

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko

Andreja Denko

UPAD JEZIKOVNE ZMOŽNOSTI
(SKLADENJSKA ANALIZA GOVORJENIH BESEDIL)

Diplomsko delo

Mentorica: izr. prof. dr. Simona Kranjc

Ljubljana, 2009

Povzetek

Delo obravnava jezikovno zmožnost starostnikov skozi skladijsko analizo govornih besedil. V raziskavi je sodelovalo osemnajst govorcev iz prekmurske narečne skupine. Njihov spontani govor je bil posnet na diktafon in transkribiran v pisni prenosnik. Besedila so bila analizirana s skladijskega vidika, z osredotočenjem na tiste značilnosti, do katerih prihaja le v govornem jeziku. Opravljena je bila kvantitativna analiza nekaterih skladijskih značilnosti, in sicer oklevanj, skladijskih nedoslednosti, spreminjanj skladijske podobe izrekov, nenačrtovanih ponavljanj. Ta so bila primerjana z deležem členitvenih signalov in premorov v besedilih govorcev. Prav tako je bila analizirana skladijska struktura izrekov in primerjani deleži enostavnih, preprosto zloženih in zapleteno zloženih izrekov. Izreki so bili opredeljeni tudi z vidika stavčnih vzorcev, pri katerih je bil posebej pomemben delež nepopolnih stavkov. Rezultati so bili primerjani med različnimi skupinami govorcev, ki so bili razdeljeni glede na starost in izobrazbo. Raziskava je pokazala, da na jezikovno zmožnost starostnika izobrazba pozitivno vpliva, saj so bolj izobraženi govorci dosegli boljše rezultate. Ko pa so bili govorci razdeljeni le po starosti, so se pokazale zelo majhne odstotkovne razlike med mlajšimi in starejšimi govorci. Mlajši so dosegli nekoliko boljše rezultate, ki upad sicer potrjujejo, vendar je razlika tako nizka, da na podlagi nje ni mogoče zares objektivno govoriti o upadu jezikovne zmožnosti.

Ključne besede: staranje, starostniki, starostne spremembe, jezikovna zmožnost, govorni jezik, spontani govor, narečni govor, skladnja

Abstract

This work discusses the linguistic capabilities of older adults through a syntactic analysis of their manner of speech. A group of 18 elderly adults from a specific dialectal region of Prekmurje took part in the research. Their spontaneous speech was recorded on a dictaphone and transcribed into a written form. The content was analyzed from a syntactical point of view, emphasising those characteristics that appear only in spoken language. A quantitative analysis was performed of various syntactical characteristics such as hesitations, inconsistencies, changing the syntax of similar sentences and unpremeditated repetitions. Those were compared for portions of conjunctives and pauses during the speaker's talk. An analysis was made as well of syntactical structures of sentences and a comparison of the amount of single clauses and simple and complex sentences present. Sentences were also determined from the standpoint of clause patterns where the amount of incomplete clauses were of special importance. The results were compared among the various groups of speakers, who had been divided according to age and education. The research of this study has shown that education influences linguistic capabilities positively in the aged; the more educated the speaker, the better were the results. When the participants were grouped by age alone, a very small percentage of differences among younger and older speakers was evident. The younger adults did show slightly better results, which is confirmed in a decline of language capability; however, the differences were so small that, based only upon them, it is not possible to speak objectively of a real decline in linguistic capabilities.

Key words: aging, the elderly, age-related changes, linguistic capability, spoken language, spontaneous speech, dialect, syntax

VSEBINA

Kazalo preglednic.....	7
Kazalo grafikonov.....	8
1. UVOD.....	9
2. STARANJE.....	11
2.1 Življenjska obdobja.....	11
2.2 Vrste in definicije starosti.....	12
2.3 Staranje prebivalstva.....	13
2.4 Staranje organizma.....	14
2.4.1 Celično staranje in staranje možganov.....	14
2.4.2 Staranje ostalih organov.....	15
2.4.3 Staranje sistema za govor.....	16
2.5 Spremembe spoznavnih sposobnosti starostnikov.....	17
2.5.1 Spomin.....	17
2.5.1.1 Senzorni spomin.....	18
2.5.1.2 Kratkotrajni (delovni) spomin.....	18
2.5.1.3 Dolgotrajni spomin.....	19
2.5.2 Pozornost.....	20
2.5.3 Inteligentnost.....	20
2.5.3.1 Dejavniki vpliva na spremembe inteligentnosti.....	21
2.5.3.2 Intelektualne sposobnosti.....	22
2.6 Starostnik in družba.....	22
2.6.1 Socialni odnosi v pozni odraslosti.....	23
2.6.2 Domovi za starejše.....	25
3. JEZIKOVNA ZMOŽNOST.....	26
3.1 Opredelitev pojma.....	27
3.2 Lokalizacija jezikovne zmožnosti v možganih.....	28
4. SKLADENJSKI OPIS GOVORJENEGA BESEDILA.....	29
4.1 Splošno o govorjenem besedilu.....	29
4.1.1 Langue : parole.....	29
4.1.2 Osnovne značilnosti govorjenega besedila.....	30
4.1.2.1 Oklevanja.....	32
4.1.2.2 Premori.....	32
4.1.2.3 Skladenjske nedoslednosti in spreminjanje skladenjske podobe izreka.....	34
4.1.2.4 Ponavljanja, vrinjene in dodane strukture.....	34

4.1.2.5 Elipsa in premi govor.....	35
4.1.2.6 Členitveni signali.....	35
4.1.3 Opredelitev spontanega govora.....	36
4.1.3.1 Besedilo v spontanem govoru.....	37
4.1.3.2 Pripoved zgodbe.....	38
4.1.3.3 Kohezija.....	39
4.1.3.4 Koherenca.....	40
4.2 Skladnja govornenega besedila.....	41
4.2.1 Problematika skladenjske analize govornenega jezika.....	41
4.2.2 Poved in izrek.....	42
4.2.3 Skladenjskostrukturna podoba povedi.....	43
4.2.4 Stavčni vzorci.....	44
4.2.5 Vpliv narečja na skladenjsko podobo govornenega besedila.....	46
4.2.5.1 Prekmursko narečje.....	46
4.2.5.2 Skladenjske strukture in besednoredne posebnosti v govornem besedilu v prekmurskem narečju.....	46
4.2.5.2.1 Glagol.....	47
4.2.5.2.2 Samostalniški prilastek.....	47
4.2.5.2.3 Prislovno določilo.....	48
4.2.5.2.4 Naslonke.....	48
5. STARANJE GOVORCEV IN SPREMEMBE V NJIHOVIH GOVORJENIH BESEDILIH.....	50
5.1 Razumevanje jezika po Jakobsonu.....	50
5.1.1 Nezmožnost selekcije in substitucije.....	51
5.1.2 Nezmožnost kombinacije in kontekstuiranja.....	52
5.2 Nekatere značilnosti spontanega govora s stališča psiholingvističnih raziskav.....	52
5.3 Jezikovna zmožnost starostnikov.....	54
5.3.1 Spontani govor starostnikov.....	55
5.3.2 Sposobnost posnemanja različnih skladenjskih struktur.....	57
5.3.3 Psihosociološki vidik.....	57
6. ANALIZA BESEDIL.....	59
6.1 Metoda dela.....	59
6.2 Napoved teme.....	59
6.3 Trajanje snemanja.....	59
6.4 Raziskovalni vzorec.....	60
6.5 Zapis besedil.....	63
6.5.1 Nekatere glasoslovne značilnosti prekmurščine.....	63
6.5.2 Ločila v spontanem govoru.....	64
6.5.3 Znaki za zapis.....	65

6.6 Raziskovalni cilji.....	67
6.7 Hipoteze.....	69
6.8 Primerjava rezultatov skladske analize besedil.....	70
6.8.1 Tabelarni prikazi nekaterih podatkov, analiza in ugotovitve.....	70
6.8.1.1 Število izrekov in besed pri posameznih govornikih.....	70
6.8.1.2 Premori.....	71
6.8.1.3 Členitveni signali.....	73
6.8.1.4 Oklevanja, skladske nedoslednosti, spreminjanja skladske podobe izrekov in nenačrtovana ponavljanja.....	75
6.8.1.5 Enodelni glagolski, dvodelni in nepopolni stavki.....	79
6.8.1.6 Enostavni, preprosto in zapleteno zloženi izreki.....	81
6.8.2 Grafični prikazi analiziranih značilnosti in primerjava po skupinah.....	83
6.8.2.1 Skladske značilnosti (oklevanja, skladske nedoslednosti, spreminjanja skladske podobe izrekov, nenačrtovana ponavljanja), premori in členitveni signali.....	83
6.8.2.1.1 Primerjava med skupinami govornikov, razdeljenimi po starosti in izobrazbi.....	83
6.8.2.1.2 Primerjava med nižje in višje izobraženimi govorniki.....	84
6.8.2.1.3 Primerjava med mlajšimi in starejšimi govorniki.....	85
6.8.2.2 Enodelni glagolski, dvodelni in nepopolni stavki.....	86
6.8.2.2.1 Primerjava med skupinami govornikov, razdeljenimi po starosti in izobrazbi.....	86
6.8.2.2.2 Primerjava med nižje in višje izobraženimi govorniki.....	87
6.8.2.2.3 Primerjava med mlajšimi in starejšimi govorniki.....	88
6.8.2.3 Enostavni, preprosto zloženi in zapleteno zloženi izreki.....	89
6.8.2.3.1 Primerjava med skupinami govornikov, razdeljenimi po starosti in izobrazbi.....	89
6.8.2.3.2 Primerjava med nižje in višje izobraženimi govorniki.....	90
6.8.2.3.3 Primerjava med mlajšimi in starejšimi govorniki.....	91
6.8.2.4 Skladske značilnosti (oklevanja, skladske nedoslednosti, spreminjanja skladske podobe izrekov, nenačrtovana ponavljanja), členitveni signali, premori in nepopolni stavki.....	92
6.8.2.4.1 Primerjava med skupinami govornikov, razdeljenimi po starosti in izobrazbi.....	92
6.8.2.4.2 Primerjava med mlajšimi in starejšimi govorniki.....	94
7. RAZPRAVA.....	95
8. ZAKLJUČEK.....	100
9. LITERATURA IN VIRI.....	102
10. PRILOGA: Besedila.....	106
IZJAVA.....	126

KAZALO PREGLEDNIC

Tabela 1: Kronološka umestitev razvojnih obdobj.....	11
Tabela 2: Predstavitev govork.....	60
Tabela 3: Predstavitev govorcev.....	61
Tabela 4: Izobrazbena struktura.....	62
Tabela 5: Število izrekov in besed pri govoricah.....	70
Tabela 6: Premori.....	71
Tabela 7: Členitveni signali.....	73
Tabela 8: Skladenjske značilnosti govorjenega jezika (oklevanja, skladenjske nedoslednosti, spreminjanja skladenjske podobe izrekov in nenačrtovana ponavljanja)....	75
Tabela 9: Enodelni glagolski, dvodelni in nepopolni stavki.....	79
Tabela 10: Enostavčni, preprosto zloženi in zapleteno zloženi izreki.....	81

KAZALO GRAFIKONOV

Grafikon 1: Skladenjske značilnosti (oklevanja, skladske nedoslednosti, spreminjanja skladske podobe izrekov, nenačrtovana ponavljanja), premori in členitveni signali med skupinami govorcev, razdeljenimi po starosti in izobrazbi.....	83
Grafikon 2: Skladenjske značilnosti (oklevanja, skladske nedoslednosti, spreminjanja skladske podobe izrekov, nenačrtovana ponavljanja), premori in členitveni signali med nižje in višje izobraženimi govorniki.....	84
Grafikon 3: Skladenjske značilnosti (oklevanja, skladske nedoslednosti, spreminjanja skladske podobe izrekov, nenačrtovana ponavljanja), premori in členitveni signali med mlajšimi in starejšimi govorniki.....	85
Grafikon 4: Enodelni glagolski, dvodelni in nepopolni stavki med skupinami govorcev, razdeljenimi po starosti in izobrazbi.....	86
Grafikon 5: Enodelni glagolski, dvodelni in nepopolni stavki med nižje in višje izobraženimi govorniki.....	87
Grafikon 6: Enodelni glagolski, dvodelni in nepopolni stavki med mlajšimi in starejšimi govorniki.....	88
Grafikon 7: Enostavni, preprosto zloženi in zapleteno zloženi izreki med skupinami govorcev, razdeljenimi po starosti in izobrazbi.....	89
Grafikon 8: Enostavni, preprosto zloženi in zapleteno zloženi izreki med nižje in višje izobraženimi govorniki.....	90
Grafikon 9: Enostavni, preprosto zloženi in zapleteno zloženi izreki med mlajšimi in starejšimi govorniki.....	91
Grafikon 10: Skladenjske značilnosti (oklevanja, skladske nedoslednosti, spreminjanja skladske podobe izrekov, nenačrtovana ponavljanja), členitveni signali, premori in nepopolni stavki med skupinami govorcev, razdeljenimi po izobrazbi in starosti.....	92
Grafikon 11: Skladenjske značilnosti (oklevanja, skladske nedoslednosti, spreminjanja skladske podobe izrekov, nenačrtovana ponavljanja), členitveni signali, premori in nepopolni stavki med mlajšimi in starejšimi govorniki.....	94

1. UVOD

Živimo v času, ko se starostna doba povečuje, starostnik pa postaja neprecenljiv adut človeške skupnosti. Spremembe, ki smo jim priča, vzajemno oblikujejo perspektivo družbe kot celote in nemalokrat razbijajo trdovratno ogrodje predpostavk, predsodkov ali stereotipov, katerih klice segajo daleč nazaj v našo zgodovino. Danes je jasno, da jih je sprožala predvsem človekova nevednost, velikokrat tudi nepripravljenost »slišati, priznati in spregovoriti o novem«.

Za kronološko mejo starosti je določeno 65. leto. Pa je človek takrat res »star«? Družbeno etiketiranje, četudi sproženo s strani znanosti, največkrat razvije le še večjo mero nerazumevanja in vse do novejšega časa o starostnikih ni bilo veliko slišati. »Staranje starejših« je zveza besed, o kateri se pred desetletji ni govorilo in ki v postmodernizmu postaja vsakodnevna spremljevalka »vseh naših realnosti«, obstoj katerih je omogočila tehnološko dovršena sodobnost. Ta nam je olajšala dostop do informacij, zaradi česar lahko izpopolnujemo in bogatimo poznavanje vsega, kar prinaša ter v svojem bistvu predstavlja »eksistenca«. Da se človekovo življenje ne konča pri petinšestdesetih, nas vse bolj opozarjajo znanstveniki, mediji in starostniki sami. Predvsem tisti, ki s svojo vitalnostjo, načinom življenja in izkušnjami nemalokrat predstavljajo vzor mlajšim generacijam. Pravijo, da se »s starostjo nič ne spremeni tako, da bi bilo slabše«. Tako je povedala 92-letna gospa, s katero sem se srečala v domu za starejše, kjer prebiva že desetletje. Iskrivih oči mi je pripovedovala svojo življenjsko zgodbo. Govorila je počasi in predano.

V okolju, kjer živim, me obkroža veliko starejših ljudi. Prav slednje je botrovalo zanimanju zanje in za spremembe, ki jih prinašajo leta. Ker je govor najosnovnejša ter najpogostejša oblika medosebne komunikacije in tudi izrazilo jezikovne zmožnosti, sem želela raziskati, ali ta s starostjo res upada in kako se upad izkazuje na ravni govorne produkcije. Spoznavanje teme je vodilo predvsem skozi tujejezično literaturo, saj v slovenskem jezikoslovnem prostoru problematika še ni bila raziskovana. Veliko več pa sem našla napisanega o govorjenem jeziku, kar je olajšalo teoretični pristop k analizi. Kljub množičnosti tovrstnih razprav sem pri praktičnem delu naletela na vrzeli, do katerih prihaja v poskusu združevanja trdno strukturiranega jezikovnega sistema, temelječega na slovnici pisnih besedil, in govorjenega jezika, ki »se hkrati vrši in izginja«. Prav zaradi odprtih poglavij, ki jih še zmeraj prinaša raziskovanje govorjenega jezika, pa dopušča tudi

določeno mero maneverskega prostora, kjer se raziskovalec sam odloča, kako bo izpeljal naslednjo potezo, saj ne ve, kako »mora biti«. Kljub dilemam in nenehnemu iskanju ustrežnejših rešitev se je na koncu izkazalo, da so ponujena teoretična merila dovolj za dosego relevantnejših rezultatov. Predvsem kvantitativna analiza tistih skladiškovskih značilnosti, ki nastajajo samo v govorjenem jeziku, členitvenih signalov, premorov in nepopolnih stavkov, je pripeljala do nekaterih ugotovitev, ki bodo morda kdaj komu drugemu služile kot drobne usmeritve ali iztočnice pri njegovem raziskovalnem delu.

Starostniki, ki sem jih spoznavala med pridobivanjem govorjenih besedil, pa so me s svojo pripravljenostjo za sodelovanje nemalokrat prijetno presenetili. S svojimi izkušnjami, modrostjo in plemenitostjo velikokrat presegajo mlajše, zato so nam lahko izvrstni učitelji in sopotniki, če jim le pustimo.

2. STARANJE

2.1 Življenjska obdobja

Psihologi razvoj človeka delijo na osem razvojnih obdobj. Vsako obdobje ima specifične značilnosti in vanje se uvrščajo posamezniki, ki pripadajo določenim starostnim skupinam. Delitev ni »ostro« kronološko razmejena, saj se v odraslosti ne pojavljajo tako jasni telesni ter socialni kriteriji za razmejevanje razvojnih obdobj kot v otroštvu (Zupančič 2004: 10). Razporeditev obdobj in pripadajočo kronološko starost prikazuje spodnja tabela:

Tabela 1: Kronološka umestitev razvojnih obdobj (Zupančič 2004: 10).

RAZVOJNO OBDOBJE	KRONOLOŠKA STAROST
Prednatalno	od spočetja do rojstva
Obdobje dojenčka in malčka	od rojstva do treh let
Zgodnje otroštvo	od treh do šestih let
Srednje in pozno otroštvo	od šestega leta do začetka pubertete
Mladostništvo	med začetkom pubertete in 22.–24. letom
Zgodnja odraslost	med 22.–24. letom in 40.–45. letom
Srednja odraslost	med 40.–45. letom in 65. letom
Pozna odraslost	od 65. leta do smrti

Pečjak v Psihologiji staranja (2007: 14) povzema nekoliko drugačno klasifikacijo življenjskih obdobj, a prav tako poudarja, da meje med posameznimi obdobji niso strogo razmejene, ta prehajajo eno v drugo, nanje pa poleg koledarskih let vplivajo številni drugi dejavniki, ki imajo pri vsakem posamezniku drugačno obliko in intenziteto vplivanja:

1. detinstvo (do 2. leta),
2. zgodnje otroštvo (do 7. leta),
3. pozno otroštvo (do 11. leta),

4. najstništvo (do 18. leta),
5. mladost (do 25. leta),
6. mlajša odraslost (do 35. leta),
7. pozna odraslost (do 45. leta),
8. mlada srednja leta (do 55 let),
9. pozna srednja leta (do 65 let),
10. zgodnja starost (do 75 let),
11. srednja starost (do 85 let),
12. pozna starost (več kot 85 let).

Ramovš (2003: 74) navedena obdobja starosti (zgodnjo, srednjo in pozno starost) opredeljuje s socialnega vidika:

1. **Zgodnje starostno obdobje** traja od 66. do 75. leta. V njem se človek privaja na upokojensko življenje in je ponavadi dokaj zdrav, trden ter živi zelo dejavno.
2. V **osrednjem starostnem obdobju** od 76. do 85. leta se starostnik po svojih dejavnostih prilagaja ter doživlja privaja na upadanje svojih moči in zdravja, naglo izgublja vrstnike, večini že umre sozakonec.
3. **Pozno starostno obdobje** nastopi po 86. letu starosti. Starostnik postaja prejemnik pomoči mlajše generacije in hkrati učitelj najglobljih temeljev človekovega dostojanstva.

2.2 Vrste in definicije starosti

Kronološko starost ugotavljamo z letnico rojstva (Stuart Hamilton 2000: 20), sinonimni izraz je koledarska starost. Opredeliti določeno obdobje v procesu staranja pomeni določiti **biološko starost** (Accetto 1987: 40), tîrmin pa označuje fizični razvoj/stanje telesa (Stuart Hamilton 2003: 23). Kronološka starost se ne ujema vedno z biološko starostjo, kar najbolje kažejo vsakdanje opazke, da je nekdo »na pogled mlajši, kakor kažejo leta«, medtem ko kdo drug izgleda »veliko starejši, kot je v resnici«. Gerontologi še ne poznajo zadovoljivih postopkov za določanje biološke starosti oz. biološkega staranja (Accetto 1987: 40). Za začetek kronološke starosti gerontologi opredeljujejo čas med 60. in 65. letom (Stuart Hamilton 2000: 21).

Psihološka starost je prepletanje osebnih in socialnih dejavnikov (Lebar, Tomšič, Ficzkó 2006: 29). V literaturi pa se pojavlja tudi pojem **socialna starost**, ki se nanaša na družbena pričakovanja o tem, kako bi se morali ljudje vesti glede na svoja leta (Stuart Hamilton 2000: 21).

Staranje mnogi avtorji označujejo za zelo zapleten proces, pri katerem se biološki (vidno upadanje telesne zmogljivosti), psihološki (zmanjševanje senzoričnih, intelektualnih funkcij in sposobnosti adaptacije) ter socialni dejavniki (socialno-ekonomska odvisnost) med seboj tesno prepletajo (Kovačev, Zaletel 2006: 108).

2.3 Staranje prebivalstva

V zadnjih letih je človeštvo priča strmemu porastu prebivalstva. Sprva je število prebivalstva naraščalo počasi, znanstveniki predvidevajo, da je leta 1500 živel pol milijarde ljudi. Petsto let kasneje se je številka povečala za dvanajstkrat in je okoli leta 2000 na zemlji bilo že več kot šest milijard prebivalcev. K temu je prispevalo izboljšanje pogojev za življenje, dostop do primernejše prehrane, higiena in razvito zdravstvo, čeprav razmere na nekaterih predelih sveta, posebno v manj razvitem svetu (Afrika, Azija ipd.) precej odstopajo od opisanih. Posledica ugodnejših pogojev je naraščanje števila starih ljudi. Medtem ko je leta 1998 živel na svetu 580 milijonov ljudi, starejših od 60 let, naj bi petdeset let kasneje številka narasla na 2 milijardi. Porast števila starostnikov bo največji v severni, zahodni in južni Evropi (Pečjak 2007: 14).¹ Naslednje pomembno dejstvo je »staranje starejših« (Ramovš 2003: 225), kar pomeni, da narašča delež ljudi nad 80 let, po izračunih naj bi jih leta 2025 bilo 138 milijonov. Razmerje med ženskim in moškim spolom je v starosti porušeno. Ženske v povprečju živijo 7 let dlje kot moški, zato je delež žensk nad starostno mejo 65 let močno povečan. Pričakovana življenjska doba leta 2025 bo pri ženskah 81 let in pri moških 73 let (Pečjak 2007: 14).

¹ Področje, kjer živi najstarejše prebivalstvo na svetu, je Zahodna Evropa. 20 % Evropejcev je starih nad 60 let, pri sedanji stopnji rodnosti in smrtnosti naj bi število leta 2030 zraslo na 35 %. Območje Podсахarske Afrike je nasprotni pol razvitemu svetu. Tam je danes 4,6 % ljudi starih nad 60 let. Čez trideset let se bo pri enaki stopnji rodnosti in smrtnosti zvišal komaj za več kot odstotek, na približno 5,8 %. (Ramovš 2003: 225.)

2.4 Staranje organizma

Starost celic, tkiv, organov in človekovega organizma kot celote je le ena izmed postaj od rojstva do smrti v človekovem življenju. Že ob rojstvu se začne staranje celic, le da so pri mladem organizmu procesi novogradnje in rasti (anabolni procesi) bolj v ospredju kakor katabolni (proces staranja in propadanja). Novogradnja in razgradnja se uravnotežita ob koncu pubertete ter sta v dinamičnem ravnotežju vso zrelostno obdobje, nato pa stopita v ospredje staranje in propadanje tkiv (Accetto 1987: 22). Strokovnjaki so mnenja, da staranje ni le en sam biološki proces, ampak ga sestavljajo številne spremembe na molekularnem in celičnem nivoju. Nekateri ločujejo primarno staranje, v katerem ni dodatnih bolezni ali motenj, ter sekundarno staranje, kjer so bolezni in motnje prisotne (Radšel Burger 2003: 186).

2.4.1 Celično staranje in staranje možganov

Celice se s starostjo razmnožujejo počasneje. T celice, pomembne za delovanje imunskega sistema, se redčijo, kar vpliva na to, kako se telo odziva na biološke strese iz okolja, kot so npr. ultravijolična svetloba, visoka temperatura, nezadostna prehrana, pomanjkanje kisika ipd. Apoptoza je proces umiranja celic v določeni dobi. Samouničenje celic je sestavni del spreminjanja človekovega telesa, vendar je pri nekaterih boleznih, predvsem tistih, ki so pogostejše v starosti, npr. pri Alzheimerjevi in Parkinsonovi bolezni, zelo pospešeno (Pečjak 2007: 36).

Teža možganov z leti upada. Pri 20-ih letih tehtajo približno 1399 g, med 70 in 80 leti pa 1265 g. Možganska skorja postaja vedno tanjša, ker propadajo ganglijske celice. Zmanjša se tudi število celic talamusa za približno 18 %, prekrvavitev je slabša (Accetto 1997: 50). Dnevno propade kakih 30.000 do 40.000 živčnih celic. Ko dosežemo 60. leto, izgine desetina celic. Vendar pa je živčnih celic² veliko in možgani skušajo kompenzirati propadle celice. Medtem ko ene propadajo, se drugim podaljšujejo obstoječi in rastejo novi dendriti, kar se pojavlja tudi pri zelo starih ljudeh. Nekateri raziskovalci so mnenja, da se število sinaps celo povečuje, vendar so te spremembe odvisne od človekovih izkušenj in novega učenja, zaradi česar so prisotne velike razlike med ljudmi. (Pečjak 1998: 48–49.)

² Nevron ali živčna celica je podolgovata celica z dolgim vlaknom nevritom in s krajšimi živčnimi odrastki dendriti. Dendriti so lahko zelo razvejani in včasih prenašajo sporočila na velike razdalje. Obvestila so v nevronih zapisana v obliki diskretnih električnih impulzov. Nevron je osnovna funkcijska enota živčevja. Največje število nevronov je v možganih, v možganski skorji.

2.4.2 Staranje ostalih organov

Spremljajoča pojava staranja sta atrofija in nagubanost kože. Kakovost in količina vezivnega tkiva se zmanjšata. Ker nastajajo spremembe v tkivih, celicah in molekularnih zgradbah celic, se spreminjajo funkcije posameznih organov (Accetto 1987: 45).

Srčna mišica slabi, načrpa manj krvi in postane manj sposobna, da preskrbi potrebni kisik. Sklopke se zaradi odebeljenih sten ventrikla ne zapirajo več tako tesno kot prej in atrij se počasneje napolnjuje s krvjo. Utripanje srca upada in pri 65-ih letih človek izgubi 30–40 % aerobne moči (Pečjak 2007: 30). Spremembe prizadanejo tudi žilni sistem. Žilna rezistenca se poveča. Arterije, po katerih se pretaka oksidirana kri skozi organizem, zaradi naplavin kolagena in kalcija odebelijo. Zmanjša se premer žil, te pa postanejo manj elastične in prilagodljive spremembam. Zaradi tega se poveča krvni tlak, za katerim trpi 20 % starejših ljudi. Izguba prožnosti v stenah vpliva na zmanjšanje obsega prsnega koša. Količina absorbiranega kisika upada, nezadostno oksidirana kri pa posebno med večjimi fizičnimi naporji slabo prehranjuje tkivo (n. d.: 30). Sapnični in bronhialni migetalčni epitalij s staranjem propadata. Ne moreta več ustrezno zavračati prašnih delcev iz zgornjih dihalnih poti, zato se pogosto pojavljajo kronični bronhitis in tudi druge kronične bronhopnevmonične okužbe. Prebavni organi izločajo manj prebavnih sokov. Nekateri prebavni sokovi upadejo tudi do 40 %. Zaradi zmanjšanja peristaltike požiralnika in izpraznjevanja želodca se upočasni aktivni prenos hrane v želodcu (Accetto 1987: 49–51.) Spremembe jeter in slinavke praviloma ne povzročajo hujših funkcionalnih motenj. Absorpcija hrane in drugih sestavin v krvni obtok se lahko zmanjša, saj oslabi delovanje tankega črevesja, zniža pa se tudi njegova teža. Telo absorbira manjšo količino kalcija in to lahko povzroči demineralizacijo kosti. Prav tako je znižana raven folične kisline, potrebne za razvoj rdečih krvničk in nevrottransmitterjev (Pečjak 2007: 32). Nefronski sistem v ledvicah se s staranjem močno skrči. Pretok krvi skozi ledvice se zmanjša in s tem tudi čiščenje odpadnih produktov. Ker je v mehurju manj odpadkov, jih je več v krvi. Pri 90-ih letih starosti se delovanje ledvic zmanjša kar za 70 %. Mišična moč s starostjo močno plahni, vendar pri moških bolj kot pri ženskah. Hitrost prevajanja dražljaja v živcih se zmanjša, pri človeku v tretjem desetletju znaša 7,5 m/sek, v devetem desetletju pa 5,2 m/sek. Posledica degeneracije na gibalih in distrofije na okostju so pogosta osteoporoza, zakostenje na insercijah kit na kosteh, dehidracija, zmanjšana napetost tkiva in stanjšanje medvretenčnih ploščkov (Accetto 1987: 48–51). Imunski organski sistem s starostjo spremeni nekatere svoje funkcije in ne deluje vedno zadovoljivo. Proti tujim

mikroorganizmom, beljakovinam in drugim celičnim ter molekularnim sestavam ne sproža zadosti obrambnega odziva. Med drugim je kazatelj tega povečana umrljivost zaradi gripnih vnetij in vnetij dihal. Opešajo tudi senzorni organi za vid, sluh, tip in organi drugih modalnosti.

V nadaljevanju bodo podrobno razložene degenerativne spremembe organskih sistemov, ki sodelujejo pri govoru in posredno ali neposredno vplivajo tudi na jezikovno zmožnost starostnika.

2.4.3 Staranje sistema za govor

Starostne spremembe vplivajo na sisteme, ki sodelujejo pri govoru in povzročajo motnje v glasu, izreki, resonanci, jeziku, govoru in tempu. Ker staranje pri različnih ljudeh ne poteka z enako hitrostjo, tudi spremembe na sistemih in pri govoru niso izražene z enako intenzivnostjo. Organske in funkcionalne spremembe, ki jih staranje povzroča, so posledica fiziološke involucije centralnega živčevja, zmanjšane pljučne ventilacije, degenerativnih sprememb v grlu in v artikulacijskih organih.

Ne obstajajo objektivni kriteriji, po katerih bi lahko izmerili starost glasu, čeprav je v glasu starostnikov lahko zaznati, da je hripav, zadihan, šibak, niha, njegova višina je spremenjena (ponavadi je nižji).

Laringalni hrustanci in sklepi: pri večini ljudi v starosti 65 let naj bi bili osificirani vsi hrustanci grla razen cartilago cuneiforme in corniculatum, kar povzroči togost vseh laringalnih struktur. Zaradi tega je lahko addukcija glasilk nepopolna, glas pa šibek in zadihan.

Tudi v kosti in hrustancu pri krikaritenoidnih sklepih starostnikov so znanstveniki naleteli na degenerativne spremembe. Slednje lahko vplivajo na nestabilnost v višini glasu, ki jo zelo fino uravnava tudi položaj aritenoidnih hrustancev med fonacijo.

Atrofija laringalnih mišic: glasilke se z leti stanjšajo zaradi atrofije mišičnih vlaken v glasilkah in zmanjšanja mišične mase v mišicah grla. Starostne spremembe v mišicah grla vplivajo na dihalno, zaščitno in fonatorno funkcijo grla. Glasilki postaneta ohlapni in stik med njima ni popoln, zaradi česar med fonacijo skozi glotis poleg raznihane uha tudi neraznihani glas, to pa povzroča šum. Odpor glasilk izdihanemu zraku ni dovolj velik in stabilen, zato je lahko motena glasnost. Zaradi manjše mase glasilk je glas višji.

Laringalna sluznica: z leti atrofira. Spremembe se razvijajo v laringalnih žlezah. Manj je sluzi, njena kakovost, predvsem viskoznost, je spremenjena, moten je mukuciliarni transport. Glasilke niso ustrezno navlažene zaradi manj in bolj goste sluzi, ki se nabira na zgornji površini glasilk in moti gladek potek fonacije. Eden od vzrokov, da stari ljudje pogosto odkašljejejo, je prav sluz na glasilkah. Elastično tkivo se v starosti zelo intenzivno degenerativno spreminja in zaradi tega postane ligament bolj tog. Rob ligamenta zaradi fibrozacije postane neraven, moten je vibratorni vzorec in povečajo se odkloni v višini in glasnosti.³

Motnje oralne senzorike v starosti: s staranjem se pojavijo degenerativne spremembe tudi v oralnih senzoričnih receptorjih, ki prevajajo pomembno povratno informacijo za izreko. S povečano starostjo se zniža faringalna in supraglotisna senzibiliteta, prag za senzorične dražljaje pa se poveča. Proprioceptivna povratna informacija izustne votline je lahko motena, zaradi česar je izreka manj natanča. Atrofija mišic, sluznice, degenerativne spremembe v seromukoznih žlezah in slabša senzibiliteta so vzroki za spremembe v formantnih frekvencah samoglasnikov. Strokovnjaki so ugotovili starostno pogojene razlike in predpostavljajo, da starejši govornik centralizira točko maksimalne konstrikcije med tvorbo prednjih in zadnjih vokalov. Kadar tvori vokale I in E, je jezik položen bolj dorzalno, pri tvorbi vokalov U in A pa ventralno. (Radšel Burger 2003: 186–188.)

2.5 Spremembe spoznavnih sposobnosti starostnikov

2.5.1 Spomin

Spomin je sistem, v katerem se ohranja naučeno gradivo oziroma spominske sledi. Deli se na tri spominske sisteme, in sicer na senzorni, kratkotrajni (kratkoročni, delovni) in dolgotrajni (dolgoročni) spomin. Naučeno gradivo prehaja iz enega v drugega in se v njih na različne načine zadržuje različno dolgo (Musek, Pečjak 2001: 143).

³ Včasih hripavost ni le posledica starajočega grla, saj jo lahko povzročijo druge motnje ali bolezni, kar mora zdravnik pri pregledu upoštevati.

2.5.1.1 Senzorni spomin

Senzorni (tudi trenutni) spomin je odgovoren za zaznavanje dražljajev, ki jih sprožajo čutila, in poteka avtomatično (Pečjak 2007: 106). Po nekaterih raziskavah (Salthouse in Mein 1995, pov. po Zupančič 2004: 775) se senzorni spomin s starostjo zadrži, saj v nasprotnem primeru starostniki ne bi mogli brati in osmisлити tega, kar zaznajo, medtem ko drugi avtorji ugotavljajo (Pečjak 2007: 106–107), da nekoliko (vendar le malo) upade. Ugotovitev izpeljujejo iz dejstva, da starejši ljudje nekoliko počasneje zaznavajo nove vtise, pri tem pa se nekateri podatki lahko tudi izgubijo. Tako na primer zaradi zvišanega slušnega ali vidnega praga nekateri dražljaji ne dosežejo senzornega spomina in zato ne delujejo moteče (glasna glasba idr.).

2.5.1.2 Kratkotrajni (delovni) spomin

Starostne spremembe v kratkotrajnem (delovnem) spominu, ki je zadolžen za neposredno pomnjenje podatkov, so največje na **področju priklica informacij**. Odrasli bodo v nalogah, ki vsebujejo navidezno nesmiselne in smiselne dražljaje (npr. zgodba), eksplicitno predstavljene podatke priklicali natančneje (naredili obnovo) kot starostniki, prav tako bodo na podlagi prebranega gradiva lažje napravili sklep. Celovitejša naloga namreč zahteva večjo kapaciteto delovnega spomina. Že v poznih dvajsetih rahlo upada količina informacij, ki jo posamezniki lahko zadržijo v delovnem spominu. Na specifičnem področju delovanja imajo lahko srednjeletniki večjo kapaciteto delovnega spomina kot mladi odrasli, te spominske sposobnosti pa se lahko zadržijo tudi v pozni starosti. Manjše pa so starostne spremembe delovnega spomina na **področju prepoznavanja informacij** in na **področju implicitnega spomina** (Zupančič 2004: 775).

Delovni spomin ima omejen obseg, ki se ob vstopu v tretje življenjsko obdobje le malo zniža. Kadar je potrebno zadržati veliko enot v zavesti, nastopijo težave, k čemur prispeva zmanjšana hitrost procesiranja informacij (počasnejše sprejemanje, obdelovanje in oddajanje informacij). Pri branju starejšim ljudem bolj kakor dolgi stavki z odvisniki ustrezajo kratki stavki. Zato si je potrebno pomagati s počasnejšim branjem in razstavljanjem stavkov na manjše enote.

Če je delovni spomin prenatrpan, hitro spregleda tudi pomembnejše informacije in jih začne izpuščati. Pečjak v Psihologiji staranja (2007: 107) povzema poskus, v katerem so mlajše in starejše osebe poslušale izreke: »Henry je govoril na srečanju, medtem ko je John

vozil proti obali. Govoril je uslužbencem podjetja«. Tukaj je bilo vsem jasno, da je osebek v drugem stavku Henry. Ko pa so dodali vmes še en izrek: »Henry je govoril na srečanju, medtem ko je John vozil proti obali. **Bil je lep dan in na cesti se je marsikaj dogajalo.** S seboj je imel desko za deskanje»; pa so imele mnoge starejše osebe težave prepoznati osebek v drugem stavku.

Starostniki manj uporabljajo spominske strategije (Kausler 1994, pov. po Zupančič 2004: 775), kar je tudi eden izmed vzrokov za upad spominskih sposobnosti. Pogostnost rabe strategije ponavljanja se po upokojitvi v vsakdanjem življenju zmanjša, k čemer naj bi prispevalo počasnejše procesiranje informacij. Starostnikom primanjkuje časa za ponavljanje dražljajev, ki so jih zaznali. Manj pogosto uporabljajo tudi strategiji organizacije (kategorizacija dražljajev) in elaboracije (povezovanje dražljajev v smiselne nize). Posluževanje teh strategij v vsakdanjem življenju ali na specializiranem področju namreč deluje nasproti učinkom staranja, kar so znanstveniki potrdili v raziskavi o vplivu omenjenih strategij na kapaciteto delovnega spomina, ki so jo izvedli med univerzitetnimi profesorji, starimi od 60 do 71 let, kontrolno skupino enako starih starostnikov in 23-letnimi študenti (Shimamura idr. 1995, pov. po Zupančič 2004: 775). Ugotovili so, da je na specifičnem področju delovanja kapaciteta profesorjev enako dobra kot kapaciteta njihovih študentov, medtem ko je kontrolna skupina dosegla nižje rezultate

2.5.1.3 Dolgotrajni spomin

Dolgotrajni spomin sestavljajo informacije, ki jih posameznik zbira vse življenje. Informacije, sprejete pred nekaj urami, dnevi in meseci, se hranijo v bližnjem dolgotrajnem spominu, tiste, stare več desetletij, pa v daljnem dolgotrajnem spominu (Pečjak 2007: 108). Dolgotrajni spomin za oddaljene dogodke na prehodu iz srednje v pozno odraslost ostaja bolj ali manj nespremenjen na področjih faktografskega znanja, proceduralnega znanja,⁴ na poklic vezanega znanja in avtobiografskega spomina.

Prospektivni spomin je spominjanje posameznikove dejavnosti, katere izvedbo načrtuje v prihodnosti. V pozni odraslosti upada, vendar jo lahko starostnik kompenzira npr. s tehniko zapisa (Zupančič 2004: 774–776).

⁴ Posameznikovo faktografsko znanje (npr. zgodovinski in geografski podatki) je odvisno od tega, kako dobro se jih je v preteklosti naučil in koliko jih je uporabljal. Proceduralno znanje pa pomeni obvladovanje postopka, ki pripelje do rezultata (npr. pletenje puloverja, računanje odstotkov).

2.5.2 Pozornost

Pozornost pogojuje vse ostale umske procese: zaznavanje, učenje, spominjanje in mišljenje. Človek je obdan z najrazličnejšimi dražljaji,⁵ pozornost pa pomeni, da se s pomočjo selekcije usmerja le na nekatere, zanj relevantnejše dražljaje. V starejših letih postane selekcija pomanjkljiva ali celo neustrezna (Pečjak 2007: 114).

Človek lahko hkrati sprejema v miselni sistem le določeno količino podatkov in sočasno zadržuje pozornost na več stvareh, kar imenujemo deljena pozornost.⁶ Pri tem nepomembne podatke ignorira s sposobnostjo nadzora pozornosti. Obe sposobnosti, deljena pozornost in nadzor pozornosti, v pozni odraslosti upadeta. Postopni upad deljene pozornosti pri zdravih starostnikih največkrat izvira iz zmanjšane hitrosti procesiranja informacij in se pojavlja pri reševanju kompleksnejših miselnih nalog. V vsakodnevnem življenju starejših ljudi navadno ne deluje moteče in ga lahko z različnimi vajami kompenzirajo (Kausler 1991, 1994, pov. po Zupančič 2001).⁷

Sposobnost vzdrževanja pozornosti v pozni odraslosti prav tako lahko ostane dobro ohranjena. Vendar pa, kot poudarja Zupančičeva (prav tam), starostnega upada omenjene sposobnosti ne gre pojasnjevati zgolj s spremenjenim procesiranjem informacij, marveč »imajo težave s pozornostjo tudi druge izvore, kot so npr. utrujenost, uživanje psihoaktivnih snovi, pomanjkanje motivacije za ukvarjanje z miselno dejavnostjo, ki ji posameznik ne pripisuje ustreznega osebnega smisla«.

2.5.3 Inteligentnost

Na razvoj splošne inteligentnosti vplivajo različni dejavniki in v isti generaciji posameznikov na prehodu iz srednje v pozno odraslost krivulja razvoja variira glede na izobrazbo, raven miselne dejavnosti, zdravje in socialno vključenost starostnika. Vendar pa v pozni odraslosti splošna inteligentnost postopno upada, kar je še očitneje po 80. ali 85. letu. Krivulja inteligentnosti dlje časa narašča pri visoko izobraženem in hitreje upada pri

⁵ Količino dražljajev, ki jih posameznik jasno zaznava, imenujemo obseg pozornosti. Ta je precej odvisen od vrste gradiva, njegove razporeditve ter starosti. V desetinki sekunde majhni otroci zaznajo le 2 ali 3 pike, odrasli pa 7. (Musek, Pečjak 2001: 125.)

⁶ Poleg deljene pozornosti v psihologiji obstaja tudi enovita pozornost in pomeni osredotočenje na en sam predmet ali pojem. (Pečjak 2007: 114.)

⁷ Naučijo se primerne ravnanja v določenih situacijah, na kaj morajo biti pozorni (kaj naj gledajo, poslušajo itn.) in kaj ignorirati (Zupančič 2001a: 172).

nizko izobraženem posamezniku, prav tako se dalj časa ohrani pri miselno dejavnih, zdravih in socialno dejavnih starostnikih. (Zupančič 2004: 776–777.)

Raziskovalci so za merjenje inteligentnosti razvili več testov, s katerimi prihajajo do različnih rezultatov, vendar odstopanja navadno niso velika (Pečjak 2007: 117). Ugotavljajo tudi, da so razlike med starejšimi in nekoliko mlajšimi starostniki pogojene ne le s starostjo, ampak tudi s tem, da so mlajši bolj izobraženi, zdravi in so odraščali v kulturno bogatejšem svetu. (Stuart Hamilton 2000: 49–50.)

Zanimiva je ugotovitev, da ima na vsakdanjo kompetentnost posameznikov v pozni odraslosti inteligentnost večji vpliv kot v zgodnejših obdobjih odraslosti. Upad fluidne inteligentnosti se pojavlja že v srednji odraslosti, in sicer je največji v hitrosti zaznavanja in nekoliko nižji na področju spomina ter sklepanja. Starostni upad kristalizirane inteligentnosti, ki sestoji iz znanja, pridobljenega z učenjem, vplivi okolja in kulture, je najnižji.⁸ Avtorja Linderberger in Baltes sta v skupini starostnikov, starih od 70 do 103 let, ugotovila velike individualne razlike med posamezniki v vseh petih merjenih sposobnostih, ki prispevajo k oceni njihove splošne inteligentnosti, in sicer v hitrosti zaznavanja, sklepanju, spominu, fluentnosti in znanju. V primerjavi s celotnim vzorcem udeležencev so nekateri stoletniki dosegli zelo visoke rezultate, posamezniki v starostni skupini od 70 do 74 let pa zelo nizke. (Zupančič 2004: 777–778.)

2.5.3.1 Dejavniki vpliva na spremembe inteligentnosti

Baltes in Linderberger (n. d.: 780–782) sta raziskala povezanost starostnikovih spoznavnih sposobnosti z njegovimi čutnimi, zaznavnogibalnimi (vid, sluh in ravnotežje) in sociobiografskimi značilnostmi. Ugotovila sta, da so spremembe v inteligentnosti močno povezane z biološkimi procesi staranja, saj se vsa s starostjo povezana spremenljivost v inteligentnosti prekriva s spremenljivostjo (variabilnostjo) čutnega in zaznavnogibalnega področja. Ne glede na življenjske pogoje je upad intelektualnih sposobnosti v pozni starosti enak za vse starostnike, vendar imajo posamezniki z visokim izhodiščnim sociobiografskim položajem, v katerega se uvrščajo izobrazba, socialni ugled in družbeni

⁸ Kristalizirana inteligentnost (Musek, Pečjak 2001: 211) pogosto narašča še v dobi odraščanja (do 29. leta) in tudi pozneje pri intelektualno dejavnih osebah bistveno ne upade, izraža pa se zlasti v razumevanju besed in besednih odnosov, pri računanju, presojanju mehanskih problemov in v nekaterih oblikah logičnega sklepanja. Fluidna inteligentnost je bolj odvisna od dednosti (Pečjak 2007: 124) in označuje zmožnost abstraktnega mišljenja, odkrivanja in razumevanja odnosov med pojavi, sposobnosti spominjanja in miselnega povezovanja (Musek, Pečjak 2001: 211). Višek doseže okoli 16. leta.

sloj, prednost pred tistimi z nizkim. Pri slednjih se pojavlja večja verjetnost intelektualnega upada na raven, ki bi jim v pozni starosti onemogočala samostojno življenje.

2.5.3.2 Intelektualne sposobnosti

Upad v hitrosti procesiranja informacij v starosti je najbolj opazen prav v hitrostnih preizkusih. Sliwinski poroča, da so ne glede na vrsto nalog in inteligentnostnih testov, ki jih rešujejo, starostniki počasnejši od mlajših starostnih skupin, kar se še očitneje izrazi pri reševanju neznanih in zahtevnejših intelektualnih nalog. Welford (1987, pov. po Pečjak 2007: 121) navaja časovno omejenost kot glavni vzrok slabših rezultatov, starejši pa imajo tudi navado, da pred reševanjem dobro proučijo vprašanja in odgovore. Rezultati študije, v kateri osebam, starim od 67 do 83 let, ki so reševale test »rotacije v mislih«, niso omejili časa reševanja, so potrdili Welfordovo domnevo. Starejše osebe so namreč dosegle enake rezultate kot mlajše. Poleg počasnosti je potrebno upoštevati še druge indikatorje (prav tam), med drugim zdravstveno stanje, stresorje, pomanjkanje motivacije itn., saj ti prispevajo k celovitejšemu prikazu intelektualnih sposobnosti starostnika.

V starosti najhitreje upadeta induktivno sklepanje in prostorska orientacija, besedno razumevanje hitreje upade šele po 74. letu, besedna fluentnost pa dosledno, a manj strmo pada celotno starost.⁹

Primanjkljaje zaradi zmanjšane hitrosti procesiranja informacij starostniki navadno kompenzirajo tako, da se ukvarjajo z dejavnostmi, ki so manj odvisne od hitrosti procesiranja in bolj od akumuliranega znanja. Z vajo in izkušnjami lahko upad nadomestijo. (Zupančič 2004: 778.)

2.6 Starostnik in družba

Družbeno celoto sestavljajo tri temeljne generacije prebivalstva: mlada, srednja in stara generacija. Komplementarno dopolnjevanje in sodelovanje med njimi je osnovno gibalno človeškega obstoja in razvoja. Za dobro povezanost mlajše in srednje generacije s starejšo si je v današnjih razmerah potrebno zavestno prizadevati (Ramovš 2003: 81–86). Starejši

⁹ Schaie je v raziskavi spremljal razvoj omenjenih sposobnosti pri istih posameznikih od 25. do 88. leta. Enak rezultat kot pri svojih 25. letih so pri nalogah besednega razumevanja v povprečju dosegli pri 74-ih letih, pri nalogah induktivnega sklepanja in prostorske orientacije pri 67-ih, pri številčnih pri 60-ih in pri nalogah besedne fluentnosti pri 53-ih letih (n. d.: 779).

so namreč posebno v srednji in pozni starosti pogosto izločeni iz skupin, razen redkih izjem nimajo niti bogastva niti družbene moči. Njihovo prevladujoče razpoloženje je osamljenost, vzroka zanjo pa naj bi bila dva. Po prvem družba starostnike izolira, diskriminira in izključuje, po drugem pa se starostniki sami iz družbenega življenja umikajo, zaradi česar prihajajo v vedno večji razkorak s spreminjajočo se družbo, v kateri več ne najdejo svojega kotička.

Ageizem je diskriminacija ljudi na podlagi koledarske starosti. Družba in njeni posamezniki lahko starostnike izključujejo iz družbenega udejstvovanja zaradi različnih prepričanj. Tako je ageizem nazor, da ljudje prenehajo biti individuumi, potem ko preživijo določeno število let, prav tako se odraža v določanju sposobnosti in vlog na podlagi koledarskih let. Produkt ageizma je tudi vrsta stereotipov o starejših (Pečjak 2007: 76–95). Ramovš (2003: 27–28) govori o nujnosti detabuizacije starosti in ugotavlja, da sta se v podzavest današnjega zahodnega človeka zasidrati dve skupini stereotipov. Prva zaničuje starost in ne vidi njenih dobrih možnosti, medtem ko druga naivno ideologizira dobre možnosti v tretjem življenjskem obdobju in je slepa za težave, ki jih prinaša. Obe vrsti stereotipov pa onemogočata kakovostno staranje in sožitje med tretjo in mlajšima generacijama, saj človeka zavajata, da ne vidi resničnosti. Tudi starostniki sami se nemalokrat težko izognejo privzetim družbenim predstavam o svojem položaju, s čimer ne morejo (n. d.: 28) »ustvarjalno uporabljati svoje dotedanje življenjske zgodbe, niti se stegovati v svojo odprto prihodnost za tem, kar je zaželeno in možno«.

Najpomembnejše mesto v starosti po mnenju Ramovša (2003: 92–129) dosegajo tri človeške razsežnosti: medčloveško družbena, zgodovinsko kulturna in eksistencialna, v njih pa se oblikujejo višje socialne potrebe, in sicer potreba po temeljnem ali osebnem medčloveškem odnosu, potreba po predajanju svojih življenjskih izkušenj in spoznanj mladi in srednji generaciji ter eksistencialna potreba po doživljanju starosti kot smiselnega obodbja. Ostale višje socialne potrebe so še potreba po materialni preskrbljenosti, potreba po ohranjanju telesne, duševne in delovne svežine ter potreba po nesmrtnosti.

2.6.1 Socialni odnosi v pozni odraslosti

Medčloveški odnosi so v starosti enako pomembni kot materialna preskrbljenost (n. d.: 129). Starostnikovi socialni odnosi se v pozni odraslosti spreminjajo. Ker je za to obdobje posameznikovega življenja normativna postopna izguba prijateljev in sorodnikov, pridejo v

ospredje drugi odnosi, na primer z vnuki ali pravnuki. Med starostniki upada število starih prijateljstev, vendar jih nadomeščajo z vključevanjem novih posameznikov.

Sodeč po raziskavi, dve tretjini starostnikov ohranita število socialnih odnosov in dejavnosti v svojih socialnih vlogah tudi v pozni odraslosti, vendar pa pri manjšem številu starostnikov količina socialnih dejavnosti upade. Bolj stabilni so starostnikovi socialni stiki s člani družine kot odnosi s prijatelji in znanci, vendar v zelo pozni odraslosti upade tudi količina stikov s sorodniki. Wagner (1999, pov. po Zupančič 2004: 793) je s sodelavci raziskoval, kako se z naraščajočo starostjo spreminja število oseb, s katerimi se starostniki povezujejo. V povprečju so udeleženci navedli 11 takih oseb, število pa se je gibalo od nič do 49. Velikost socialne mreže je s starostjo upadala.

Funkcije socialnih odnosov v pozni odraslosti so mnogotere. Za starostnika sta zelo pomembna instrumentalna in čustvena opora v teh odnosih, hkrati pa z njihovim vzdrževanjem zadovolji potrebe po druženju, intimnosti, povezovanju z družbo in aktualnim dogajanjem po svetu. Kakovostni socialni odnosi prispevajo k življenjskemu optimizmu, zadovoljstvu, smislu življenja in zdravju ter so povezani celo z dolžino posameznikovega življenja.

Relevantni odnosi za starostnika so odnosi s partnerjem, s sorojenci, s prijatelji in z odraslimi otroki ter vnuki. Smrt partnerja je v starosti normativen negativni življenjski dogodek, vendar se večina starostnikov v nekaj letih uspešno prilagodi na izgubo, od teh se starostnice uspešneje spoprijemajo z dogodkom kakor tudi z nadaljnim ovdovelim življenjem. Moški imajo več težav pri vsakdanjih opravilih in sklepanju intimnejših odnosov. Ovdoveli starostniki so navadno bolj osamljeni kot tisti s partnerjem, vendar pa izgubo nadomestijo s povečanjem socialnih stikov in izboljšanjem kakovosti odnosov s prijatelji. Sorojenci so pomemben vir socialne opore, še posebno čustvene, medtem ko se glede instrumentalne pomoči starostniki raje obrnejo na partnerja ali svoje odrasle otroke. V okviru prijateljskih odnosov starostniki preživljajo prosti čas, izmenjujejo pozitivna čustva, zaznavajo odprtost, spontanost, vzajemno skrbnost in skupna zanimanja. Od odraslih otrok starostniki pričakujejo več čustvene in manj instrumentalne podpore, predvsem zaradi tega, da bi se izognili pretirani odvisnosti, zato se raje sami bolj potrudijo pri opravljanju neke dejavnosti, kot da bi prosili za pomoč otroke, kar je za starostnike učinkovito prilagojeno vedenje, ki prispeva k njihovi neodvisnosti tudi v starosti. (Zupančič 2004: 797–799.)

2.6.2 Domovi za starejše

Starostnikova zmožnost početi vsakodnevne aktivnosti in živeti v domačem okolju v veliki meri vpliva na njegovo zdravje in dobro počutje. V starostni skupini od 70 do 80 let potrebuje pomoč 30 % oseb. Le 5 % starostnikov se nahaja v socialnih zavodih, medtem ko se ostali nahajajo v domačem okolju (Lebar, Tomšič, Ficzkó 2006: 30). Za nastanitev v zavodih so vzroki v 60–70 % zdravstvene narave (Pečjak 2007: 172).

Starostniki v domovih za starejše so pogosto ovdoveli ali samski in imajo zato tudi ožjo mrežo socialnih odnosov. Navadno se nahajajo v manj ugodnem zdravstvenem in psihološkem položaju, osebje v domovih pa izraža do njih manjšo mero odgovornosti kot sorodniki do doma živečih starostnikov (Zupančič 2004: 801). Pretirana pomoč starostniku lahko preprečuje, da bi ta živel po svojih zmogljivostih (npr. pri hoji). Zelo pomembno je, kako se starostnik v domu počuti, ali je sproščen, svoboden, ali pa čuti pritisk od oskrbovalcev, še posebno, če ti nimajo posluha zanj (Pečjak 2007: 171).

Doma živeči starostniki imajo vsakodnevne stike z različnimi ljudmi (sosedji, znanci, sorodniki), s katerimi se pogovarjajo in si vzajemno pomagajo, medtem ko so starostniki v domovih za starejše v tovrstnih stikih omejeni. Četudi jih obiščejo sorodniki, prijatelji, znanci, imajo ti obiski bolj formalni značaj, saj so predvideni ob določenem času ter vsebujejo drugačne vzorce medosebne komunikacije kot priložnostni, neformalni obiski na starostnikovem domu. Sodeč po raziskavah sta stopnja starostnikove samostojnosti in zaznanega osebnega nadzora nad življenjem temeljna dejavnika, ki se povezujeta z njegovim počutjem in kakovostjo življenja v domu za starejše, hkrati pa sta njegova zaznana stopnja zasebnosti in ocena kakovosti prehrane dobra pokazatelja zadovoljstva z domskim življenjem. Najboljši pokazatelj socialne klime pa so starostnikovi odnosi z osebjem (Zupančič 2004: 801).

3. JEZIKOVNA ZMOŽNOST

Jezikoslovje skuša skozi različne poglede podati prepričljive opise jezika in njegovega delovanja v človeku, zato se deli na posamezne jezikoslovne vede s svojimi raziskovalnimi področji.¹⁰ Ena izmed razdelitev je ločevanje na jezikoslovje v širšem in jezikoslovje v ožjem pomenu (med t. i. makrolingvistiko in mikrolingvistiko). Predmet proučevanja jezikoslovja v ožjem pomenu predstavljajo jezikovni sistem, raba, razvoj, torej spraševanje o tem, kaj jezik pravzaprav je. Jezikoslovje v širšem pomenu pa dognanja o jeziku povezuje z vidika spoznanj drugih znanosti. Ferdinand de Saussure govori o treh poglavitnih vidikih proučevanja jezika, in sicer družbenem (jezik določa oz. opredeljuje neko skupnost), psihološkem (obvladanje jezika je del človekovih spoznavnih zmožnosti) in semiotičnem (jezik kot sistem pomenonosnih znakov). Makrolingvistika tako odpira interaktivne kanale do drugih disciplin (psihologija, sociologija, biologija itn.), skupaj s katerimi tvori nova raziskovalna področja, med katerimi so poglavitna psiholingvistika, nevrolingvistika in sociolingvistika.

Psiholingvistika raziskuje, kako se jezikovna zmožnost prepleta z drugimi spoznavnimi (kognitivnimi) zmožnostmi človeka. Vprašanja o razvoju jezika pri otroku (razvojna psiholingvistika) ter o tem, kako poteka tvorjenje in razumevanje povedi pri človeku in kaj nanj poleg jezikovnega znanja vpliva, so temeljna področja psiholingvističnih raziskav. Na nevrološke osnove jezika in govora, ki tvorita zapleteni nevrološki sistem v možganih, se osredotoča **nevrolingvistika**. Slednja preko možganskih poškodb, ki lahko povzročijo jezikovne primanjkljaje (t. i. afazije), prepoznava povezave med organizacijo jezikoslovnih ravnin in njihovih konstruktov z okrnjenimi predeli v možganih, odgovornimi za jezikovno zmožnost pri človeku. V ospredje **sociolingvistike** pa sodi preučevanje jezika v rabi in jo zanimajo predvsem udeleženci jezikovnega sporazumevanja v konkretnih okoliščinah, njihovi sistemi znanj, vrednot, domnev ipd., prav tako upošteva tudi širše družbene in kulturne norme jezikovne skupnosti. (Golden 2001: 21–25.)

¹⁰ Jezikoslovne vede so tudi npr.: teoretično, opisno, zgodovinsko, uporabno jezikoslovje.

3.1 Opredelitev pojma

Noam Chomsky je leta 1965 prvi uporabil izraz kompetenca (zmožnost) kot jezikoslovni t rmin, ki se je konec druge polovice 20. stoletja vse pogosteje uveljavlj l med jezikoslovci, tudi slovenskimi. Chomskyju je izraz pomenil poznavanje slovničnih lastnosti jezika, ki ga govorec govori, neodvisno od pragmatinih razsežnosti rabe jezika, tj. vedenja o tem, kako govorec v sporočanjem procesu uporablja slovnico (Kranjc 1993: 146). Dell Hymes (1966, 1972a, 1972b, 1972c, pov. po. Pirih Svetina 2005: 25) je k Chomskyjevemu terminu (Chomsky 1965, pov. po n. d.: 25) (*linguistic competence*) dodal sporazumevalno zmožnost (ang. *communicative competence*), ki jo je razumel neodvisno od jezikovne zmo nosti¹¹ (Spolsky 1989a: 53, pov. po n. d.: 25).

Pri raziskovalcih se je pojavila problematika (n. d.: 30) »poimenovanja in pojmovanja sporazumevalne in jezikovne zmožnosti«. Nataša Pirih Svetina navaja ve  različnih razlogov za to. Koncepti jezikovne in sporazumevalne zmožnosti so se namreč razvijali brez direktnega aplikativnega prenosa na področje usvajanja in poučevanja drugih ali tujih jezikov, kjer pa so imeli največ različnih izpeljav. V slovenskem prostoru se to področje  ele razvija, zaradi česar  e ni standardiziranih domačih izrazov. Vzrok je lahko tudi v raziskovalnih področjih posameznih avtorjev in posledično različnih pristopih do omenjene dileme. Marja Bešter in Ina Ferbežar se ukvarjata prav s področjem učenja in usvajanja drugega/tujega jezika. Ostale avtorice, Olga Kunst Gnamuš, Renata Zadravec Pešec in Simona Kranjc pa so razvile svoje koncepte pojmovanja jezikovne oz. sporazumevalne zmožnosti. Olga Kunst Gnamuš ločuje slovnične, semantične, pragmatinih in metaforične jezikovne zmožnosti, v okvir širše slovnične zmožnosti pa bi lahko uvrstili tudi pravopisno in normativno zmožnost (n. d.: 30–32). Renata Zadravec Pešec (1994: 62) uporablja sporazumevalno zmožnost kot nadredni pojem, ki vključuje jezikovno (v edenje o sistemu) in pragmatinih zmožnost (v edenje o rabi). Jezikovna zmožnost predstavlja govorčevo sposobnost tvorjenja, izrekanja in zapisa na podlagi slovničnih pravil, kakor tudi zmožnost razbiranja pomena iz izraza. Z upoštevanjem okoliščin in sporazumevalne namere pa govorec izbira ustrezna jezikovna sredstva, s čimer dokazuje svojo pragmatinih zmožnost. Po Simoni Kranjc (2004: 145) pa jezikovna zmožnost predstavlja nadpomenko slovnične

¹¹ Tako Chomsky kot Dell Hymes sta razvila svoj model pojmovanja sporazumevalne zmožnosti, na podlagi katerih je kasneje nastalo ve  prirejenih oz. nadgrajenih modelov različnih jezikoslovcev (Mcnamara, Michael Canale in Merrill Swain, Taylor, Bachman itn.). Vsem modelom so skupni poskusi, da bi čim natančneje izoblikovali koncept sporazumevalne zmožnosti z upoštevanjem vseh vidikov jezika in njegove rabe. (Pirih Svetina 2005: 25–30.)

in pragmatične zmožnosti. Slovnična zmožnost pomeni (prav tam) »nezavedno védenje, ki ga ima rojeni govorec na katerikoli stopnji jezikovnega razvoja o slovničnih lastnostih jezika, ki ga govori«. Pri tem je mišljeno govorčevo znanje o tem, kako se tvorijo ter pregibajo besede in sestavljajo izreki, kar pa mu ne zadostuje za uspešno komunikacijo, saj mora kot udeleženec govornega dejanja upoštevati (prav tam) »pragmatična načela, kdaj, s kom, kje, kako, zakaj in o čem govoriti«.

3.2 Lokalizacija jezikovne zmožnosti v možganih

Možgani so sestavljeni iz petih delov: podaljšane hrbtenjače, srednjih možganov, malih možganov, velikih možganov in medmožganov. Pri ljudeh večino možganov predstavljajo veliki možgani. Odgovorni so za inteligenco, intelektualne in ustvarjalne sposobnosti in spomin. Možganska skorja je nagubani zunanji sloj možganov in najbolj razviti del možganov, saj obdeluje vse vrste sprejetih podatkov.

Velike možgane delimo na levo in desno poloblo. Leva polobla možganov pokriva govor, logiko, matematiko, dejstva, sklepanje, praktičnost, red ipd. Desna polovica možganov pa vodi ustvarjalnost, umetnost, intuicijo, ideje, melodičnost, dojemanje celote in delovanje na več področjih hkrati. Leva polovica posreduje zavestno izkustvo, desna polovica je brez skladišnega in semantičnega značaja, vendar zmožna delnega razumevanja pisnega in govornega jezika. Med jezikoslovne zmogljivosti desne polovice pa spadajo leksikalna semantika, prozodične lastnosti govora in nekateri vidiki pragmatičnega sklepanja o nameravanem pomenu (Golden 2001: 372–375).

4. SKLADENJSKI OPIS GOVORJENEGA BESEDILA

4.1 Splošno o govorjenem besedilu

4.1.1 Langue : parole

Utemeljitelj strukturalizma,¹² Ferdinand de Saussure, je v ospredje jezikoslovnih raziskovanj postavil »statičen« opis jezika kot sistema znakov. Trdil je, da morajo jezikoslovci ločevati med jezikovnim sistemom in njegovo rabo oz. govorom. Za predmet opisnega jezikoslovja je določil jezikovni sistem, vendar ločen od preučevanja zgodovinskega razvoja in govora. Razmejil je diahroni in sinhroni vidik,¹³ ki se med seboj sicer dopolnjujeta, vendar se diahrono jezikoslovje posveča predvsem zgodovinskemu razvoju jezikovnih pojavov, sinhrono jezikoslovje pa izdeluje konstrukte ter pravila, s katerimi pojasnjuje ustrezne ali neustrezne prvine v govoru. S stališča govorca je očitno, da za uspešno rabo kateregakoli jezika (maternega ali tujega) ne potrebuje vedenja o njegovem razvoju, marveč mu zadostuje poznavanje slovničnih zakonitosti in pravil jezika v času, ko govorec eksistira. Zato mora jezikoslovec najprej izdelati sinhroni opis jezikovnega sistema, na katerega se lahko opira v primerjavah med različnimi razvojnimi jezikovnimi stanji. (Golden 2001: 77–88.)

Govor (*parole*) je de Saussure (1986, pov. po Golden 2001: 77–80) torej ločeval od jezika (*langue*), pojmoval ga je kot sekundarnega, trenutnega in heterogenega. Menil je, da je govor psihološko-fizikalna entiteta, v nasprotju z jezikom, ki je le psihološka entiteta. Govorec aktivno udejanja znanje jezika z namenom, da izrazi svoje misli. Jezik pa predstavlja znanje o sistemu in normi, ki je skladiščeno v glavi govorca. To znanje pripada skupnosti govorcev posameznega jezika, ki nadzoruje vzpostavljeni sistem ter odloča, katere novosti v jeziku bo odobrila in katerih ne. Zato posameznik ne more samovoljno posegati v jezikovni sistem in v razmerju do njega zavzema družbeno dano pasivno vlogo.

¹² V Enciklopediji slovenskega jezika (1992: 316) je o strukturalizmu podana sledeča definicija: »[S]trukturalno jezikoslovje [...] jezik obravnava kot strukturo. [...] V središču zanimanja je razlikovalnost [...] in funkcijskost [...]. Strukturalno jezikoslovje je pospešilo raziskovanje jezikovnih pojavov v istem času (istočasje, sinhronija), čeprav tudi raznočasja (diahronije) ne zametuje. Uvedlo je natančno izrazje (t. i. emiko) in jezikoslovno vedo močno formaliziralo, z vsem tem pa omogočilo ustrezne razlage premnovega, kar se je prej lahko le ugotavljalo, zatrjevalo. Iz analitičnosti se je v veliki meri dvignilo v tvorbenost«.

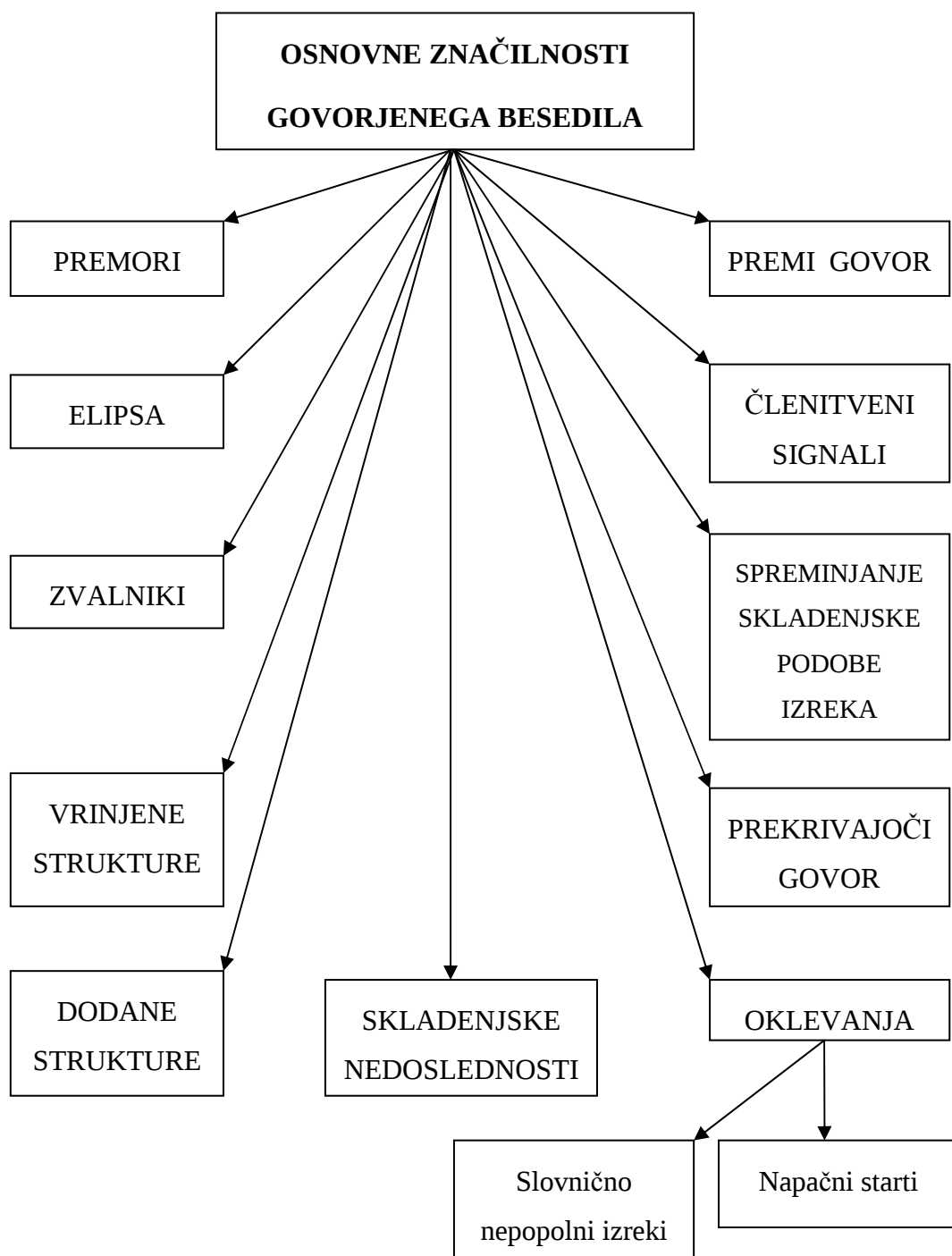
¹³ T. i. sosirjanske dihotomije so: diahrono/sinhrono jezikoslovje, jezik/govor, označujoče/označeno (sestavljeno jezikovnega znaka iz glasovne in pojmovne tvari) in paradigmatska/sintagmatska razmerja (jezikovne izraze tvorijo prvine, ki vzpostavljajo posamezne jezikoslovne ravnine; razmerja med prvinami pa so lahko paradigmatska ali sintagmatska). (Golden 2001: 78, 87.)

4.1.2 Osnovne značilnosti govorjenega besedila

Zanimanje za raziskovanje spontanega govora se je okrepilo sredi 80-ih in v 90-ih letih, k čemer je bistveno prispeval razvoj avdiovizualne oz., natančnejše, snemalne tehnike, s katero je snemanje govora postalo osnovna raziskovalna metoda. Na razmah zanimanja za govorjeni jezik pa je vplivalo tudi raziskovanje jezikovne zmožnosti pri usvajanju slovenščine kot drugega/tujega jezika (s tem se ukvarjata npr. Nataša Pirih Svetina in Ina Ferberžar) ter raziskovanje razvoja jezikovne zmožnosti pri otrocih (temu se posveča Simona Kranjc) (Zuljan Kumar 2007: 25).

Govorna situacija udeležencem poleg besednih prinaša še vrsto, v pisnem jeziku neobstoječih, nebesednih informacij, ki so konstitutivni deli sporazumevalnega procesa in s pomočjo katerih se dopolni sporočevalni namen. Ivančič Kutin (2004: 257, pov. po Zuljan Kumar 2007: 27) govori o sredstvih, ki oblikujejo govorjeni diskurz. Ločuje jih na besedna in nebesedna sredstva. Nebesedna dalje deli na glasovna in neglasovna. Glasovna zadevajo prozodijo (besed in stavkov), torej intonacijo, poudarek, melodijo, zven, barvo in zvočno razsežnost, neglasovna pa značilnosti, odvisne od konteksta situacije.

Tipologija značilnosti govorjenega besedila v prihodnjih poglavjih je povzeta po Danili Zuljan Kumar (n. d.: 34–46). Prikazuje jih slika na naslednji strani, vanje pa se uvrščajo **oklevanja** (ta so lahko napačni starti in slovnično nepopolni izreki), **premori**, **prekrivajoči govor**, **ponavljanja**, **skladenjske nedoslednosti**, **spreminjanje skladenjske podobe izreka**, **vrinjene strukture**, **dodane strukture**, **elipsa**, **diskurzivni označevalci** (ali členitveni signali), **zvalniki** in **premi govor**.

Slika 1: Osnovne značilnosti govorjenega besedila (Zuljan Kumar 2007: 35).

4.1.2.1 Oklevanja

Zaradi pritiska na sposobnost hitrega načrtovanja lahko govorec okleva. Slednje se kaže v obliki **napačnih startov** ali v **slovnično nepopolnih izrekih**. Kadar se govorec sredi izrekanja ustavi in ga začne na novo oblikovati z drugačno strukturo ali z drugimi besedami, gre za napačne starte. Kadar pa govorec izreka ne dokonča, potem ko ga je že začel, pride do slovnično nepopolnih izrekov. Toporišič (2000: 634) obe vrsti struktur poimenuje stavki z okrnjeno zgradbo. Vzroki za nedokončanje izreka so lahko samopopravek, opustitev izreka, prekinitev s strani sogovorca ali sogovorčev popravek (Zuljan Kumar 2007: 38). Zadnja dva vzroka sta značilna zgolj za diskurzivne situacije z vsaj dvema aktivnima udeležencema komunikacije, kadar pa gre za pretežno enostransko komunikacijo kot v primeru pričujoče naloge, pa se v besedilih pogosto pojavljata samopopravek in opustitev izreka.

Pri samopopravku govorec pusti izrek nedokončan in to, kar želi povedati, oblikuje na novo. Med izrekanjem lahko govorec opusti izrek, ne da bi ga poskusil preoblikovati ali bi bil prekinjen od sogovorca, in sicer iz več razlogov: pozabi, kaj je želel reči, izrek se mu v kontekstu ne zdi več relevanten, primanjkuje mu pozornosti pri drugih sogovorcih (prav tam).

4.1.2.2 Premori

Položaj in vlogo premorov v govorjenem besedilu (na podlagi akustično analiziranih posnetkov) obravnava Slovenska slovnica (Toporišič 2000: 537–538) in navaja tipična mesta členitve:

- s premori govorci zaznamujejo meje povedi, zato se vedno pojavljajo na koncu ene in pred začetkom nove povedi; členitev s premori se uporablja tudi pri posameznih delih v razdruženih povedih (*Prišel bom. Jutri. Ob treh popoldne. Čisto gotovo.*) in ko posamezni odvisniki dobijo povedni položaj (*Prišel bom. Kakor sem obljubil.*);
- med relativno samostojnimi deli iste povedi, ki niso posebno povezane skladenjsko, marveč vsebinsko, in jih lahko zapisujemo s podpičjem (*Smejala se je tiho in mu je gledala v obraz.*);
- po spremnem stavku oziroma pred dobesečnim navedkom;
- med posameznimi prirednimi deli, zlasti v posledičnem in protivnem priredju, medtem ko je najmanj premorov v vezalnem priredju (normalnem vezniškem ter

eliptičnem); več pavziranja je v brezvezniškem vezalnem priredju, prav tako tudi v stopnjevalnem priredju;

- v podredju zlasti pred prilastkovim odvisnikom, krajši pa so premori pred časovnim in predmetnim odvisnikom;
- pred neprvim nestavčnim prirednim členom (brez veznika), pred dastavki in pristavki (*Ivan Cankar, naš največji pisatelj*);
- členitve zaradi ritmičnosti v literarnih delih;
- v spontanem govoru so premori pogosto na mestu, ko govorec ne ve, kako bi nadaljeval in kadar je preveč razburjen; načeloma lahko s premorom govorec osami prav vsako naglašeno besedo, pogosti pa so premori tudi pred tistim delom povedi, ki ga želi posebej poudariti.

Navadno pa se premori ne pojavljajo (n. d.: 539):

- med stavčnimi členi v kratkem prostem stavku,
- med kratkima glavnim in odvisnim stavkom,
- v nestavčnem priredju z vezniki *in, pa, ter: oče in mati, ti pa on,*
- ob enobesednem prilastku: *človek žaba, juha z rezanci,*
- med prislovnim določilom načina ali mere in odnosnico: *lepo govori, zelo počasen,*
- med naslonkami in besedo, na katero se naslanjajo,
- za medmetom in pred njim stoječim zvalnikom: *o ti reva.*

Dolžina premorov je različna. Členitev s premori pa se sicer v pisavi navadno zaznamuje z ločili. Nenavadno dolgi premori se lahko zapisujejo s tremi pikami.

Izhajajoč iz običajne diskurzivne situacije, Stenstroem (1994: 21, pov. po Zuljan Kumar 2007: 39) ločuje dve vrsti premorov. **Tihi premori** se navadno pojavljajo ob mejah skladenjskih enot, ko govorec želi svojo vlogo predati naprej. Pogostejši so ob potencialnih prehodih pri vprašanjih, ki zahtevajo več premišljevanja, kadar pa vprašanje ne zahteva premisleka, pa je možnost, da se pojavi tihi premor, manjša. Druga vrsta premorov so **zapolnjeni premori**, s katerimi si govorec podaljša načrtovalni čas za dokončanje izreka, zato se pojavljajo znotraj skladenjskih enot in so pogosti sredi izreka.

4.1.2.3 Skladenjske nedoslednosti in spreminjanje skladenjske podobe izreka

Zaradi omejitev delovnega spomina lahko govorec, posebno pri dolgih izrekih, pozabi, kako je strukturo začel ter jo med izrekanjem spremeni ali ponovi stavčni člen, ki ga je že izrekel. Kadar se torej izrek začne drugače, kot se konča, takrat ni skladenjsko pravilen in gre za skladenjsko nedoslednost. (Biber idr. 2000: 1065, pov. po Zuljan Kumar 2007: 41.)

Med izrekanjem lahko govorec spreminja skladenjsko podobo izreka, ker išče ustrežnejši izraz, ter ga oblikuje drugače, kot je nameraval na začetku. Zamenja začetno skladenjsko strukturo, kar pa ne vpliva na razumevanje tega dela diskurza pri naslovniku.

Mira Krajnc (2004: 479) pri skladenjskostrukturni analizi govornjenih besedil uporablja poimenovanje **modifikacije skladenjskih zgradb** (glede na značilnosti zapisanega besedila) in njihovo razdelitev povzema po Olgi Müllerová (1994, pov. po Krajnc 2004: 479). V prvo skupino modifikacij skladenjskih zgradb spadajo t. i. skladenjske modifikacije besedilnega povezovanja, kamor se uvrščajo nedokončane skladenjske zgradbe, spremembe besednega reda in paralelizem. Druga skupina so situacijsko odvisne modifikacije skladenjskih zgradb, vanjo pa sodijo položajna deiktična sredstva, sredstva za vzpostavljanje in ohranjanje stika. Zadnje so modelne skladenjske zgradbe.

4.1.2.4 Ponavljanja, vrinjene in dodane strukture

Ponavljjanja so lahko načrtovana ali nenačrtovana. Z načrtovanimi ponavljanji govorec poudari pomen posameznega leksema in v diskurzu vzpostavlja koreferenco (Chafe v Beaman 1984, pov. po Zuljan Kumar 2007: 41). Nenačrtovana ponavljanja pa predstavljajo eno od oblik zaustavljanja v govoru, saj govorec ponavlja zato, da sprostí pritisk omejenega načrtovalnega časa.

Človek lahko operira le s sedmimi besedami naenkrat, zaradi česar ne more istočasno razviti več zapletenih skladenjskih struktur in elemente, ki bi morali biti vključeni v neko skladenjsko strukturo, vrine v naslednji izrek, zato so to t. i. vrinjene strukture.

Stavčne ali nestavčne strukture, ki jih govorec dodaja prvotnemu stavku, z njimi pa pojasnjuje, razlaga in argumentira, imenujemo dodane strukture. (Biber idr. 2000: 1069, pov. po Zuljan Kumar 2007: 42–43).

4.1.2.5 Elipsa in premi govor

Če v sicer dokončanem stavku glede na stavčni vzorec kaj manjka, je to elipsa (Toporišič 2000: 634). V govorjeni komunikaciji je zelo pogosta, z njo pa se govorec izogiba nepotrebnemu ponavljanju. Lahko je anaforična ali situacijska. Pri situacijski se izpuščajo besede z nižjo informativno vrednostjo, npr. *Noč., Dan.* (iz: *Lahko noč., Dober dan.*). V anaforičnih elipsah pa se izpusti pomenski del izreka, ki je sicer razpoznaven iz konteksta: – *Ali si že dokončal nalogo?*, – *Ja, (dokončal sem nalogo).*

Pogosto govorec v konverzaciji uporablja premi govor ali citira, kar je povedal nekdo drug (Biber idr. 2000: 1118, pov. po Zuljan Kumar 2007: 45). S tem največkrat želi ustvariti vtis, da upovedeno dogajanje poteka v tem trenutku (Schiffrin 1987: 124, pov. po Zuljan Kumar 2007: 45).

4.1.2.6 Členitveni signali

V govoru se pojavljajo izrazi in strukture, ki predvsem vzdržujejo komunikacijsko razmerje med udeleženci govornega dejanja (Smolej 2007: 97), signalizirajo odnose v diskurzu, govorčev odnos do upovedovane predmetnosti in njegovo ali naslovnikovo čustveno angažiranost (Zuljan Kumar 2006: 45), prav tako pa tudi členijo besedilo. Zanje se pojavljata termina diskurzivni označevalci (Biber idr. 2000: 1074, pov. po Zuljan Kumar 2007: 45) ali členitveni signali (Weinrich 2003: 832–835, prav tam).

Členitveni signali, imenovani tudi zapolnjevalci vrzeli, so v govorjenem besedilu lahko medmeti in polne povedi. Kot medmeti se velikokrat označujejo besednovrstno zelo različni jezikovni znaki, od glagolov do samostalnikov. V dialogu ne opravljajo svoje slovnično predpisane funkcije, marveč lahko zavzemajo popolnoma drugačno vlogo. Glagol *razumeš* ima v pogovoru rastočo intonacijo, vendar ga poslušalec kljub temu največkrat ne dojema kot vprašanja, na katerega bi moral odgovoriti, ampak mu pomeni le (Kranjc 1997: 310) »znak, ki ga je govorec uporabil, ko je imel težave z oblikovanjem povedi ali pa je želel obdržati oziroma pridobiti poslušalčevo zanimanje za vsebino pogovora, hkrati pa [je znak] poslušalcu, da govorec svoje vloge še ni končal in namerava kljub informacijskemu premoru obdržati vlogo govorca«.

4.1.3 Opredelitev spontanega govora

Spontana neformalna govorjena interakcija oz. neformalni pogovor je osnovna oblika govorjene komunikacije, ki se odvija v neformalnem govornem položaju (Kranjc 1997/98: 308).¹⁴ Mojca Smolej (2006: 16) pa spontani govor opredeljuje kot vnaprej nepripravljen govor, kar pomeni, da govorec pred govorjenjem ni tvoril takih jezikovnih struktur, ki bi jih kasneje v konkretni govorni situaciji lahko uporabil oz. uresničil. Ana Zwitter Vitez (2008: 242) podobno ugotavlja, da je spontana govorna situacija tista, v kateri govorci sproti tvorijo svoje jezikovne manifestacije. Kot navaja Simona Kranjc (1997: 309), sta za neformalni pogovor značilni dve glavni načeli: menjavanje vlog in sodelovanje med govorci.¹⁵ Komunikacija namreč ni enostranski proces, saj udeleženci največkrat zavzemajo tako položaj govorca kot poslušalca.

Hitrost komunikacije v spontanem govoru določata dva dejavnika. Prvi je hitrost kodiranja in dekodiranja. Govorec pošlje kodirano sporočilo do sprejemnika, ki ga mora dekodirati. Položaj sprejemniku narekuje, da sprejema govorčevo besedilo, vendar hkrati tudi že razmišlja o svojem odgovoru. Istočasno mora biti pozoren na to, da pravočasno odgovori. Če je namreč prehiter, govorca prekine, če pa je prepozen, njegov odgovor morda ni več relevanten. Drugi dejavnik je obseg skupnega védenja med udeležencema, saj večji kot je, hitreje komunikacija poteka (Zuljan Kumar 2007: 29).

V pričujoči nalogi gre za spontano govorjena narativna besedila v deloma posebni diskurzivni (govorni) situaciji, kjer sta sicer zmeraj prisotna dva udeleženca (sporočevalec in naslovnik), vendar je komunikacija »enostranska« in poteka brez intervencij s strani naslovnika.¹⁶ Ves čas posameznega posnetka govori isti sporočevalec, ki naslovniku posreduje svojo pripoved/zgodbo.

¹⁴ Ločujemo dve vrsti govornih položajev, formalnega in neformalnega. V obeh pa se lahko odvija javni ali zasebni diskurz. (Kranjc 1997/98: 308.)

¹⁵ Od poslušalca se v komunikacijskem procesu zahteva, da vsaj minimalno nakaže, npr. s kimanjem glave, da sledi pogovoru. (n. d.: 309.)

¹⁶ Ne prihaja do menjavanja vlog oz. je to »enkratno«. Na začetku izpraševalka napove tematski okvir govorjenja in v celoti prepusti besedo izpraševancu, ki s potencialno časovno omejitvijo govori do konca. V njegov govor izpraševalka verbalno ne posega

4.1.3.1 Besedilo v spontanem govoru

Besedila, ki nastajajo v spontanem govoru, se po teoriji govornih dejanj lahko ločijo na nenamerni in pragmatični govor (Eggins, Slade 1999: 20, pov. po Smolej 2006: 16). Pri pragmatičnem spontanem govoru je v ozadju prisoten pragmatični cilj/funkcija. Nenamerni govor pa označuje tisto govorno dejanje, v katerem so govorci sodelovali zaradi »samega govorjenja«, vendar so kljub implicitni pragmatični namernosti strogo strukturirana (n. d.: 16–17).

Kot je bilo v predhodnem poglavju že povedano, govorjeni diskurz določa menjavanje vlog med sodelujočimi govorci, zato je vloga osnovna strukturna enota takega pogovora. Na podlagi tega, kako pogosto se vloge menjavajo ter kako dolgo posamezni govorci vlogo obdržijo, med diskurzom nastajajo različne vrste besedil. Avtorici Eggins in Slade (1997: 230, pov. po Smolej 2006: 16) kot najpogostejša besedila oz. dele diskurza navajata klepet in pripovedovanje. Ta se med seboj ločujeta po zgradbah, imenovanih mikro- in makrostruktura. Ker je klepet členjen, ga lahko analiziramo postopoma, po posameznih vlogah, zato gre pri njem za mikrostrukturo. V nasprotju s tem pa pripoved ne vsebuje menjavanja vlog, ampak je zanjo značilna govorčeva stalnost. Zato je pripoved makrostruktura. Tako klepet kot pripoved sta največkrat hkrati prisotna v spontano govorjenem besedilu in se med seboj prepletata (n. d.: 17–20).

Pomensko medsebojno povezani deli besedila sestavljajo besedilno zgradbo in hkrati opravljajo različne vloge. Slovenska slovnica (Toporišič 2000: 715) kot najbolj običajno navaja tridelno zgradbo, ki vsebuje začetek, jedro in konec. Vloga besedila (Eggins, Slade 1997: 233–235, pov. po Smolej 2006: 24) pa je lahko izmenjava mnenj, pripovedovanje smešnega pripetljaja, ogovarjanje ipd. S pomočjo določanja besedilne zgradbe tako lahko v spontanem govoru določamo različne vrste besedil, in sicer dramatično pripoved, anekdoto, eksempel, poročilo, opazko/komentar, mnenje, obrekovanje, pripovedovanje šal, draženje in klepet. Ker je pri klepetu stopnja menjavanja vlog lahko zelo pogosta, besedilnovrstne zgradbe s shematsko strukturo¹⁷ ni mogoče ponazoriti (Smolej 2006: 24).

¹⁷ Shematsko strukturo pri anekdoti sestavljajo napoved, usmeritev, zaplet, vrednotenje, rešitev, sklep. Nekatere sestavine niso obvezne, in sicer so to napoved, usmeritev in sklep. (Eggins, Slade 1997: 268, pov. po Smolej 2006.)

4.1.3.2 Pripoved zgodbe¹⁸

Pripovedi oz. pripovedovanja zgodb so besedilna vrsta v spontano govorjenem jeziku, za katero sta značilna osredotočenost na časovno zaporedno nizanje dogodkov in vrednotenjski komentar, s katerim govorec poda svoje osebno stališče o prikazanem dogodku. Omenjena besedilnovrstna skupina vsebuje več podvrst, ki se med seboj razlikujejo na podlagi različnih socialnih namenov, posledica katerih so zgradbene in leksikalno-slovnične posebnosti posamezne vrste. V skupino pripovedovanja zgodb se uvrščajo štiri besedilne vrste, in sicer dramatična pripoved, anekdota, eksempl in poročilo. Omeniti je potrebno, da so besedila, pridobljena v spontanem govoru, lahko besedilnovrstno enovita ali mešana. Struktura enovitega besedila povsem ustreza le eni izmed besedilnih vrst, medtem ko mešano besedilo pomeni, da je v njem moč zaznati najmanj dve ali več vrst besedil.

Dramatična pripoved izpostavlja zgodbo, v jedru katere je nepričakovani dogodek iz zasebnega življenja, s katerim se govorec sooča in ga rešuje. Največkrat izrazi tudi svoje občutke in reakcijo na kritično situacijo. Ker gre za teme, ki se dotikajo govorčevega subjektivnega sveta, jih posreduje le tistim ljudem, s katerimi ima tesnejše stike. Strukturne sestavine¹⁹ dramatične pripovedi so napoved, usmeritev, zaplet, vrednotenje in rešitev. Od teh so neobvezne napoved, usmeritev in sklep.

V anekdoti govorec prikaže presenetljiv dogodek ali krizo, pri čemer se osredotoči na to, kako na omenjeni dogodek reagira protagonist. Vendar pa hkrati ne poda odgovora na to, kako je protagonist nastali zaplet razrešil. Najpomembnejša strukturna sestavina anekdote je prav reakcija, ostale so še napoved, usmeritev, presenetljiv dogodek, sklep. Od teh so napoved, usmeritev in sklep neobvezne.

Poročilo prikazuje časovno zaporedno nanizane dogodke in pri tem ne izpostavlja nepričakovanega dogodka ali zapleta. Govorec poslušalcu podaja svoja pretekla doživetja, vendar izbere le tista, za katera meni, da jih lahko sporoči sprejemniku, s katerim nima tesnih osebnih stikov in ki zanj (za govorca) nimajo posebne emotivne funkcije. O povedanem torej ne izpostavlja subjektivnega stališča. Struktura poročila sestoji iz

¹⁸ V pripovednih besedilih ponavadi nizamo dejanja in dogodke v določenem zaporedju. Pogosti so pojmovni odnosi za vzrok, razlog, namen, omogočenje in časovno bližino (Beaugrande, Dressler 1992: 129).

¹⁹ Kot poudarja Mojca Smolej (2006: 43), so »shematske strukture« pravzaprav le »abstrakcija možnih besedilnovrstnih zgradb, ki [...] lahko ali pa ne pomagajo pri lažjem preučevanju besedilnih zakonitosti. V resnici namreč velikokrat prihaja do različnih odmikov od predvidene abstraktne zgradbe besedil«.

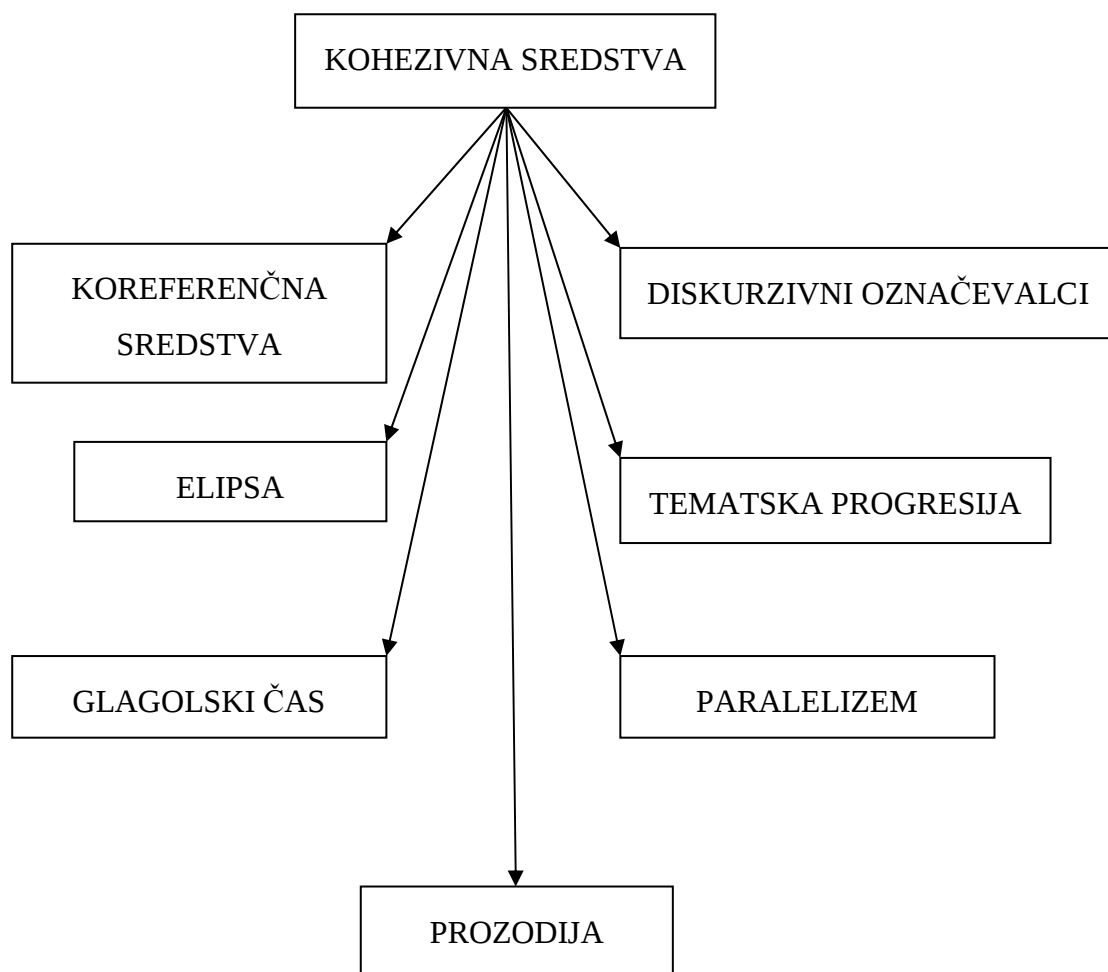
napovedi, usmeritve, poročanja o dogodkih in sklepa. Vendar so napoved, usmeritev in sklep neobvezne strukturne sestavine.

Za eksempl je značilo, da govorec z interpretacijo incidenta podaja lastno moralno stališče, ki je povezano z moralno širšega družbenega okolja, v katerem posameznik živi, ter s svojo opredelitvijo posredno nakazuje na primerne vzorce obnašanja in delovanja v družbi. Eksempl sestavljajo napoved, usmeritev, incident, interpretacija in sklep. Incident in interpretacija sta obvezni sestavini, vse ostale so neobvezne. (Smolej 2006: 21–54.)

4.1.3.3 Kohezija

Površinske sestavine besedila (besede, besedne zveze, stavki, povedi) so med seboj soodvisno povezane v skladu s slovničnimi oblikami in konvencijami, kar imenujemo kohezija. Ta je predmet raziskave besedilne semantike (Kranjc 1997: 310). Stabilnost besedila kot sistema se ohranja s pomočjo kontinuitete pojavitev, ki se najočitneje kažejo v skladenjskih organizacijskih vzorcih. Skladnja mora poskrbeti za tesno povezane vzorce različnih kompleksnosti in velikosti, v katere je mogoče sproti vstavljati tekočo snov. Dressler in Beaugrande (1992: 41–42) med sredstva, ki vzpostavljajo kohezijo, uvrščata ponovno pojavitev, delno ponovno pojavitev, paralelizem, parafrazo, elipso, členitev po aktualnosti, intonacijo, junkcijo, zaobljike, glagolski čas in glagolski vid. Kot ugotavlja D. Zuljan Kumar (2007: 108), se v literaturi »navajajo različna kohezivna sredstva, vendar gre pri tem bolj za različne načine razvrstitve in poimenovanj kot pa dejansko za različne vrste kohezivnih sredstev«. Verschueren (2000: 155–157, pov. po Zuljan Kumar 2007: 109) tako npr. govori o zaznamovalcih kohezije in mednje uvršča priredja, anaforo, kazalne zaimke, sopostavljanje ali nizanje izrazov, ponazoritev z *na primer*, elipso, števnike, primerjavo, oblike ponavljanja idr.

D. Zuljan Kumar na podlagi razumevanja ter distribucije kohezivnih sredstev pri različnih avtorjih podaja svojo razporeditev in jo utemeljuje z dejstvom, da se »zdi ustrezna za analizo kohezivnih sredstev (govorjenega) slovenskega jezika« (prav tam). Prikazuje jo slika 2:

Slika 2: Kohezivna sredstva (Zuljan Kumar 2007: 110).

4.1.3.4 Koherenca

Po Beaugrandu in Dresslerju (1992: 13) koherenca predstavlja »načine, na katere so komponente besedilnega sveta – tj. konstelacija pojmov in relacij (odnosov), na katerih temelji površinsko besedilo – medsebojno dostopne in relevantne«. Vzpostavlja se na kognitivni ravni s prepoznavanjem različnih odnosov, npr. vzročnih, časovnih, referenčnih. Osnova koherence v besedilu je kontinuiteta smislov znotraj védenja, ki ga aktivirajo izrazi besedila (n. d.: 65). Smisel je odvisen od interakcije med védenjem, predstavljenim v besedilu, in splošnim védenjem udeležencev pogovora, v besedilo pa ga vneseta šele tvorec besedila in njegov naslovnik.

Besediloslovci se ukvarjajo z razmerjem med kohezijo in koherenco. Medtem ko je besedilna kohezija inherentna lastnost besedil, ki zadeva jezikovne oblike in je merljiva, pa

besedilna koherenca predstavlja vrednost, ki jo besedilom šele pripišemo. Koherenca je spremenljiva lastnost, odvisna ne samo od kvalitete besedila, marveč tudi od sposobnosti sprejemnika (Langleben, pov. po Zuljan Kumar 2007: 47–50).

V konverzaciji obstaja več načinov vzpostavljanja in ohranjanja koherence, med katere se uvrščajo: kohezivna sredstva, vprašanja, ponavljanja, inference, polifoni govor, nasprotovanje, spontane in virtualne dopolnitve (n. d.: 55–73).

4.2 Skladnja govornega besedila

4.2.1 Problematika skladenjske analize govornega jezika

Razmišljanje o strukturi govornega jezika v primerjavi s pisnim je jezikoslovce pripeljalo do različnih mnenj. Na eni strani so trdili, da je pisni jezik kompleksnejši kot govorni. Ugotovljeno je bilo namreč (Beaman 1984: 45, pov. po Zuljan Kumar 2007: 26), da je v pisnem jeziku več podrednih kot prirednih stavkov, saj ima (Chafe v Beaman 1984, pov. po Zuljan Kumar 2007: 26–27) pisec pri tvorjenju besedila na razpolago več časa in lahko svoje zamisli izrazi v veliko kompleksnejši koherentni celoti, medtem ko je govorni jezik bolj fragmentaren.²⁰ Nasprotno Halliday (1989: 79, pov. po Zuljan Kumar 2007: 27) meni, da je slovnična podoba govornega jezika veliko bolj zapletena kot pri pisnem, neformalno spontano konverzacijo pa imenuje za slovnično najkompleksnejšo vrsto diskurza. Izhajajoč iz Hallidaya Danila Zuljan Kumar pojasnjuje (2007: 27), da je »v govornem diskurzu [...] stavčna gradnja kompleksnejša zaradi okrnjenih struktur, ki nastanejo zaradi samopopravkov, prekinitev, vrinjenih struktur ipd., [v pisnem jeziku pa] je veliko zloženih besednih zvez in skladenjsko zapleteno zgrajenih povedi, ki jih mora pisec izrabiti za to, da posreduje informacije, ki so v govornem jeziku razvidne iz konteksta«.

Problematika govornega jezika se pojavlja že v samem pristopu k analizi. Raziskovalci si namreč zastavljajo vprašanje, ali lahko k obravnavanju omenjene tematike dostopajo skozi trdno strukturirani jezikovni sistem, slovnico posameznega jezika. Jezikovni sistem oz. po de Saussuru *langue* namreč temelji pretežno na pisnem/zapisanem jeziku.

²⁰ Vzrok za manjšo kompleksnost govornega jezika Lakoff (v Beaman 1984: 46, pov. po Zuljan Kumar 2007: 27) vidi v neformalnosti in spontanosti govora, Oachs (v Beaman 1984: 19, pov. po Zuljan Kumar 2007: 27) pa v tem, da je manj časa za načrtovanje.

O. Müllerová poudarja (1994: 23, pov. po Krajnc 2004: 478), da skladijska odstopanja govornega besedila ni smotno vrednotiti z enotnimi kriteriji, nastalimi na osnovi skladijskih norm zapisanega besedila. Pri tem našteva različne dejavnike, ki lahko vplivajo na skladijske pojave. Ti so lahko zunanji dejavniki sporočanja, vendar pa so vedno prisotni tudi največkrat spreminjajoči se notranji dejavniki, kamor vključuje psihične, kognitivne in socialne značilnosti udeležencev, njihove značajske lastnosti, splošno in trenutno počutje ter sporazumevalne izkušnje. Po avtoričinem mnenju se v skladijski strukturi govornega jezika kažejo z vidika skladijskih norm zapisanega jezika moteče ali neustrezne norme.

D. Zuljan Kumar navaja pomembno spoznanje (2007: 27), da gre v (skladijskem) razlikovanju med govornim ter pisnim jezikom pravzaprav za »različni/drugačni kompleksnosti«, kar pomeni, da ima vsaka zvrst svoje značilnosti, ki jih je potrebno upoštevati in oblikovati različna merila za raziskovanje ene in druge.

4.2.2 Poved in izrek

Poved in stavek sta osnovna pojma skladnje. Poimenovalne enote (besede, besedne zveze) in stavki na podlagi skladijskih vzorcev sestavljajo povedi (Toporišič 2000: 488), ki so osnovne strukturne enote slovnice pisanega jezika (Zuljan Kumar 2007: 32). O. Müllerová (1994: 23, pov. po Krajnc 2004: 478) se sprašuje, če sploh lahko pri skladijski analizi govornega besedila delamo z osnovno skladijsko enoto zapisanega besedila, stavkom, saj ga je v spontano govornem besedilu težko zadovoljivo identificirati, zato predlaga t. i. vsebinsko – pragmatično enoto, izrek. Izrek je poved v okoliščinah konkretnega govornega dejanja. Toporišič (2000: 731) ga razume kot poved v danem sotvarju. Upoštevati je potrebno, da je definicija izreka v govornem diskurzu drugačna od definicije izreka v pisnem diskurzu (Zuljan Kumar 2007: 32). Zellig Harris (pov. po Golden 2001: 205) izrek definira kot »poljubno dolg[o] glasovn[o] verig[o], ki jo izreče en govorec in je od ostalih izrekov ločen s premorom«. Po D. Zuljan Kumar (2007: 32) pa izrek predstavlja uresničitev povedi v (govornem, op. p.) kontekstu in je zaradi različnih značilnosti govornega jezika (skladijske nedoslednosti, pogosta priredja, oklevanja itn.) težko določljiv. Vprašanje, kako ločevati med izreki v govornem jeziku, pojasnjuje Chafe (v Beaman 1984: 58, pov. po Zuljan Kumar 2007: 32) in meni, da bi moralo ločevanje med

izreki temeljiti na konceptu intonančne povedi, kar razume kot niz jezikovnih enot, ki so zamejene s končno stavčno intonacijo in zaključeno skladenjsko strukturo.

V analitičnem delu pričujočega dela bomo izhajali iz teoretičnih osnov skladnje pisnega besedila, vendar sem se po tehtnem razmisleku odločila, da namesto tērmina poved uporabljam tērmin izrek. Nanašajoč se na slovnico pisnega besedila pa še zmeraj obdržim izraz stavek. Kadar bo govora o skladenjskih strukturah, bomo navajali poimenovanja, kot so npr. **večstavčni izreki** (in ne večstavčne povedi). Ker pa v nadaljevanju teoretičnega dela sledijo poglavja, povzeta iz različnih jezikoslovnih del, ki obravnavajo predvsem skladnjo zapisanih besedil, bodo v uporabi še zmeraj ostali pripadajoči tērmini, medtem ko bomo v analitičnem delu uvedli izrazno zamenjavo (namesto **poved** bomo uporabljali **izrek**).

4.2.3 Skladenjskostrukturna podoba povedi

Poved je najmanjša samostojna enota besedila in je tudi že sama lahko besedilo. Najmanjša možna oblika povedi je stavek določene vrste. Slovenska slovnica (Toporišič 2000: 488–490) našteva več vrst povedi, in sicer enostavčne, pastavčne in večstavčne povedi. V enostavčni povedi so besede zbrane okrog osebne glagolske oblike (*Peter **obira** hruške*), torej glagol odpira določena skladenjska mesta. Pastavčne povedi so razdeljene na zvalniške (*Mama! – Spoštovani kolegi!*), medmetne (*Uh! – Pssst!*), členkovne (*Da. – Ne.*). Večstavčne ali zložene pa so tiste povedi, v katerih se lahko a) združi več enakovrednih povedi in nastane priredje (*Peter je šel v trgovino in je kupil kruh*); b) združi en nadredni ter eden ali več podrednih stavkov in nastane podredje (*Peter je šel v trgovino, da bi kupil kruh*); c) kadar pa druženje ni niti priredno, niti podredno, je to soredje (*Kam pa ti tako zgodaj, Peter*).

V Slovenski slovnici (Toporišič 2000: 632) so v poglavju o Tipologiji stavkov omenjene še polstavčne tvorbe, ki so lahko povedi oz. deli povedi, v jedru katerih so neosebne glagolske oblike ali »/.../ kak pridevnik ali samostalnik iz povedka«. Ločujejo se na: a) deležijske (*Pri njej sem ostajal vsak vikend, **začenši od novega leta***); b) deležniške (***Po končani šoli** sem šel domov k materi*); c) nedoločniške (***Ljubezen zvesto najti**, kratke sanje!*), č) namenilniške (*Šla je **pospravljat stanovanje***), d) pridevniške (*Njen obraz, prepoln miline, je prestol moje ljubezni*) in e) samostalniške (*Sosedov sin, **fant od fare**, je Petrov najboljši prijatelj*).

Položaj odvisnih stavkov v večstavčnih podrednih povedih je različen. Lahko stojijo pred nadrednim (glavnim) stavkom ali za njim, kar je odvisno od členitve po aktualnosti ali od stilistične volje pisca besedila. Nekateri odvisniki imajo stalno mesto, največkrat za glavnim stavkom. Kadar pa se pojavljajo med razpolovljenim glavnim stavkom, po Toporišičevih besedah: »sledijo besedi nedokončanega nadrednega stavka, ta pa se za njimi nadaljuje«, jih imenujemo vmesni stavki. (n. d.: 636.)

Povedi (tudi besedne zveze in stavki) so zložene preprosto ali zapleteno. Med zapleteno zložene povedi Slovenska slovnica (Toporišič 2000: 652) prišteva: »zveze stavčnih priredij, priredje z več odvisniki, soredje z več kot dvema neodvisnima stavkoma ali z dvema, od katerih ima vsaj eden odvisnik; nadalje podredja, ki imajo na ravni več odvisnikov priredje; poseben tip so še zložene povedi z vrinjenim stavkom in t. i. premi govor bodisi z zloženim spremnim stavkom ali s takim z dobesednim navedkom«. Nataša Hribar je v svoji diplomski nalogi *Govorjeni jezik politikov* (2000: 25) zapleteno zložene povedi razdelila v tri skupine: a) povedi, v katerih so priredja različnih vrst; b) podredno zložene večstavčne povedi (glavni stavek z odvisniki različnih stopenj); c) povedi, v katerih so hkrati priredni in podredni odnosi. Kot preprosto zložene pa je upoštevala: a) priredja samo ene vrste in b) dvostavčne povedi, v katerih je glavni stavek z enim odvisnikom.

4.2.4 Stavčni vzorci

Stavčni vzorci/strukture predstavljajo obvezno zapolnjena prazna skladišna mesta ali »obvezno izrazitev udeleženskih vlog, zato jih poimenujejo tudi osnovne zgradbe oz. zgradbe stavčnega jedra ali stavčni minimum« (Kranjc, Žele 2004: 121). V ospredju stavčnih vzorcev je med drugim vprašanje razmerij med pomensko, skladišnokofunkcijsko in izrazno ravnino, s čimer se lahko določi meja med obvezno in neobvezno strukturnoskladišno vezljivostjo. Tipologija stavčnih struktur v slovenskem jeziku izhaja iz skladišnega pomena glagola v povedku ter njegovih obveznovezljivih stavčnih členov, vključuje pa »tako pomensko polje določenega glagolskega pomena (z nujnimi udeleženci) kot skladišnokofunkcijsko ravnino (s funkcijskimi položaji, ki udeležencem dodelijo udeleženske vloge)«. (n. d.: 139.)

Stavčne strukture nastajajo po določenih skladišnih vzorcih (Toporišič 2000: 634) in se z vidika glagolske vezljivosti delijo v dve skupini: a) **enodelni stavčni vzorci** in b) **dvodelni**

stavčni vzorci. Enodelni stavčni vzorci nimajo levega obveznega določila (osebeka), imajo pa vezljivi ali nevezljivi tretjeosebni povedek (Kranjc, Žele 2004: 135). Vanje se poleg glagolskih stavčnih struktur (*V borih šumi.*) uvrščajo tudi neglagolski (enodelni) stavki, med katere spadajo samostalniški (*Trgovina.*), pridevniški (*Nepremagljiv.*), prislovni (*Čudovito!*), členkovni (*Da.*), zvalniški (*O bog!*) in medmetni (*Juhej!*) (Toporišič 2000: 631–32); brezagentni stavki brez določljivega vršilca dejanja (*Dežuje!*) ter deagentni stavki s splošnim vršilcem dejanja (*Človek misli, Govori besede*) (Kranjc, Žele 2004: 135). Dvodelni stavki/stavčni vzorci imajo osebek in povedek (Toporišič 2000: 628). V njihovem jedru nastopajo eno-, dvo- ali večvezljivi glagoli, ki »osnovno stavkotvorno prisojevalno razmerje razvijajo v dvo-, tro- in večstavčnočlenske stavčne vzorce s svojimi podvzorci« (Kranjc, Žele 2004: 137). Pri teh se jasno pokažejo razvrstitve udeleženskih vlog, ki v okviru slovničnih stavčnih vzorcev istočasno izkazujejo pomenske stavčne vzorce in njihove različice ter pričajo tudi o povezavi med skloni in njim pripadajočimi možnimi udeleženskimi vlogami (ki jih lahko posamezni skloni izražajo) (n. d.: 137).

Enodelne glagolske stavčne strukture z odsotnim levim obveznim določilom (osebkom) se lahko razdelijo v 3 skupine s podskupinami (n. d.: 136–139):

1. **Nevezljivi glagoli:** *Dežuje.*
2. **Enovezljivi glagoli:**
 - a) *V borih šumi.*
 - b) *Otroku je ugajalo.*
 - c) *Gre za pravičnost.*
3. **Trivezljivi glagoli:**
 - a) *V glavi mu šumi.*
 - b) *Boli ga v vratu.*

Dvodelne stavčne strukture: nekateri primeri stavčnih vzorcev:

1. **Enovezljivi glagoli:**
 - *Jan spi.* (S nom – VF) ...
2. **Dvovezljivi glagoli:**
 - *Jan je hvalil starše.* (S nom – VF – S acc);
 - *Otrok se je dotaknil vroče plošče.* (S nom – VF – S gen) ...

3. Trivezljivi glagoli:

- *nekomu nekaj dati/vzeti* (S nom – VF – S dat – S acc),
- *preskrbeti nekoga z nečim* (S nom – VF – S acc – S instr) ...

4. Štirivezljivi glagoli:

- *spraševati koga kaj o čem* (S nom – VF – S acc – S loc),
- *prositi koga česa za koga* (S nom – VF – S acc – S gen – za S acc) ...

5. Petvezljivi glagoli:

- *vbrizgati komu kaj v kaj s čim* (S nom – VF – S dat – S acc – v S acc – S instr) ...

4.2.5 Vpliv narečja na skladenjsko podobo govornega besedila

Zvrstna enakost jezika posnetih govorcev je pomemben faktor, saj lahko pokrajinska raznolikost vpliva na razhajanja v okviru skladenjske analize – na uresničitev oz. izpeljavo slovničnih struktur (npr. besedni red) in nabor leksikalnih sredstev (Smolej 2006: 4).

4.2.5.1 Prekmursko narečje

Prekmursko narečje pokriva skrajni severovzhodni del Slovenije in spada v panonsko narečno skupino. Kot navaja Logar (1993: 142), se govori v Prekmurju, ob zgornji Rabi v okolici Monoštra na Madžarskem in v nekaj vaseh ob madžarsko-avstrijski meji v Avstriji. Deli se (Zorko 2005: 38) na tri podnarečja, in sicer na goričko, ravensko in dolinsko. Po raziskavah Zinke Zorko sta si temeljna sistema v oblikoslovju in glasoslovju vseh treh zelo podobna, večina razlik med njimi pa naj bi bila izvorno mlajših.

4.2.5.2 Skladenjske strukture in besednoredne posebnosti v govornem besedilu v prekmurskem narečju

Besedni in stavčni red (v spontano govornih posnetih in zapisanih besedilih) v severovzhodnih narečjih, med drugim tudi v prekmurskem narečju,²¹ je raziskovala Zinka Zorko (1994, 1995). Njene ugotovitve so bile sledeče:²²

²¹ Narečna besedila v članku *Besedni red v prekmurščini* (Zorko 1995) so iz različnih in med seboj precej oddaljenih vasi po Prekmurju: iz Gornjega Senika, Renkovcev, Dokležovja in Brezovcev. V raziskavo pa je

4.2.5.2.1 Glagol

- Deležnik polnopomenskega glagola v zloženem pretekliku se lahko pojavlja na zadnjem mestu v stavku: *Gda je domov **prišla**, je nika nej naredila.*
- Premik glagolskega sedanjika na zadnje mesto v stavku: *Te pa kukorco saditi **začamo**.*
- V glagolskih besednih zvezah se nedoločnik pojavlja na koncu: *San mogo delat **iti**.*
- Sedanjiška in prihodnjiška oblika glagola biti je na koncu stavka: *Rada bi znala, ka **zaj bou**.*
- Izpuščanje polnopomenskega glagola: *Te pa torbo v rokou pa [...] v šoulo.*
- Pomožni glagol stoji na začetku: ***Je** bil betežen.* (Zorko 1994: 49–50.)
- Pomožni glagol v pretekliku zasede zadnje mesto v stavčni zgradbi: *Ges san pejt lejt stalno tan **bijla**.*
- Tudi pomožni glagol v prihodnjiku se pojavlja na koncu stavka: *Po tvoje **bau**.*
- V zloženi glagolski obliki za izražanje preteklosti se pomožnik opušča, če je stavek dvodelen in osebek izražen s polnopomensko ali zaimensko besedo: *Te [...] gazda vozbodo, pšenico posejo.* (Zorko 1995: 838.)

4.2.5.2.2 Samostalniški prilastek

Prilastek je stavčni člen, ki samostalniško besedno zvezo dela podredno zloženo. Jedro ali odnosnica take zveze ima določilo na svoji levi ali desni strani, lahko pa tudi na obeh. (Toporišič 2000: 558, 628.)

- V prekmurščini se samostalniški prilastek lahko pojavi na levi strani odnosnice. Gre za obrnjeni besedni red ali inverzijo: *Gusteka **srce**, sv. Petra **naslednikom**.*

avtorica vključila tudi besedila prekmurskega pokrajinskega knjižnega jezika, ki jih v pričujočem poglavju ne upoštevamo.

²² Povzemam samo tiste značilnosti, ki veljajo za prekmurščino in se pojavljajo tudi v posnetih besedilih, ki so predmet analize v tej diplomii.

4.2.5.2.3 Prislovno določilo

Pomensko so prislovna določila stavčni členi. Glagol, pridevniško besedo, prislov in povedkovnik postavljajo v prostor in čas, v razmerje lastnosti in vzročnosti. V stavčni zgradbi je prislovno določilo v glavnem primično. (Toporišič 2000: 619.)

- V prekmurskem narečju se prislovno določilo lahko pomakne na konec stavka: *Plača je bijla dobra **tan**.* (Zorko 1995: 839.)

4.2.5.2.4 Naslonke

Mesto naslonk v stavku je v slovenskem jeziku urejeno s pravili (Toporišič 2000: 674):

- predlog stoji pred besedo ali besedno zvezo, na katero se nanaša,
- nikalnica stoji neposredno pred besedo, na katero se nanaša,
- vezniki stojijo pred tistim delom sporočila, ki ga spravljajo v zvezo z drugim,
- prosti naslonski niz stoji za prvim stavčnim členom, golim, zloženim ali stavčnim,
- členki *tudi, že, še, posebno, celo* itn. stojijo pred tistim delom stavka, ki ga posebej poudarjajo,
- na začetku povedi ali stavka stojijo naslonke takrat, kadar sta pred njimi izpuščena vezniška ali naglašena beseda, za katerimi sicer lahko stojijo.

V prekmurščini so naslonke razporejene drugače kot v slovenskem knjižnem jeziku (Zorko 1995: 838–839):

- povratni osebni zaimек *se* se pojavlja na nepričakovanem mestu: *Preveč **se** lipou slůjžilo v Franciji.*
- členek *še (ešče)* se prav tako pojavlja na nepričakovanem mestu, pogosto pred prvo polnopomensko besedo: *Či bi **ešče** človik idnouk tak nazaj mladi grato, bi začno fse na nouvo.*
- členek lahko stoji na koncu ali na začetku stavka (Zorko 1994: 49): *Oba sta bila tů **že**. Tij bi **že** v šoulo odo.*
- Oblika zanikanega pomožnega glagola v nepoudarjenem položaju ni *nisem*, marveč *sem ne*: *san nej, je nej, si nej* itn. V poudarjenem položaju pa so oblike: *nejsva, nejsta, nejsi* idr.

V besedilih, ki jih je analizirala Zinka Zorko (1994: 49), prevladujejo dvodelne in enodelne stavčne povedi, večstavčne priredne zveze (tudi brezvezniške) in krajše podredne zveze z enim ali dvema odvisnikoma (Zorko 1995: 835). Pojavljajo se deležniški in deležijski polstavki. Vendar pa je analizirani narečni stavčni vzorec ponavadi tak kot knjižni. Sledijo si izhodišče, prehod in jedro. V tej perspektivi se pojavijo nekatere besednoredne posebnosti, zaradi katerih se pomen ne spremeni. (Zorko 1994: 49–50.)

Veliko je členkovnih, razpoloženjskih, velelnih ter posnemovalnih pastavkov. Med zvalniškimi pastavki so pogosti ogovorni in povedkovi, polstavki pa so redki. Vrivki, vrinjeni stavki in poudarjalni členki razgibavajo poved, pojavljajo pa se tudi ponovitve vseh vrst: popolne, delne in ponovitve soodnosnega pomena. (Zorko 1995: 835.)

5. STARANJE GOVORCEV IN SPREMEMBE V NJIHOVIH GOVORJENIH BESEDILIH

5.1 Razumevanje jezika po Jakobsonu

Narava jezika je dvoplastna. O tem govori Jakobson (1989) in omenja dva načina urejanja, ki se ju poslužuje posameznik, ko uporablja jezikovne znake. S selekcijo govorec izbira nekatere lingvistične entitete iz leksične zaloge in jih kombinira v skladu s sintakso določenega jezika ter jih povezuje v stavke, te pa naprej v izjave. Kombinacija pomeni, da vsaka jezikovna enota predstavlja kontekst preprostejšim enotam in hkrati najde svoj kontekst v bolj zapleteni jezikovni enoti.²³ **Kontekstualiziranje** in **kombinacija** sta dve strani iste operacije, saj vsako grupiranje jezikovne enote povezuje v višjo enoto. Selekcija pa predstavlja izbiro med alternativami in implicira možnost, da eno nadomestimo z drugo, s tako, ki je prejšnji ekvivalentna v enem in različna od nje v drugem vidiku. Zato sta tudi **selekcija** in **substitucija** dve strani iste operacije.

Naslovnik in govorec v svojih izjavah (sporočilih) kombinirata sestavne dele (stavke, besede, foneme itn.), ki jih izbirata iz zaloge vseh možnih sestavnih delov koda. Oba udeleženca komunikacije morata imeti skupen vsaj del koda, saj mora obstajati nekakšna ekvivalentnost med simboli, ki si jih izmenjujeta. Če tega ni, sporočilo naslovnika ne zadene, četudi ga doseže, in komunikacija ne steče.

Jakobson govori o dveh semantičnih linijah, po katerih se razvija diskurz. En predmet pogovora lahko vodi k drugemu na podlagi podobnosti ali bližine. Kadar se razvija na podlagi podobnosti, ga avtor poimenuje metaforični način. Ko pa je v ospredju bližina, je to metonimični način. Spoznanja je avtor vključil v razlago afazije. Afazična regresija je namreč specifična govorna motnja, ki odslikava otrokovo učenje govornih glasov, vendar v nasprotni smeri. Pri njej prihaja do motenj na obeh oseh, osi podobnosti in osi bližine. Kot poudarja Jakobson (1989: 110), je »metafora tuja motnji na osi podobnosti, metonimija pa motnji na osi bližine«.

V nadaljevanju sledi skrajšan povzetek Jakobsonove razlage afazične jezikovne motnje s prenosom na obe ravni jezika (**os podobnosti** in **os bližine**). Iz razumevanja razvoja in

²³ Npr. besedo *mama* sestavljata dve manjši enoti, morfema *ma-*. Beseda *mama* torej predstavlja kontekst omenjenima morfemoma. Prav tako pa besedo *mama* lahko uporabimo v večji enoti, v kontekstu sintaktične enote, npr.: *Njegova mama je bila slabe volje*.

posledic afazije namreč lahko izpeljemo posredno navezavo na postopno upadanje jezikovne zmožnosti s starostjo, vendar moramo upoštevati, da pri tem ne gre za motnjo, ampak za naravno regresijo, pogojeno s številnimi dejavniki.

5.1.1 Nezmožnost selekcije in substitucije

Afaziki prvega tipa so nezmožni selekcije. Taki bolniki brez težav dopolnijo nepopolne besede ali stavke, zlahka nadaljujejo konverzacijo, vendar le stežka začnejo dialog, saj se čutijo nesposobne izgovarjati stavke, ki ne odgovarjajo niti na namig sogovornika niti na situacijo, v kateri so. Zato je kontekst zanje nujen in odločujoč dejavnik. Če ne vidijo, da v resnici dežuje, ne morejo izgovoriti stavka *Dežuje*. Bolj ko se besede nanašajo na sintaktični kontekst, manj je možnosti, da jih prizadene motnja. Začetki stavkov so njihova glavna težava in jim navadno spodletijo, stavke pa lahko koncipirajo kot eliptična nadaljevanja ter pri tem izhajajo iz tistih stavkov, ki so jih predhodno izgovorili oni sami ali njihovi sogovorniki. Besede, ki se ohranijo v kritičnih oblikah te vrste afazije, so zaimki, zaimenski prislovi, vezniki, pomožniki itn. Te so namreč inherentno povezane s kontekstom (npr. zaimki) ali pa ga oblikujejo (npr. vezniki). Ker je prizadeta zmožnost za samostojno selekcijo in substitucijo, afazik ni zmožen poiskati ekvivalentni izraz nekemu drugemu izrazu kot na primer izraz *neporočen moški* za besedo *samec* (n. d.: 100). Če izpraševalec takega bolnika povpraša po imenu predmeta in nanj pokaže z roko, ga bolnik ne bo poimenoval: »To je svinčnik«, ampak bo dodal eliptično pripombo o njegovi uporabnosti: »Za pisanje« (prav tam). Kot poudari Jakobson (102), »tak afazik ne more z besede preskakovati ne na njene sinonime ali opisne izraze in ne na njene heteronime, tj. ekvivalentne izraze v drugih jezikih. Izguba bilingvizma in omejena uporaba enega samega jezika je simptomatično znamenje te motnje«.

Pri afaziku, ki ima prizadeto substitucijo in nepoškodovano zmožnost kontekstuiranja, bližina določa bolnikovo celotno vedenje. Ko so nekega Goldsteinovega pacienta prosili, naj ponovi besedo *steklo*, je uporabil besedo *okno*, namesto besede *bog* pa besedo *nebesa*. Jakobson tako vrsto afazije, kjer je prizadeta selektivna zmožnost in ohranjen čut za kombinacijo, imenuje **motnja na osi podobnosti**. (n. d.: 97–104.)

5.1.2 Nezmožnost kombinacije in kontekstuiranja

V primerjavi s prej opisano vrsto afazične motnje pri **motnji na osi bližine** ni nebesednosti, ampak se ravno besede ohranijo v večini primerov. Vezniki, zaimki, predlogi in členi izginejo prvi. Izgubijo se sintaktična pravila, ki organizirajo besede v višje enote, kar imenujemo agramatizem, in besedni red postane kaotičen. Bolnik lahko izpušča spregatve in sklanjatve ter uporablja nemarkirane kategorije: nedoločnik namesto določne glagolske oblike in nominativ namesto drugih odvisnih sklonov.

Ker se kontekst razkraja, se beseda, ki je gramatično najmanj odvisna od konteksta, najbolj vztrajno ohranja v govoru afazika z motnjo na osi bližine in najhitreje jo izpusti afazik z motnjo na osi podobnosti. Besede, semantično povezane po bližini, so tudi take, ki izhajajo iz istega korena. Izpeljanke, kombinacije z derivacijskim sufiksom, sestavljenke iz dveh besed so za bolnike z motnjo na osi bližine nerešljive. Lahko razumejo in izrekajo sestavljenke kot *Thanksgiving* in *Battersea*, ne morejo pa razumeti in izreči *thanks* in *giving* ali *batter* in *sea*.

Pri afaziku se dogaja postopna regresija glasovnega vzorca v nasprotnem vrstnem redu, kot je otroško pridobivanje glasov. V skrajni fazi napredovanja bolezni so zadnji ostanki govora le še enofonemske, enobesedne in enostavčne izjave. Bolnik popolnoma izgubi zmožnost uporabljati ali razumeti govor ter pade v začetno fazo jezikovnega razvoja ali celo v predjezikovni stadij. (Jakobson 1989: 92–110.)

5.2 Nekatere značilnosti spontanega govora s stališča psiholingvističnih raziskav

Psihologi raziskujejo, kako ljudje pravzaprav razumemo in produciramo jezik. Zanimajo jih spoznavni procesi, ki se vključujejo v rabo jezika, oziroma t. i. jezikovno procesiranje. Psihološke raziskave so pod močnim vplivom lingvističnih teorij. Neposredni rezultat povezovanja oz. sodelovanja med obema vedama, psihologijo in jezikoslovjem, je nastanek psiholingvistike. Slednje je vzpodbudil Noam Chomsky s teorijo v svoji knjigi *Sintaktične strukture* iz leta 1975, na katero so psihologi postali pozorni in dojeli, da ponuja osnovni model jezikovnega procesiranja, ki ga lahko eksperimentalno preizkušajo. (Harris, Coltheart 1989: 4.)²⁴

²⁴ Knjiga avtorjev Collis in Coltheart, po kateri je povzet del poglavja 5.2, v izvirniku nosi naslov *Language Processing in Children and Adults* in je v angleškem jeziku. V slovenski jezik prevedla A. D.

Za spontani govor je značilno, da ni jasno razdeljen v stavčne povedi, zato vsebuje mnogo odstopanj od pisnega jezika. **Premori** (pavze) in obotavljanja so konstitutivni deli spontanega govora. Avtorica Goldman-Eisler (1986) je v obsežni raziskavi ugotovila, da ljudje med svojim govorom v povprečju pavzirajo kar 40–50 odstotkov časa govorjenja. Kljub temu, da so premori integrativni deli govora, so se znanstveniki spraševali, če so potreben in nujen del jezikovne produkcije. Eksperiment od Beattie in Bradbury je to potrdil, saj ko je bilo število premorov v govoru manjše od povprečja, je naraščalo število napak.

Leksikalne »napake« so prav tako pogoste pri spontanem govoru. Stemberger je naredil študijo leksikalnih »napak« pri normalnih odraslih govornikih v naravnih govornih situacijah in jih je razdelil v tri kategorije (1984, pov. po Harris, Coltheart 1989: 213, 216):

- a) substitucija besed: nepravilni leksikalni znak se producira namesto nameravanega,
- b) izgubljene besede, pri katerih govorec ne uspe producirati nobenega leksikalnega znaka in
- c) dodatne besede, kjer govorec producira več leksikalnih znakov, kot je nameraval.

Jezikovna produkcija (pisnega ali govorjenega jezika) je navadno produkcija skladenjskih nizov besed. Spontani govor ni sestavljen iz tekočih nizov slovnično ustreznih stavkov, ampak so prisotna obotavljanja, ponavljanja in včasih slovnična nepravilnost. Psiholingvisti to pojasnjujejo z dvema fazama, ki se vključujeta v govor. Prva je **načrtovanje**, druga pa **konkretna produkcija**. Ugotovili so, da človekova zmožnost za načrtovanje govora ni dovolj dobra, da bi istočasno, brez interference, potekala tudi produkcija. Zaradi tega so motnje na raznih ravneh neizogibne, od medsebojnih menjav (prenosov) elementov v sosednjih besedah do izpuščanja celih stavkov. (n. d.: 229.)

Ana Zwitter Vitez (2008: 244–249) v svoji analizi korpusa spontano govorjenih besedil navaja dve ključni značilnosti spontanega govora, in sicer sta to **odsotnost govorničevega načrta** ter **sprotno prilagajanje jezikovnih manifestacij naslovnikovim reakcijam**. Med elemente, ki dokazujejo odsotnost načrta govornika, uvršča zaporedno nizanje diskurzivnih povezovalcev, samopopravke, sprotne komentarje lastnega izrekanja, specifičen besedni red, ponavljanje naslonske glagolske oblike in osebne zaimke ob glagolski obliki. Da govorec prilagaja svojo produkcijo sogovornikovim reakcijam, pa nakazujejo pojavi, kot so diskurzivni obrat, diskurzivna upočasnitev, mimetizem sogovornika in spremljanje sogovornika.

Kljub temu, da spontani govor vsebuje omenjene elemente (tipične za odsotnost govorčevega načrta), ki po tradicionalističnem pogledu kazijo skladenjsko strukturo povedi pisnih besedil, pa sodobne kognitivne študije pričajo o tem, da se človeški možgani pri recepciji ter nadaljni obdelavi govorjenega besedila osredotočajo predvsem na vsebinsko raven in pomanjkljivosti v formulaciji sploh ne zaznajo (n. d.: 250).

5.3 Jezikovna zmožnost starostnikov

Znanstveniki domnevajo, da se v govornih arealih leve hemisfere razvijajo degenerativne spremembe, čeprav jih ne morejo natančno definirati ter z zanesljivostjo potrditi, kakšne vrste sprememb se dogajajo v centralnem živčevju. Spoznavne spremembe poleg ostalih²⁵ zanesljivo vplivajo na govor.

Pri raziskovanju jezikovne zmožnosti starejših so strokovnjaki uporabljali več tehnik in metod: teste za poimenovanje, pogovor, pisano besedo, ritem, avtomatski govor, metalingvistične spretnosti, pisano besedo, slušno razumevanje, spomin in vizuospatialne funkcije. (Radšel Burger 2003: 187–189.)

Izmed vseh intelektualnih sposobnosti se v starosti najmanj spremenita govorno in pisno besedno razumevanje, ki hitreje upadata šele po 74. letu. S starostjo povezan upad se kaže predvsem na področju govornega izražanja, saj imajo starostniki težave s priklicem besed iz dolgotrajnega spomina ter težje načrtujejo, kaj bodo povedali. Med pogovorom se včasih v nekem trenutku ne morejo spomniti ustrezne besede, ki jo sicer poznajo, da bi dokončali svojo misel. Zato govor starostnikov vsebuje **več zaimkov** in drugih **nejasnih sklicevanj** na osebe ali predmete, je **počasnejši** in vsebuje **več premorov**. Zaradi postopnega upada prospektivnega spomina²⁶ se med govorjenjem **večkrat zmotijo, napačno začnejo stavek, se popravljajo, ponavljajo posamezne besede in dele stavkov**. Spremembe v delovnem spominu²⁷ so vzrok, da starostniki lahko zadržijo manj informacij naenkrat kot mlajši odrasli in težje usklajujejo različne vidike procesiranja informacij (sprejemanje, obdelovanje in oddajanje) (Zupančič 2001: 779–782). Gould in Dixon (Stuart Hamilton 2000: 126) sta prosila mlajše in starejše poročene pare, da opišejo dopust, ki so ga preživel

²⁵ Glej poglavje 2.4.3 (*Staranje sistema za govor*).

²⁶ Glej tudi poglavje 2.5.1.3 o dolgotrajnem spominu.

²⁷ Glej poglavje 2.5.1.2 (*Kratkotrajni (delovni) spomin*).

skupaj. Analizirala sta njihove opise. Mlajši pari so govorili bolj podrobno kot starejši. Starejši niso mogli poročati o detajlih zaradi manjše kapacitete delovnega spomina.

Besedni zaklad se z leti ne spremeni, prav tako se ne spremenijo sposobnosti za avtomatski govor in metalingvistične spretnosti. Med skupinama mlajših in zdravih starejših ne prihaja do razlik pri testih ponavljanja razumevanja, gramatike in testih dopolnjevanja stavkov.

Obravnava jezikovne zmožnosti pri starejših ljudeh zahteva vključevanje vseh vidikov posameznikovega življenja. Upoštevati je potrebno njegovo zdravstveno stanje, stanje telesnih struktur in funkcij, njegovo osebnost, angažiranost za sodelovanje ter nenazadnje okolje in družbo, v kateri živi. Govor starostnika je odvisen od izobrazbe in bralnih navad. Čim višja je izobrazba, tem boljši je govor v starosti in ljudje, ki ne berejo, imajo slabši govor v starosti. (Radšel Burger 2003: 187–189.)

Susan Kemper je s sodelavci proučevala spremembe v procesiranju skladenjskih struktur pri starejših in v naslednjih dveh poglavjih se bomo omejili predvsem na njene raziskave. Vendar je treba vzeti v obzir, da se rezultati nanašajo na govorce angleškega jezika. Domnevamo lahko, da prihaja v drugih jezikih do drugačnih jezikovnosistemskih sprememb.

5.3.1 Spontani govor starostnikov

Susan Kemper in Donna Kynette sta raziskovali spontani govor pri **aktivnih, zdravih odraslih ljudeh** od 50 do 90 let. Prosili sta jih, da govorijo o pomembnejših dogodkih v svojem življenju. Intervjuvanci so največkrat vključili teme o svojih otrocih, njihovem odhajanju od doma, prihodu v vojsko ipd. Za svojo študijo sta vzeli sredinski, 20-minutni izsek iz govora, da bi se izognili morebitnim vplivom začetne nervoze ali utrujenosti, ki se lahko pojavlja proti koncu pogovora. Prešteli sta, kolikokrat so govorci uporabljali različne skladenjske strukture, analizirali sta glagolski čas in stavčne člene, prav tako sta merili dolžine stavkov, besedno raznolikost, prekinitve govora, fragmente stavkov in premore, zapolnjene z mašili.

Starostni skupini sta bili enaki po izobrazbi in rezultatih skrajšanega besednega testa (po Wechslerju, 1945). Analiza je pokazala, da so 50- in 60-letni producirali takšne sintaktične strukture, ki jih 70- in 80-letni niso uporabljali, in sicer skladenjske strukture s pomožnimi glagoli, glagolniki, deležniki, vrinjenimi in odvisnimi stavki. 50- in 60-letni so prav tako

govorili kompleksnejše slovnične strukture in so jih uporabljali bolj pravilno kot 70- in 80-letni. Ti so naredili več napak, opuščali so določene obvezne slovnične morfeme, npr. člene, svojilne zaimke, dopolnila, oziralne zaimke itn., in so uporabljali nepravilni preteklik ter nepravilne kombinacije osebka s povedkom (v angleškem jeziku, op. p.). Kljub različnim odmikom v skladnji se povprečna dolžina govora s starostjo ni spremenila, niti ni bilo sprememb v besedni raznolikosti in v govornih odstopanjih (premori itn.). Pokazalo se je, da **starost vpliva na skladenjsko kompleksnost govora**. Veliko stavčnih konstrukcij 70- in 80-letniki namreč niso uporabljali. Napake pri 70- in 80-letnih so se velikokrat pojavile tudi zaradi tega, ker so poskusili formirati kompleksnejše skladenjske strukture. (Kemper 1993: 60–61.)

D. Kynette in S. Kemper sta opazili, da **raznolikost skladenjskih struktur s starostjo pada**, povečajo pa se tudi napake, kot so izpuščanje členov in nepravilni glagolski čas. Pokazalo se je, da imajo starejši in mlajši odrasli enako število nedokončanih skladenjskih struktur v svojem spontanem govoru. Pri mlajših odraslih so bile nedokončane skladenjske strukture »boljše kvalitete«, saj so prevladovali napačni začetki, medtem ko so starejši odrasli producirali te fragmente stavkov tudi zato, da zapolnijo premore. Upad se je pojavil tudi pri številu stavkov v povedi, saj je v mlajši skupini (50–59 let) bilo njihovo število 2,8, v starejši skupini (80–89 let) pa je upadlo na 1,7 (Stuart Hamilton 2000: 126).

Primanjkljaje v govornem izražanju starostniki spontano kompenzirajo z različnimi tehnikami (Kemper, Kynette, Norman 1992, pov. po Zupančič 2001a: 174):

- a) ker morajo več napora vlagati v priklic besed, poenostavijo strukturo stavkov in raje uporabljajo več krajših stavkov, da bi ostali naslovniku dovolj jasni,
- b) osredotočijo se na bistvo oz. najpomembnejši pomenski del sporočila,
- c) informacije, ki jih želijo posredovati, predstavijo kot celoto, iz sporočila pa izpuščajo konkretna dejstva in detajle. Namesto tega vanj vključujejo osebne sklepe in moralne implikacije, kadar npr. pripovedujejo o svoji preteklosti itn.

5.3.2 Sposobnost posnemanja različnih skladenjskih struktur

Susan Kemper je s sodelavci raziskala tudi sposobnost imitacije (posnemanja) povedi pri ljudeh od 30 do 45 let in starejših, od 70 do 89 let. Povedali so jim nekaj iztočnic, ki so vsebovale glavne in odvisne stavke. Naloga je od udeležencev zahtevala, da zadržijo iztočnico v spominu dovolj dolgo, da zaznajo napako, če je ta bila prisotna, jo popravijo ter proizvedejo slovnično pravilno poved. Raziskovalci so domnevali, da je kapaciteta delovnega spomina omejevala sposobnost odraslega, da zadrži, obdeluje in korigira primere povedi. Ocenjevali so 4 skupine odgovorov:

- 1) slovnično pravilne imitacije slovnično pravilnih in nepravilnih iztočnic,
- 2) slovnično pravilne parafraze, pri katerih je bila enaka vsebina, vendar je bila druga skladenjska oblika,
- 3) slovnično pravilne, a skrajšane iztočnice,
- 4) iztočnice, ki so jim spremenili skladenjsko obliko ali vsebino.

Mlajši odrasli niso imeli težav pri ponavljanju povedi ne glede na njihovo dolžino in kompliciranost. 86 % odgovorov je bilo slovnično pravilnih ponavljanj in 12 % je bilo slovnično pravilnih parafraz. V primerjavi z mlajšimi so imeli starejši več težav pri slovnično nepravilnih povedih, saj so jih v 32 % skrajšali ali kako drugače spremenili.

Rezultati jasno kažejo, da imajo starejši ljudje poslabšane sposobnosti in **težje ponavljajo kompleksne skladenjske strukture**, in sicer **povedi z dolgimi odvisniki ali odvisnimi stavki na začetku povedi**. Vendar so pravilneje ponavljali povedi, ki so imele kratke ali končne odvisnike.

Staranje je proces, pri katerem **upada sposobnost procesiranja**, kar starejše odrasle omejuje pri spominjaju dolgih skladenjskih oblik in oblik z začetnimi odvisnimi stavki, pri korigiranju slovničnih napak, lahko pa vpliva tudi na druge govorne procese, kot so semantična analiza, obdelovanje, prozna segmentacija, interpretacija in spomin. (Kemper 1993: 61–62.)

5.3.3 Psihosociološki vidik

Nekateri sodobni raziskovalci so v proučevanje jezikovne zmožnosti starejših izraziteje vključili psihološke in sociološke vidike. Ugotovili so, da na govor starejših vpliva nešteto dejavnikov in je nemogoče enostransko trditi, da gre le za spremembe na fiziološkem in

spoznavnem nivoju (npr. v delovnem spominu). Upoštevanje rezultatov najnovejših in razširjenih raziskav zato lahko vodi tudi v kontradiktornost z dognanji nekoliko starejših, ožje usmerjenih raziskovanj z omenjenega področja.

Italijanska raziskovalka Franca Taddei Gheiler je prišla do zaključka, da lingvistične sposobnosti starejših variirajo glede na njihov notranji psihološki občutek o tem, ali so od drugih odvisni oz. neodvisni, prav tako vpliva na jezikovne strukture njihov sociološki in kulturni nivo. V njenih raziskavah ni bilo možno prepoznati direktne povezave med kronološko starostjo udeležencev ter njihovo jezikovno zmožnostjo. Kot poudarja avtorica, je problem jezikovnih sposobnosti v starosti tudi v številnih stereotipih. Mnogi namreč mislijo, da starejši ljudje govorijo skladenjsko enostavnejše stavke, ponavljajo ene in iste zgodbe ter razpravljajo le o težavah z zdravjem in starostjo. Omenjeni predsodki vodijo do tega, da mlajši prilagajajo svoj način govora, ko se pogovarjajo s starejšimi. Govorijo preveč poenostavljeno, saj navadno mislijo, da jih bodo starejši lažje razumeli, če bodo uporabljali krajše stavke in izbirali manjšo paleto vsebin ter enostavnejše, preprostejše besede. Vendar se v nekaterih primerih takšen govorni pristop k starejšemu sogovorniku izkaže kot zelo neproduktiven.

Raziskava postavlja vprašanje, **v kolikšni meri spremembe nastajajo zaradi fizioloških vzrokov in koliko zaradi predsodkov**. Raziskovalci so testirali, ali sploh obstaja »jezik starejših«, ki ima svoj značilni morfološki, leksikalni in skladenjski ustroj, in so ugotovili, da ga je težko ali celo nemogoče klasificirati. Poleg kronološke starosti so namreč zelo pomembne individualne razlike v zdravju, socialnem statusu, spolu, odvisnosti in neodvisnosti (nanašajoč se na vsakdanje zmožnosti starostnika – če ta lahko skrbi zase ali pa je odvisen od pomoči drugih).

V raziskavo so vključili zdrave starostnike. Sodelovalo je 96 ljudi, 40 jih je bilo neodvisnih starejših (živel so doma), 38 jih je živelo v domu za starejše, 18 jih je bilo mlajših odraslih. Neodvisni starejši ljudje so bolj svobodno in boljše govorili, bližje govorici mlajših odraslih. Rezultati so pokazali, da so lingvistične sposobnosti zelo povezane s sociološkim in kulturnim nivojem ter z okoljem, v katerem so starostniki živeli oz. živijo, ti dejavniki pa na lingvistične zmožnosti vplivajo močnejše kot zgolj starost. Zaradi tega je avtorica prišla do sklepa, da je nesmiselno govoriti o jeziku starostnikov, ki bi imel svoje imanentne karakteristike (morfološke, leksikalne, skladenjske). (<http://209.85.129.132/search?q=cache:Kfi3uzLd3TEJ:www.ticinoricerca.ch/catprog/attachment/documentazioni/AnzianiENG.pdf+the+language+of+the+elderly&cd=1&hl=sl&ct=clnk&gl=si>, 12. 2. 2009.)

6. ANALIZA BESEDIL

6.1 Metoda dela

Besedila sem pridobila s snemanjem z diktafonom. Slabosti omenjene metode so morebitne tehnične težave med postopkom, kakovost posnetka je lahko slaba, zaradi česar so informacije težje razberljive. Pomembno vlogo igra psihološki pritisk, ki ga pri govorcih povzroči vednost o snemanju. Čeprav sem jim pred snemanjem dala navodilo, da naj govorijo v jeziku, ki ga uporabljajo v vsakdanji komunikaciji, torej v dialektu, so velikokrat preklapljali v zborni izreko. Kot namreč ugotavlja Mira Krajnc (2004: 475), je »odločitev o izbiri jezikovne zvrsti [...] intimna, (ne)zavedna odločitev udeleženca govornega dejanja, odvisna od subjektivnih in objektivnih dejavnikov«. Občasno prehajanje v zborni izreko se je v besedilih pokazalo na različnih jezikovnih ravneh, od besedja do skladnje.

6.2 Napoved teme

Pred začetkom snemanja sem govorcem podala nekaj uvodnih smernic. Na izbiro so imeli dve možnosti. V svojem pripovedovanju so lahko izpostavili posamezen dogodek (zgodbo) iz svojega življenja, ki jim je ostal v spominu, ali pa so se osredotočili na več dogodkov iz celotnega življenja. Ob upoštevanju psihosocialnega vidika ter analize samih besedil je razvidno, da je večina govorcev, ki je izbrala drugo možnost, pripovedovala o dogodkih, ki so v njihovih življenjih predstavljali največje prelomnice oz. novosti, na primer šolanje, poroka, zaposlitev, hobiji ipd.

6.3 Trajanje snemanja

Informatorjem sem opredelila okvirni čas, tj. okrog pet minut govora, za katerega sem želela, da se ga približno poskušajo držati. Nobeden od informatorjev ni govoril manj kot dve in več kot deset minut. V nekaterih primerih so me sami vprašali, ali naj nadaljujejo, ali pa so povedali dovolj (torej približno v takem časovnem okviru, ki sem ga zahtevala). Če so govorili manj oziroma več kot pet minut in mi niso postavili dodatnega vprašanja v zvezi s časom, jih nisem spodbujala ali prekinjala, ampak sem počakala, da končajo. Kadar

pa so govorili manj kot tri in več kot pet minut **ter so me vprašali po času**, sem jih spodbujala oz. jim nakazala s kretnjo ali mimiko, da povedano zadostuje.

Pri govorcih sem skušala analizirati časovno enak del posnetka, torej petminutni posnetek, če je to bilo mogoče. Kadar so govorci krepko presegli določeni čas, sem zapisala približno pet minut posnetka. Najkrajši **analizirani posnetek** je dolg 2 minuti in 52 sekund, najdaljši pa 5 minut in 40 sekund.

6.4 Raziskovalni vzorec

Posnetih je bilo 18 govorcev. Za selektivna merila raziskave so bili določeni *starost nad 70 let, relativno stabilno zdravstveno stanje* izbranih starostnikov (brez težjih patoloških motenj) in *kraj bivanja*. Težila sem k temu, da intervjuvanci bivajo v kraju Murska Sobota ali njegovi okolici, do razdalje največ petih kilometrov iz mesta, zaradi čim manjšega razlikovanja v narečnem govoru.

Tabela 2: Predstavitev govork.

Govorka	Kronološka starost, v letih	Kraj bivanja	Izobrazbeni razred	Zaposlitev
Monika Pok	71	Bakovci	1.	delavka v tovarni
Marija Rajh	85	Bakovci	1.	delavka v gostilni
Terezija Fister	75	Bakovci	2.	učiteljica
Amalija Fister	70	Bakovci	1.	delavka v tovarni
Rozina Koren	85	Murska Sobota	2.	pisarniška delavka, vodja
Gizela Sraka	87	Murska Sobota	2.	učiteljica
Marija Pucko	75	Bakovci	2.	zobna asistentka
Alojzija Kregar	82	Bakovci	1.	delavka v tovarni

Govorka	Kronološka starost, v letih	Kraj bivanja	Izobrazbeni razred	Zaposlitev
Marija Kous	82	Bakovci	1.	delavka na kmetiji
Matilda Bencak	71	Bakovci	1.	delavka na kmetiji
Jolanka Erniša	92	Rakičan	2.	gospodinja
Povprečna starost	79,5			

V raziskovalnem vzorcu je 11 govork. Njihova povprečna starost je 79,5 let.

7 govork živi v vasi Bakovci, 1 govorka v Domu starejših občanov v vasi Rakičan (pred tem je prebivala v Murski Soboti) in 3 govorke v mestu Murska Sobota.

V času, ko so se govorci izšolali, struktura izobraževalnega sistema ni bila identična današnji. Zaradi lažje analize sem govorce uvrstila v dva izobrazbena razreda. V prvem izobrazbenem razredu z nižjo izobrazbo so govorci, ki so končali le osnovno šolo, govorci iz drugega izobrazbenega razreda z višjo izobrazbo pa imajo končano še srednjo, višjo, visoko šolo ali fakulteto.

Sedem govork ima končano osnovno šolo. Štiri govorke so bile zaposlene kot delavke v tovarnah, medtem ko so ostale tri gospodinje in/ali delale na kmetiji. Od govork z višjo, visoko ali fakultetno izobrazbo sta bili dve učiteljici, preostali dve pa zobna asistentka in delavka v javni upravi.

Tabela 3: Predstavitev govorcev.

Govorec	Kronološka starost, v letih	Kraj bivanja	Izobrazbeni razred	Zaposlitev
Janez Pucko	80	Murska Sobota	2.	veterinar
Leopold Červek	77	Bakovci	2.	računovodja
Franc Pok	73	Bakovci	1.	mizar
Štefan Antolin	75	Bakovci	2.	učitelj

Govorec	Kronološka starost, v letih	Kraj bivanja	Izobrazbeni razred	Zaposlitev
Štefan Merklin	77	Murska Sobota	2.	učitelj
Jožef Mesarič	87	Bakovci	1.	delavec na kmetiji
Viljam Šentavec	89	Rakičan	1.	blagajnik
Povprečna starost	79,7			

Govorcev je v raziskovalnem vzorcu sedem, njihova povprečna starost je 79,7 let.

Štirje govorci prebivajo v Bakovcih, dva v Murski Soboti in eden v Rakičanu, v domu za starejše.

Od sedmih govorcev so trije zaključili osnovno šolo. Zaposleni so bili kot mizar, delavec na kmetiji in bančni delavec. Dva imata končano srednjo in višjo šolo in sta delala kot računovodja in učitelj na srednji šoli. Dva imata fakultetno izobrazbo in sta bila zaposlena kot učitelj in veterinar.

Tabela 4: Izobrazbena struktura.

Izobrazbeni razred	Število govorcev			Povprečna starost
	M	Ž	skupno	
1. (osnovna šola)	3	6	9	80,3 let
2. (srednja, višja šola, visoka šola, fakulteta)	4	5	9	78,9 let

Upoštevajoč celotni vzorec govorcev jih 9 spada v prvi izobrazbeni razred z najnižjo, tj. osnovnošolsko izobrazbo, od tega 3 moški in 6 žensk, ostalih 9 govorcev pa spada v drugi, višji izobrazbeni razred, in sicer 4 moški in 5 žensk. Povprečna starost obeh razredov se giblje okrog 80 let.

6.5 Zapis besedil

Pri zapisu sem se odločila za transkripcijo,²⁸ saj kot navaja Mojca Smolej (2006: 13) v svoji disertaciji, ta (transkripcija) »daje razumljivosti in berljivosti prednost pred fonemsko ustreznostjo, kar pomeni, da je pri vseh besedilih uporabljen knjižni zapis«. V nalogi se osredotočamo predvsem na skladenjsko zgradbo besedil in natančno poznavanje fonetične/fonemske ravni ni potrebno, četudi gre za socialnozvrstno različico jezika, prekmursko narečje. Pri besedju prihaja do različnih (glasovnih) modifikacij glede na knjižni jezik. Vseh jih ne bomo pojasnjevali, izpostavili bomo pa tiste, ki so v besedilih najpogostejše, in prikazali način njihovega zapisovanja, da bo bralec lažje prehajal skozi sama besedila in tudi analitični del.

6.5.1 Nekatere glasoslovne značilnosti prekmurščine

Glasoslovne spremembe, značilne za prekmurščino, so soglasniške in samoglasniške.

Samoglasniške:

- 1) monoftongično-diftongični sistem dolgih samoglasnikov je v zapisih najpogostejši, diftonga *ei* (zapisan je z *j*-jem: *ej*) in *ou* sta skupna vsem prekmurskim govorom (Logar 1993: 143): *bilou*, *šoula*, *znoutra*, *mogouče*, *mlejško*, *cejli*, *mejsec*, *dvej*,
- 2) naprej pomaknjeni *u* je označen z dvema pikama nad *u*-jem: npr. *kipüvala*, *tüdi*, *drüjgi* (Smole 2001: 37–74),
- 3) zaradi neintenzivne in nenapete izgovorjave se je *i* začel širiti in diftongirati, kar se zapiše z *ij*: *bijla*, *sadijli*, *bilij*, *krijčali*, *počijvali*,
- 4) pozicijske/položajne spremembe *i*-ja – za labialom/ustničnikom: *mi(d)va* > *müva*; pred zlogom z *o* in *u*: *tiho* > *tüü*,
- 5) (naprej pomaknjeni) *ü* se je ponekod diftongiral v *üi*, kar se v besedilih zapiše z *üj*: *ključ* > *klüjč*.

Oblikoslovne spremembe (Enciklopedija 1994: 232): podaljševanje osnov z *-ov-* in končnica *-je* v imenovalniku množine pri samostalnikih moškega spola; trda in mehka sklanjatev (*lepoga*, *vsega*); dvojina na *-va* za moški spol in *-ve* (*lepiva*, *lepive*) za ženski spol pri glagolih.

²⁸SSKJ (2002: 1415): *transkripcija*: lingv. zapis črk, znakov s črkami, znaki drugega sistema (npr. transkripcija narečnega besedila v knjižni jezik).

Soglasniške:

- 1) končni *-m* lahko prehaja v *-n*: *tam* > *tan*, *povem* > *poven*, *človekom* > *človekon*, *pipam* > *pipan*,
- 2) *l* v izglasnem in predsoglasniškem položaju prehaja v *-o* (Logar 1993: 143): *bil* > *bio*, kar v pričujočem delu ni zapisano v primerih nekaterih glagolov, ki bi jih zaradi omenjenega zapisa bralec težko besednovrstno opredelil: npr. *bil* > *bio*, *imel* > *meo*, zato ostaja prvotna oblika: *bil*, *mel*; vendar v večini glagolov omenjeni prehod dosledno zapisujem: npr. *šel* > *šao*, *videl* > *vido* itn.,
- 3) v nekaterih primerih soglasniški sklop *lj* otrdi v *l*: *napravljen* > *napravleno*, *življenje* > *živlenje* (Smole 2001: 37–74),
- 4) v izglasju in pred nezvenečimi nezvočniki se glas *v* spremeni v (ustničnozobni) nezveneči pripornik *f*: *siv* > *sif*, *sivka* > *sifka*,
- 5) *u-* lahko prehaja v *f-* na začetku besede pred nezvenečimi soglasniki: *učiti* > *fčiti*,
- 6) glas *h* na začetku besede onemeva: *hiša* > *iža*, izglasni pa prehaja v *-j*: *strah* > *straj*, *špeh* > *špej*,
- 7) glas *j* na začetku besede, pred samoglasniki in za (zvenečimi) soglasniki prehaja v *d'* (zveneči palatalni zapornik): *pijanec* > *pid'anec*, *bojati* > *bod'ati*, *zelje* > *zeld'e*, kar je v besedilih zapisano z *dž* (*džuk* iz *jug*),
- 8) v položaju pred sprednjimi samoglasniki in tudi za zvenečimi soglasniki se namesto *j* v nekaterih prekmurskih govorih pojavlja *g'*: *jesti* > *g'esti*, *štirje* > *štirg'e*,
- 9) pred *c*, *d* se nahaja prehodni (deiktični) *j*: *mucika* > *mujcika*, *vgojčno*,
- 10) sklopa *r+j* v pkm. ni oz. je v primerih, kot je v R. edn. *vrtnarja* – analogičen razvoj po osnovni obliki (*vrtnar*) v obliko *vrtnara* (brez *-j-*),
- 11) namesto *-dl-*, *-tl-* v deležniku na *-l* je *-l-*: *jedla* > *jela*, *padla* > *pala*,
- 12) spremenjene (Enciklopedija 1994: 232) so soglasniške skupine *kt* > *št* (*kdo* > *što*), *tm* > *km* (*kmica*), *tl* > *kl* (*tlačiti* > *klačiti*), *pt* > *ft* (*ptič* > *ftič*), *dn* > *gn* (*danes* > *gnes*).

6.5.2 Ločila v spontanem govoru

Kadar zapisujemo govorjena besedila, uporabljamo ortografska znamenja (ločila), vendar ta samo približno prenašajo fonetične in prozodične informacije, ki jih v govoru posreduje intonacija. Pri zapisu transkribiranih govorjenih besedil se moramo zavedati, kot navaja

Danila Zuljan Kumar (2007: 32), da velikokrat skušamo besedilu vsiliti »zaključene strukture, ki jih to dejansko nima. Ni npr. nujno, da se govorec ustavi tam, kjer je zapisovalec postavil piko, ali da uporabi rastočo intonacijo ob koncu odvisnega dela stavka, pred glavnim stavkom, kamor je zapisovalec postavil vejico«. Ločila vstavljamo predvsem zato, da sprejemniku omogočimo lažje branje, zato so zapisi samo približne predstavitev dejanskih govorjenih besedil (n. d.: 33).

V primerjavi s (knjižnim) jezikom je v spontanem govoru meja med enostavčno (prosto) in večstavčno (priredno) povedjo težje določljiva, zaradi česar je raba ločil v zapisanih besedilih le deloma skladna s pravili rabe v Slovenskem pravopisu. V spontano govorjenem besedilu lahko z upoštevanjem skladenjske teorije pisnega jezika z gotovostjo določimo le (eno)stavčno strukturo oz. samostojno (enodelno) poved. (Smolej 2006: 15.)

6.5.3 Znaki za zapis

Pri postavljanju ločil sem se osredotočila na členitev s premori²⁹ in stavčno intonacijo, vendar na podlagi subjektivne presoje ob poslušanju posnetkov (brez meritev).

Členitev s premori³⁰ v zapisu govorjenega besedila najpogosteje zaznamujejo ločila. Odločila sem se, da poleg ločil – za označevanje premorov uporabljam tri pike v poševnicah (/.../), te so tudi največkrat rabljeni znak v besedilih. Pike kot končnega ločila nisem uporabljala, ampak je konec izreka zaznamovan prav tako z omenjenim znakom (/.../), ki je torej rabljen v dveh primerih: 1) kadar gre za **daljši tihi premor** (na podlagi lastne presoje) in 2) kadar gre za **zaključen izrek**. Začetek novega izreka pa zaznamuje velika začetnica. Pri postavljanju ostalih ločil (vejic, vprašajev) sem prav tako upoštevala intonacijo, zaradi česar je na posameznih mestih težje ločevati med mejami stavkov v večstavčnih izrekih, a sem se kljub temu odločila za to možnost, da bi bila pisna podoba čim bližje govorjeni. Ponekod, kjer bi po pravopisnih pravilih morala stati vejica, je nisem postavila, kadar tudi govorec na omenjenem mestu tega z intonacijo ni nakazal.

Kot rečeno, sem se pri določanju mej izreka – njegovega začetka in konca – naslonila na stavčno intonacijo. Kadar je bila intonacija govorčevega izreka **padajoča** (kadenca), sem izrek, ki mu je sledil, zapisala z veliko začetnico. Velikokrat pa govorec intonančno izreka

²⁹ S tem ko besedilo členimo, dajemo naslovniku dodatne informacije o pomenskih enotah in mu omogočimo, da organizira svoje vedenje oz. proces sprejemanja.

³⁰ Glej poglavje *Premori* (4.1.2.2).

ni končal s kadenco, ampak se je pojavila rastoča **polkadenca**, zaradi česar je bila določitev začetka oz. konca posameznega izreka precej otežena. Da bi razrešila omenjeno problematiko, sem se naslonila na členitev s premori. Kjer je bil premor zelo dolg (upoštevajoč lastno presojo), sem naslednji izrek začela z veliko in predhodnega zaključila. Kadar pa so bili premori zelo dolgi sredi izreka, dotlej izrečenega pa še nisem mogla zaključiti ali upoštevati kot celote, sem izrek nadaljevala z malo začetnico, vse dokler ga ni bilo mogoče zaobjeti kot zaključene enote.

V obravnavanih besedilih so pogosti **polglasniško zapolnjeni premori**, ti se velikokrat pojavljajo znotraj skladenjskih enot, pri nekaterih govorcih pa so posebej pogosti. Z njimi si govorci podaljšajo načrtovalni čas za oblikovanje izreka. Pojavljajo se na različnih mestih. Pri nekaterih govorcih so pogostejši na začetku izreka: *Θa prvo službeno mesto san dobijla v Spodnji Ščavnici /.../ Θa dobijli smo takrat učitelji dekret iz Ljubljane in z dekretom san bila določena na tou osnovno šolo [...]*, medtem ko se pri drugih pogosteje pojavljajo znotraj izrekov: *Vem, da smo aa imeli učiteljico, Eriko, a iz Maribora, aa, ki nas je malo držala v tempu igre, aa mislin pri teh dejavnosti, ka je potrebno napijsati pa kaj takšnega, aa kot aa trener pa kot predsednik aa san pa dejansko nogomet vodo [...]*. Kadar je **polglasniški premor** po trajanju krajši, ga označim z enim ali dvema polglasniškima znakoma (a, aa), kadar pa je daljši, je označen s tremi znaki (aaa).

Črtica v oglatih oklepajih [] označuje pomensko neprepoznaven del besedila, ki ga s posnetka ni mogoče razbrati in zapisati. Lahko je morfem, beseda, besedna zveza ali večstavčni izrek (govorka 1: *Tan smo delali [] /.../ Tan je bijla kak ena velka vrtnarija [...]*). Kadar je v oglatih oklepajih beseda, to pomeni, da gre za približno (pomensko) transkripcijo povedanega s posnetka (govorec 16: *Pa san se te prijavo v Soboti, pa san te mel srečo, ka san te prišo notri v [avtobus] /.../ [avtobus], te smo tan doj [] brisali aa pucali en tovrnjak nemški, nej tovrnjak, avto [...]*).

S stičnim vezajem (-) je označeno, da govorec ni do konca izgovoril začete besede (govorec 12: *Po gim- po gimnaziji san dejansko šel dale študirat arhitekturo, vendar kot aa mlajši /.../ san to šolo zapusto in presedlal v ekonomsko srednjo šolo /.../*).

Tri pike v oglatih oklepajih ([...]) lahko stojijo a) pred prvo ali za zadnjo skladenjsko enoto v besedilu in b) tudi med besedilom. V prvem primeru to pomeni, da je pred oz. po zapisanem besedilu na posnetku še kaj povedanega s strani govorca, vendar gre ponavadi za informativna vprašanja glede začetka snemanja ali pa so na koncu vprašanja o tem, če

količina povedanega zadostuje in je to tudi ustrezno. Ponekod pa je govorec že začel govoriti, še preden sem eksplisitno nakazala, da lahko začne. V takem primeru na začetku besedila ponavadi manjka del prve skladenjske enote. Kadar pa je znak med besedilom, gre za izpust določenega dela besedila, in sicer je bilo v nekaterih primerih več poslušalcev in kadar je kateri od njih kaj pripomnil/komentiral, tega nisem zapisala, saj je za strukturo (pripovednega) besedila nerelevantno ter ne vpliva na vsebino nadaljnjega pripovedovanja. Ponavadi gre v takih primerih za kratek dialog (dva ali največ trije izreki) med katerim od prisotnih poslušalcev in intervjuvancem. Včasih mi je govorec med pripovedovanjem namenil vprašanje, na katerega, razen v redkih primerih, nisem odgovarjala verbalno, marveč sem z gestiko nakazala odgovor. Teh vprašanj v besedilih prav tako nisem zapisovala, bila pa so večinoma o tem, ali naj še nadaljujejo s pripovedjo in v enem primeru tudi vprašanje o vsebini nadaljevanja (govorka 9 je med pripovedovanjem postavila sledeči vprašanji: *Zaj več ešče bi rada? Ka bi rada še zaj?*).

6.6 Raziskovalni cilji

Težišče naloge je analizirati skladenjsko podobo narečnih spontano govorjenih besedil zdravih starostnikov nad 70 let. Smernice za raziskovanje, iz katerih bomo izhajali, so navedene v teoretičnem delu naloge. Preko dosedanjih znanstvenih spoznanj o jezikovni zmožnosti starostnikov bomo skušali ugotoviti, ali se katera spoznanja izkazujejo tudi v pričujočih besedilih. Zaradi majhnega raziskovalnega vzorca (18 besedil) in številnih dejavnikov, ki vplivajo na vse komponente jezikovne zmožnosti ne le starostnikov, temveč vsakega jezikovno kompetentnega posameznika, bomo raziskovalno polje zožili na govorno produkcijo (na skladenjske strukture, ki pri tem nastajajo) in kot dejavnika morebitnega vpliva na starostnikov govor upoštevali predvsem *izobrazbo* in *starost* (med najmlajšim (70) in najstarejšim govorcem (92) je 22 let razlike). Oprli se bomo torej predvsem na dognanja o spontani govorni produkciji starejših, ki bodo služila kot iztočnice raziskovalnemu delu.

Starostniki se v primerjavi z mlajšimi skupinami govorcev med govorjenjem večkrat zmotijo, napačno začnejo izrek, se popravljajo, ponavljajo posamezne besede in dele izrekov (Zupančič 2001: 779–782), zato bomo količinsko analizirali posamezne skladenjske značilnosti govorjenega jezika v besedilih, in sicer oklevanja (slovnično nepopolni izreki in napačni starti), spreminjanja skladenjske podobe izrekov, skladenjske

nedoslednosti in nenačrtovana ponavljanja (Zuljan Kumar 2007: 34–46) ter skušali ugotoviti, katera besedila so redundantnejša z navedenimi prvinami. Raziskovalci so potrdili tudi, da govor starostnikov vsebuje več zaimkov in drugih nejasnih sklicevanj na osebe ali predmete, je počasnejši in vsebuje več premorov (Zupančič 2001: 779–782). Osredotočili se bomo predvsem na členitev s premori znotraj izrekov, ki se v besedilih ne pojavlja z ločili³¹ (pogostnost ločil namreč ne bo analizirana), marveč je označena z znakovno enoto /.../, ki označuje tihe premore, ali z zapolnjenimi – polglasniškimi premori (ə/əə/əəə). Po psiholingvističnih raziskavah se v govor vključujeta faza načrtovanja in faza konkretne produkcije, vendar človekova zmožnost ni dovolj dobra, da bi obe fazi potekali hkrati, zaradi česar prihaja do motenj (Harris, Coltheart 1989: 229). Ravno količina premorov (in prav tako tudi pogostnost ostalih skladenjskih značilnosti govornega jezika) v besedilih pri posameznih govornikih kaže na neprekrivanje načrtovalnega (miselnega) in govornega procesa ter na težave v spoznavnih (kognitivnih) procesih. Hkrati pa lahko premori govorniku omogočajo, da oblikuje celovitejše izreke. Posebej bodo analizirani členitveni signali, ki jih govorniki lahko uporabljajo tudi, ko imajo težave z oblikovanjem povedi (Kranjc 1997: 310), njihova pogostnost v besedilih pa prav tako nakazuje na morebitne težave s spoznavnimi procesi oz. na upočasnjeno procesiranje (obdelovanje, oddajanje) informacij.

Susan Kemper (1993: 60–61) je ugotovila, da starost vpliva na skladenjsko kompleksnost govora, saj raznolikost skladenjskih struktur s starostjo pada, kar bomo skušali dokazati s kvantitativno analizo in primerjavo med deleži – enostavnih izrekov, preprosto zloženih in zapleteno zloženih izrekov v besedilih. Prav tako nas bodo zanimali stavčni vzorci s stališča popolnosti in nepopolnosti oz. zapolnitve obveznih mest v strukturah stavčnih vzorcev, pri čemer se bomo osredotočili na skladenjski pomen glagola v povedku ter njegovih obveznovezljivih stavčnih členov (Kranjc, Žele 2004: 134–139).

³¹ Ločila prav tako označujejo členitev s premori, vendar jih ne bomo kvantitativno analizirali, k čemer prispeva tudi spoznanje, da so ločila v govornem jeziku le deloma skladna s pravopisnimi pravili in so postavljena po subjektivni presoji ob poslušanju posnetka, upoštevaje stavčno intonacijo.

6.7 Hipoteze

S skladenjsko analizo bomo potrdili ali ovrgli sledeče hipoteze:

1. V besedilih nižje izobraženih mlajših govorcev, starih od 70 do 73 let, se pojavlja večje število skladenjskih značilnosti (napačnih startov, skladenjskih nedoslednosti, spreminjanj skladenjske podobe, nenačrtovanih ponavljanj) in nepopolnih stavkov kot v besedilih višje izobraženih starejših govorcev, starih od 80 do 92 let.
2. V besedilih govorcev z višjo izobrazbo se pojavlja manjše število skladenjskih značilnosti (napačnih startov, skladenjskih nedoslednosti, spreminjanj skladenjske podobe, nenačrtovanih ponavljanj) in nepopolnih stavkov kot v besedilih govorcev z nižjo izobrazbo.
3. Večje kot je število premorov v besedilih, manj je skladenjskih značilnosti (napačnih startov, skladenjskih nedoslednosti, spreminjanj skladenjske podobe, nenačrtovanih ponavljanj) in nepopolnih stavkov.
4. Mlajša skupina govorcev, starih od 70 do 79 let, ima manj skladenjskih značilnosti (napačnih startov, skladenjskih nedoslednosti, spreminjanj skladenjske podobe, nenačrtovanih ponavljanj), premorov, členitvenih signalov in nepopolnih stavkov kot starejša skupina govorcev, starih od 80 do 92 let.

6.8 PRIMERJAVA REZULTATOV SKLADENJSKE ANALIZE BESEDIL

6.8.1 Tabelarni prikazi nekaterih podatkov, analiza in ugotovitve

6.8.1.1 Število izrekov in besed pri posameznih govornicah

Tabela 5: Število izrekov in besed pri govornicah.

Govorka/govorec	Število vseh izrekov	Čas trajanja analiziranih besedil v minutah in sekundah	Število besed
Govorka 1	31	4:16	501
Govorka 2	24	4:17	543
Govorka 3	21	3:30	331
Govorka 4	9	4:44	449
Govorka 5	25	4:43	589
Govorka 6	18	5:31	516
Govorka 7	30	4:26	618
Govorec 8	17	4:10	529
Govorka 9	19	2:52	397
Govorka 10	21	5:34	724
Govorka 11	45	4:53	628
Govorec 12	17	4:59	425
Govorec 13	19	4:44	567
Govorec 14	26	4:40	704
Govorec 15	17	5:40	429
Govorec 16	23	5:15	522
Govorec 17	22	4:03	465
Govorka 18	12	5:16	239

Iz razpredelnice je razvidno, da se število izrekov razlikuje od govorca do govorca, na kar – poleg različnih časovnih okvirov – vplivata izbrana kriterija, na katera smo se oprli pri

določanju skladenjskih mej izrekov, in sicer intonacija ter tihi premori.³² Deveta govorka v času 2 min in 52 sek izreče enako količino izrekov, tj. 19, kot trinajsti govorec, ki govori 4 min in 44 sek. Prav tako je enako število izrekov, tj. 17, osmega, dvanajstega ter petnajstega govorca, medtem ko se razlikujejo po času izrekanja (govorec 8: 4 min 10 sek, govorec 12: 4 min 59 sek, govorec 15: 5 min 40 sek). Največ izrekov glede na čas govorjenja ima enajsta govorka, in sicer 45 izrekov v času 4 min 53 sek, medtem ko jih ima najmanj četrta govorka, tj. 9 izrekov v času 4 min 44 sek.

6.8.1.2 Premori

Tabela 6: Premori.

Govorec/govorka	Delež tihih premorov (/.../) znotraj izrekov – %	Delež zapolnjenih premorov glede na število vseh besed (a/aa/aaa) – %	Odstotek obeh vrst premorov glede na število vseh besed – %
Govorka 1	1,6	0,4	1,9
Govorka 2	1,8	2,6	4,4
Govorka 3	2,7	3,3	6
Govorka 4	1,8	6	7,8
Govorka 5	1,2	4,4	5,6
Govorka 6	1,2	6,2	7,4
Govorka 7	1,3	3,2	4,5
Govorec 8	1,3	3,8	5,1
Govorka 9	1,3	4,2	5,5
Govorka 10	1,1	1,8	2,9
Govorka 11	1,3	0,5	1,8
Govorec 12	2,6	10,1	12,7
Govorec 13	1,1	4,5	5,6
Govorec 14	0,6	2,8	3,4

³² Glej poglavje 6.5.3 (Znaki za zapis).

Govorec/govorka	Delež tihih premorov (/.../) znotraj izrekov – %	Delež zapolnjenih premorov glede na število vseh besed (a/aa/aaa) – %	Odstotek obeh vrst premorov glede na število vseh besed – %
Govorec 15	2,1	1,2	3,3
Govorec 16	2,6	3,3	5,9
Govorec 17	0,9	1,3	2,2
Govorka 18	11,6	0,8	12,6

Premori so nujni sestavni del spontanega govora, saj so znanstveniki potrdili, da se z njihovim zmanjševanjem povečuje število napak (Harris, Coltheart 1989: 213). Premori namreč povečujejo obseg načrtovalnega časa med izrekanjem in govorc, ki jih imajo v svojih besedilih več, potrebujejo več časa za načrtovanje, torej lahko premori pričajo tudi o spoznavnih procesih in kažejo na upočasnjeno procesiranje informacij.

Odstotek tihih premorov glede na število vseh besed v besedilu je največji pri najstarejši, osemnajsti govorki iz višjega izobrazbenega razreda, saj znaša 11,6 %. Pri vseh ostalih govorcih pa se giblje od 0,6 do 2,7 %. Primer tihih premorov iz besedila govorka 18 je npr.: *Po /.../ desetih letih bivanja v Ameriki, Betlehemu /.../ sem se rodila /.../ in štiri leta stara smo se vrnili nazaj v svoj rojstni kraj /.../ Hodila sem v š- šolo /.../ osnovno šolo /.../ pet razredof, potem pa šla v gimnazijo, ki je takrat bila š- štiriletna /.../ realna gimnazija /.../*. Zapolnjenih (polglasniških) premorov ima največ dvanajsti govorec, ki spada v višji izobrazbeni razred, in sicer 10,1 %, najmanj pa jih imata prva in enajsta govorka, obe nižje izobraženi mlajši govorki, stari 71 let. Prva jih ima 0,4 % in enajsta 0,5 %. Primeri zapolnjenih premorov pri govorc 12 so npr.: *Študirali smo a te igre, vaške, spomnim se aa Divji lovec, aa Kadar se ženski jezik ne suče in potem še ostale aa te vesele večere /.../ No, aa po teh /.../ kulturne dejavnosti san dejansko začel aa tudi a /.../ igre učiti oziroma režisirati, in smo precej časa kot mladinja delovali v a tem področju /.../*.

Največji **delež obeh vrst premorov**, tihih in zapolnjenih, imata dvanajsti govorec (12,7 %) in osemnajsta govorka (12,6 %). Sledijo četrta govorka (7,8 %), šesta govorka (7,4 %) in

šestnajsti govorec (5,9 %). Najmanjši delež premorov pa imata prva govorka (1,9 %) in sedemnajsti govorec (2,2 %).

6.8.1.3 Členitveni signali

Tabela 7: Členitveni signali.

Govorec/govorka	Členitveni signali	Odstotek členitvenih signalov glede na število vseh besed – %
Govorka 1	37	7,4
Govorka 2	48	8,8
Govorka 3	19	5,7
Govorka 4	65	14,5
Govorka 5	39	6,6
Govorka 6	14	2,7
Govorka 7	47	7,6
Govorec 8	41	7,8
Govorka 9	24	6
Govorka 10	59	8,1
Govorka 11	34	5,4
Govorec 12	45	10,6
Govorec 13	58	10,2
Govorec 14	75	10,7
Govorec 15	36	8,4
Govorec 16	132	25,3
Govorec 17	25	5,4
Govorka 18	9	3,8

Vlogo členitvenih signalov zavzemajo besednovrstno različni jezikovni znaki in tudi polne povedi ter med drugim kažejo na težave, ki jih imajo govorci z oblikovanjem povedi

(Kranjc 1996/97: 309). V analiziranih besedilih so členitveni signali prisotni in kvantitativno precej pogosti. Nekateri primeri so pokazali, da ni mogoče jasno opredeliti, ali določen leksem zavzema samo vlogo členitvenega signala ali je tudi besedilni povezovalc in hkrati izraz, ki v besedilu vzpostavlja tako kohezijo (na strukturni ravni) kot tudi koherenco (na pomenski ravni). Največkrat namreč lahko določeni izrazi opravljajo več vlog hkrati, zato so večfunkcijski. Kriterija, po katerih smo določen večfunkcijski izraz opredelili tudi kot členitveni signal, sta bila predvsem njegova pogostnost in dejstvo, da bi z njegovo odtegnitvijo iz določenega izreka pomen ostal popolnoma enak, a je bil pri govorcu tolikokrat prisoten, da zavzema tudi dobršen del besedne kapacitete. Izhajajoč iz tega pa smemo sklepati, da lahko kaže tudi na govorčeve spoznavne procese pri jezikovni produkciji, saj povečuje načrtovalni čas, ki ga posamezen govorec potrebuje, da tvori izreke. Omenjeno trditev podkrepi dejstvo, da se število izrazov, ki bi jih lahko opredelili kot členitvene signale, razlikuje od govorca do govorca. Največji delež členitvenih signalov ima šestnajsti govorec, in sicer 25,3 % (*na, te, pa, te pa, pa tak, znaš, nej* itn.): ***Pa** smo te mij tisto gor nanosili [__] viši **pa** pa mije pa fse fküper **pa** [__] nazaj doj nosili, **pa** /.../ **pa te** /.../ gor prali, **naš** ka so boje skakale, **pa** smo te pravli, **pa te** smo doubili nikše posteale [__] /.../*. Kot je razvidno iz primera, lahko pri govorcu pomen in vlogo leksema *pa* interpretiramo iz več različnih vidikov, saj ta morda 1) zavzema vezniško vlogo in izraža strukturna ter pomenska razmerja med izreki (nakazuje, da gre za vezalno priredno razmerje), vzpostavlja koherenco in kohezijo, 2) zapolnjuje vrzeli in podaljšuje načrtovalni čas, na kar lahko sklepamo zaradi njegove pogostnosti v celotnem besedilu. Natančno razlikovanje, v katerem položaju zavzema vlogo členitvenega signala in v katerem ne, je nemogoče. Kot rečeno, pa na podlagi kriterija o tem, da ga v nekem položaju iz izreka izvzamemo, a s tem ne spremenimo pomena, lahko »približno« določimo, kdaj gre za členitveni signal. Veliko členitvenih signalov imajo še govorka 4 (14,5 %), govorec 14 (10,7 %) in govorec 12 (10,6 %). Najmanj pa jih imata govorka 6 (2,7 %) in govorka 18 (3,8 %). Pogosta leksema, ki ju uporablja večina govorcev, pri mnogih pa nastopata tudi kot členitvena signala, sta *pa* in *te*, velikokrat združena v *te pa*. *Te* lahko nastopa v pomenu prislovne besede **takrat**: *Te san tan pa bijla za pomočnijo, te san že malo nikaj /.../ te znala /.../ (Potem sem tam spet bila za pomočnico, takrat sem že nekaj malo (takrat) vedela.)* ali v pomenu prislovne besede **potem** in v vezalnem priredju izraža dejanje, ki sledi predhodnemu v času (SSKJ 2002: 946): *[...] dveji vöri smo se pelali /.../ gor po Donavi /.../ te smo prišli na mesto [...]*

(dve uri smo se peljali po Donavi, **potem** smo prišli na mesto). Ker pa so pomenska razmerja največkrat razvidna že iz sobesedila, pa gre v analiziranih besedilih največkrat res za členitvene signale, kar potrjuje tudi spoznanje, da jih imajo nekateri govorci v svojih besedilih veliko več kot drugi. Vrsto členitvenih signalov pa vsekakor določa tudi besedilnovrstna opredelitev, saj gre za pripovedovanje zgodbe, zato so nekateri signali pogostejši, medtem ko drugih sploh ni.³³

6.8.1.4 Oklevanja, skladijske nedoslednosti, spreminjanja skladijske podobe izreka in nenačrtovana ponavljanja

Tabela 8: Skladijske značilnosti govornega jezika (oklevanja, skladijske nedoslednosti, spreminjanja skladijske podobe izrekov in nenačrtovana ponavljanja).

Govorec/govorka	Odstotek analiziranih skladijskih značilnosti v besedah glede na število vseh besed – %
Govorka 1	8
Govorka 2	17
Govorka 3	5
Govorka 4	37
Govorka 5	14
Govorka 6	15
Govorka 7	12
Govorec 8	28
Govorka 9	31
Govorka 10	18
Govorka 11	13
Govorec 12	28
Govorec 13	34
Govorec 14	16

³³ V običajnih diskurzivnih situacijah lahko ločimo signale govornika in signale poslušalca (Weinrich 1993: 832–835, pov. po Kranjc 1996/97: 309), kar je v analiziranih besedilih nemogoče, saj se poslušalka/snemalka verbalno ne odziva.

Govorec/govorka	Odstotek analiziranih skladenjskih značilnosti v besedah glede na število vseh besed – %
Govorec 15	6
Govorec 16	23
Govorec 17	8
Govorka 18	9

Med govorcami bomo primerjali deleže analiziranih skladenjskih značilnosti, in sicer slovnično nepopolne izreke, napačne starte, skladenjske nedoslednosti, spreminjanja skladenjske podobe izrekov in nenačrtovana ponavljanja. Gre za spremembe, ki so jih med izrekanjem tvorili posamezni govorniki in se vse dotikajo skladenjske ravnine izrekov. Omenjene značilnosti so povzete po D. Zuljan Kumar in v nekaterih pogledih prirejene za pričujoče delo. Tako nismo »prenesli« tistih posebnosti govorjene komunikacije, do katerih v besedilih ne prihaja in ki se dogajajo v običajnih diskurzivnih interakcijah, npr. nedokončanje izreka zaradi prekinitve sogovornika, prekrivajoči govor itn.

Oklevanja v govorjenem diskurzu nastajajo zaradi pritiska na govorčevu sposobnost načrtovanja in se kažejo v obliki struktur z okrnjeno zgradbo: 1) v napačnih startih in 2) v slovnično nepopolnih izrekih (Zuljan Kumar 2007: 34–35). Napačni start pomeni, da se govorec potem, ko je izrek že začel, sredi izrekanja ustavi ter ga začne oblikovati na novo z drugimi besedami ali drugo strukturo (Biber idr. 2000: 1063, pov. po Zuljan Kumar 2007: 34). Primeri iz besedil so npr.: ***Te smo prišli vseeno dvej, dvej vöri smo se pelali /.../ gor po Donavi, te smo prišli na mesto [...]*** (govorka 1); ***Liki da smo prišli, prle kak smo prišli v Ptuj, smo na cesti əə en top bil, ka ə ka ga je razneslo, znaš, əə ka na mino prišo /.../*** (govorec 16); ***Te smo pa doubili, əə, te je pa bil razpis za tovarno, Muro, nej /.../ in tak san se te zaposlila v Muri /.../*** (govorka 4). Do slovnično nepopolnih izrekov prihaja, kadar govorec izrek že začne, a ga ne dokonča. Vzroka zanje sta v pričujočih besedilih lahko 1) samopopravek ali 2) opustitev izreka. Pri samopopravku govorec izrek pusti nedokončan in začne misel oblikovati popolnoma na novo (Biber idr. 2000: 1063, pov. po Zuljan Kumar 2007: 34), npr.: ***Ali te je že bilou malo /.../ Najslabši časi so bili tou štiridesetseden, osen do pedesetoga leta bilou najslabše /.../*** (govorka 2); ***Tak je pa te /.../ Ka smo pa piceke meli,***

tou pa so tuj se zoudali, ka te si si lejko cukar küjpo pa sol pa tou, vejpa melo pa mast pa tou smo meli [...] (govorka 10); **Nogomet je dejansko bil əə** /.../ *San bil dejansko začetnik in san ekipo zbral /.../* (govorec 12). Včasih govorec izrek opusti, ne da bi ga poskusil preoblikovati. Vzroki za to so različni: lahko pozabi, kaj je želel povedati, ali pa se mu izrek kontekstualno ne zdi več relevanten (Zuljan Kumar 2007: 38). Primeri iz besedil: *No in san del tistega mojega diplomske naloge /.../ əə najšla notri tak san əə najšla notri prepisano dejansko del tiste naloge, **no in je** /.../ San potem šla [...]* (govorka 5); *No in tou tak ə ge tou pomali te oči pomagan, da san se pa ge odselo od douma, šao v slüjžbo, san tiste čebele seof pelao, pa san se te tan v Krougi naredo san əə čebelnjak pa mel, malo deset san jih mel, **pa tak san si ge te tou** /.../ Neke so me takrat spikali [...]* (govorec 14); *Takrat je bilo osem gimnazij, ne əə /.../ [] san jih ges napravila velko maturo in po maturi əə sem pa ostala doma, ker se je že začela približevati druga svetovna vojna **in in** /.../ Ges san tou končala əə gimnazijo [...]* (govorka 6).

Kadar izrek skladijsko ni pravilen in se začne drugače, kot se konča, so to t. i. skladijske nedoslednosti, do katerih prihaja zaradi omejitve delovnega spomina, zato so posebej pogoste v dolgih izrekih. Govorec pozabi, kako je strukturo začel, zato jo lahko med izrekanjem spreminja ali pa ponovi že izrečeni stavčni člen (Biber idr. 2000: 1065, pov. po Zuljan Kumar 2007: 41). Skladijske nedoslednosti so v analiziranih besedilih pogoste, npr.: *Tisti nas **tisti** te stavo, pa nas je naklao, smo pravle, ka do Beltinec, nej* /.../ (govorka 7); *No, pa te, da smo končali, se mantramo, pa smo ga stepli notri, dol djali, obrnoli koš na en stolec, večer smo pa ga stepli notri v kijšto /.../ əə **notri** /.../* (govorec 14); *Prvi izvidniki, ki so prišli v bližino, so me kot dečka, ki je zunaj neustrašno čakal te ruske vojake, osvoboditelje /.../ **je bilou: »Ponjemaješ pa ruski»** /.../* (govorec 15); *Te smo pa əə mlade, z vesi dikline šle /.../ nasipe so delali, **me smo pa šle**, ka smo əə nosile vodou delafcon, pa šerale smo zgoraj, kak se pravi, nej, tisto [...]* (govorka 4).

Govorec lahko med procesom izrekanja išče ustrezen izraz in skladijsko podobo izreka spreminja, kar pomeni, da se lahko nenadoma odloči, da bo nameravani izrek oblikoval drugače (Zuljan Kumar 2007: 42). Primeri iz besedil so npr.: *V- vmes smo, vmes smo mele tudi kakše krožke, nej, **ka smo na bakovskoj** /.../ **na bakovskon, əə kak se pravi tou** /.../ **mladina bakovska**, ka smo kakšne igre ə smo pripravljale za takšne ə za kakšne praznike [...]* (govorka 4); ***Te pa je ə rejsan ə idejo po doubli doj, te sta pa samo z več žandarov bilou, ka so s- skupno šli vküper, əə kad se tan se razpoderijo dale doj po doubli**, ka dre-debelo drevje bilou /.../* (govorec 13); *Jes pa teva sva əə dvej, ena sestra še pa en brat, mij*

smo pa te doma ostali, pa te je /.../ san tūj končala ousmi šoulo, nej /.../ (govorka 10). Izmed vseh analiziranih skladenjskih značilnosti – oklevanja, slovnično nepopolni izreki, skladenjske nedoslednosti, spreminjanja skladenjske podobe izrekov in nenačrtovana ponavljanja, se v besedilih največkrat pojavljajo izreki, katerih skladenjsko podobo govorec med izrekanjem spreminja.

Nenačrtovana ponavljanja predstavljajo eno od oblik zaustavljanja v govoru, saj govorec lahko ponavlja zato, da sprostí pritisk omejenega načrtovalnega časa (Biber idr. 2000: 1055, pov. po Zuljan Kumar 2007: 63) in si s pogostim ponavljanjem ta čas tudi podaljšuje. Nekateri govorniki imajo v besedilih več ponovitev delov besed, besed, besednih zvez kot drugi. Zaradi tega nenačrtovana ponavljanja nakazujejo tudi na spoznavne procese, ki potekajo pri govoru. Sklepati smemo, da imajo govorniki z veliko ponovitvami več težav pri načrtovanju govora in počasneje procesirajo (obdelujejo in oddajajo) informacije, zaradi česar lahko njihova jezikovna zmožnost upada. Primeri nenačrtovanih ponavljanj iz besedil so: *Ɖa de pa, de pa smo šli prek Möjre, tou pa ne ven ti nika povedati /.../ (govorec 16); Sakši mejsec sva neka kipüvala, stardže so mi nej mogli pomoči, ka so nej meli s koj, nej so nej so delat odili [...]* (govorka 1); *Odpelali so ga v bolnico, vendar je v bolnici skup padel in je je je bil nezavesten /.../ (govorka 6).*

Analizirane skladenjske značilnosti so pokazatelj spoznavnih procesov govorcev. Pogosta oklevanja, slovnično nepopolni izreki, skladenjske nedoslednosti, spreminjanja skladenjske podobe izrekov in nenačrtovana ponavljanja namreč kažejo na težave, ki jih imajo govorniki med izrekanjem in, kot rečeno, tudi na upočasnjeno procesiranje informacij. Največji delež v celotnem besedilu, tj. 37 %, pripada četiri govorki, ki je tudi najmlajša med govorniki. Trinajsti govorec, ki je s 73-imi leti prav tako med najmlajšimi govorniki, jih ima 34 %. Oba spadata v nižji izobrazbeni razred. Sledita dvanajsti govorec, star 77 let, in osmi govorec, star 80 let. Oba sta višje izobražena in imata 28 % skladenjskih značilnosti. Tretja govorka, 75-letna in iz višjega izobrazbenega razreda, ima najmanjši, 5-odstotni delež. Petnajsti govorec, star 87 let in višje izobražen, ima 6-odstotni delež, sedemnajsti govorec z nižjo izobrazbo, ki je z 89-imi leti drugi najstarejši med govorniki, pa 8-odstotni delež. Primerjava torej potrjuje velike razlike med govorniki. Če jih razdelimo po izobrazbi in starosti, vidimo, da imajo nekateri, ki so med najstarejšimi in nižje izobraženimi, zelo majhen delež skladenjskih značilnosti (govorec 17, govorka 18), medtem ko imajo drugi, sicer mlajši in višje izobraženi, zelo visok delež (govorec 12, govorec 8).

6.8.1.5 Enodelni glagolski, dvodelni in nepopolni stavki

Tabela 9: Enodelni glagolski, dvodelni in nepopolni stavki.

Govorec/govorka	Delež enodelnih glagolskih stavkov glede na število vseh analiziranih stavkov – %	Delež dvodelnih stavkov glede na število vseh analiziranih stavkov – %	Delež nepopolnih stavkov glede na število vseh analiziranih stavkov – %
Govorka 1	1,1	92	6,5
Govorka 2	4,8	89,2	6
Govorka 3	3,6	90,9	5,4
Govorka 4	1,4	79,2	19,5
Govorka 5	1,1	85,5	13,3
Govorka 6	4,5	79,8	15,7
Govorka 7	6,3	89,6	4,2
Govorec 8	2,8	80,3	16,9
Govorka 9	3	83,6	13,4
Govorka 10	9,8	81,3	8,9
Govorka 11	6,1	86,9	7
Govorec 12	3,6	92,9	5,4
Govorec 13	3,4	78,4	18,2
Govorec 14	/	92,4	7,5
Govorec 15	/	91,1	8,8
Govorec 16	/	79,5	20,5
Govorec 17	3,9	94,7	13
Govorka 18	/	100	/

Izhajajoč iz skladenjskega pomena glagola v povedku ter njegovih obveznovezljivih stavčnih členov (Kranjc, Žele 2004: 139) smo analizirali stavčne strukture. Kadar obveznovezljivi stavčni členi ob povedku niso prisotni, so to **nepopolni stavki**. Enodelni stavki nimajo osebka ali osebne glagolske oblike (Toporišič 2000: 628), v analizi izpostavljeni so samo **enodelni glagolski stavki**. Najvišji delež pa zavzemajo **dvodelni**

stavki, v katerih sta prisotna osebek in povedek (Toporišič 2000: 628). Deleži posamezne skupine stavkov so izračunani glede na skupno število analiziranih stavkov.

Pri vseh govorcih prevladujejo dvodelni stavki, kar je pojasnljivo z dvema dejavnikoma. Prvi je ta, da gre za govorjena besedila, za katera je verjetno značilna prevlada dvodelnih stavčnih struktur, saj govorec največkrat »govori o sebi«, torej izpostavlja sebe kot vršilca dejanja ali nosilca stanja, slednje pa se z vidika stavčnočlenske analize lahko izkazuje s prisotnostjo osebkov v stavku, še večkrat pa v osebni glagolski obliki, ki je sicer lahko tudi izpuščena, a določljiva iz sobesedila. Drugi dejavnik pa je besedilnovrstna izbira v okviru spontanega govora. V besedilih sta prevladovali dve besedilni vrsti, in sicer poročilo ter dramatična pripoved, kjer govorec največkrat izpostavlja svoje zasebno življenje: podaja svoja pretekla doživetja (poročilo) in izraža svoje občutke, reakcije (dramatična pripoved) (Smolej 2006: 21–54), kar posledično vpliva tudi na izbiro stavkov v govoru, ki so pretežno dvodelni, npr.: *No, star san sendesetpet lejt, pa se bi spoumno malo, kak san je začao əə se s čebelami ukvarjati /.../* (govorec 14).

Primeri enodelnih glagolskih stavkov iz besedil so: [...] *lepše je bilou* [...], [...] *fejst se spremenilo* [...] (govorka 11); [...] *ka je znoutra bilou napravleno* [...] (govorka 1); *Hudo je bilou /.../*, *In tüdi za domov je tak bilou, nej* [...] (govorka 7). Največ jih imajo deseta (9,8 %), sedma (6,3 %) in enajsta govorka (6,1 %), najmanj pa prva (1,1 %), peta (1,1 %) in četrta govorka (1,5 %). Štirje govorci enodelnih glagolskih stavkov nimajo (govorec 14, govorec 15, govorec 16 in govorka 18). Največji delež nepopolnih stavkov ima šestnajsti govorec, in sicer 20,5 %. Sledijo četrta govorka (19,5 %), trinajsti govorec (18,2 %) in osmi govorec (16,9 %). Najmanj nepopolnih stavkov imajo sedma govorka (4,2 %), tretja govorka (5,4 %) in dvanajsti govorec (5,4 %). Najstarejša, osemnajsta govorka, ki spada v višji izobrazbeni razred, nepopolnih stavkov v svojem besedilu nima. Nekateri primeri nepopolnih stavkov iz besedil: *Na pa tak smo te odili, tan je bijla /.../* (govorka 1); *Takrat je blo bilou tou, na lejko poven, əə /.../* (govorka 6); *Ges san te əə /.../* (govorka 9); [...] *in tak san te doma ostala in te san pa doma /.../* (govorka 10); *Nogomet je dejansko bil əə /.../* (govorec 12). Iz zgornje analize je jasno razvidno, da se tudi pri deležu nepopolnih stavkov pojavljajo velike razlike med posameznimi govorci, ne glede na starost in izobrazbo.

O jezikovni kompetenci posameznikov bomo sklepali v nadaljevanju, ko bomo grafično primerjali skladenjske značilnosti (oklevanja, slovnično nepopolne izreke, skladenjske nedoslednosti, spreminjanja skladenjske podobe izrekov, nenačrtovana ponavljanja),

členitvene signale, premore ter nepopolne izreke po različnih izobrazbenih in starostnih skupinah govorcev.

6.8.1.6 Enostavčni, preprosto in zapleteno zloženi izreki

Tabela 10: Enostavčni, preprosto zloženi in zapleteno zloženi izreki.

Govorec/govorka	Enostavčni izreki glede na število vseh izrekov – %	Preprosto zloženi izreki glede na število vseh izrekov – %	Zapleteno zloženi izreki glede na število vseh izrekov – %
Govorka 1	16	45	39
Govorka 2	17	29	54
Govorka 3	29	38	33
Govorka 4	/	44	56
Govorka 5	16	28	56
Govorka 6	/	33	67
Govorka 7	27	27	47
Govorec 8	12	/	88
Govorka 9	21	21	58
Govorka 10	14	/	86
Govorka 11	29	29	42
Govorec 12	6	35	59
Govorec 13	5	26	68
Govorec 14	8	27	65
Govorec 15	12	35	53
Govorec 16	9	30	61
Govorec 17	9	14	77
Govorka 18	25	42	33

Med zapleteno zložene povedi se uvrščajo stavčna priredja, priredja z več odvisniki, soredja z več kot dvema neodvisnima stavkoma ali z dvema, od katerih ima vsaj eden odvisnik; podredja, ki imajo na ravni več odvisnikov priredje; zložene povedi z vrinjenim

stavkom in premi govor (Toporišič 2000: 652). V besedilih prevladujejo zapleteno zloženi izreki. Največ, 88 %, jih ima osmi govorec. Deseta govorka jih ima 86 % in sedemnajsti govorec 77 %. Najmanj jih je v besedilih tretje in osemnajste govorki, in sicer 33 %. Nekateri primeri iz besedil so npr.: *Najbolj zanimljivo za mene pa je bilou, ko sem prišo na kosilo v rusko oficirsko kuhinjo, ko san zagledal tan puding, južno sadje in pa druge dobrote, ki so jih ruski oficirji imeli /.../* (govorec 15); *Vem, da smo ə imeli učiteljico, Eriko, ə iz Maribora, əə, ki nas je malo držala v tempu igre, əə mislin pri teh dejavnosti, ka je potrebno napijsati pa kaj takšnega, əə kot əə trener pa kot predsednik əə san pa dejansko nogomet vodo ə osebno /.../* (govorec 12); *Poročila sem se /.../ tisoč devetsto tridesetšestega leta /.../ z Prekmurcem, učiteljem Erniša Jožefom, s katerin sva imela edinega otroka /.../ ki pa na mojo največjo žalost v življenju, je moral prehitro umreti /.../* (govorka 18).

Preprosto zloženi izreki so priredja samo ene vrste, dvostavčni izreki z glavnim in odvisnim stavkom (Hribar 2000: 25) in dvostavčna soredja, npr.: *Əə dobijli smo takrat učitelji dekret iz Ljubljane in z dekretom san bila določena na tou osnovno šolo /.../* (govorka 3); *Zaj je Amerika prouti tistomi časi, kak je bilou /.../ Tou si nemren več predstavlati, ka smo vö dali /.../* (govorka 11); *Pa so tisto orožje tan povrgli in zaj so Nemci prišli pa so tisto orožje ščeli ešče seof odpelati /.../* (govorec 13). Največji delež preprosto zloženih izrekov imajo prva (45 %), četrta (44 %) in osemnajsta govorka (42 %). Najmanj jih ima sedemnajsti govorec, in sicer 14 %, medtem ko jih osmi govorec in deseta govorka sploh nimata.

Enostavčni izreki prevladujejo pri enajsti in tretji govorki (29 %), najmanj pa jih imata dvanajsti (6 %) in trinajsti govorec (5 %). Enostavnih izrekov nimata četrta in šesta govorka. Primeri iz besedil so npr.: *In tako je prišo čas moje poroke /.../* (govorka 18); *Leta tisoč devetsto triinpedesetoga san dipomirala /.../* (govorka 3); *Suženjsko delo je bilou* (govorka 11); *No in tako je potem dedek tak- takoj prišel zraven /.../* (govorec 15).

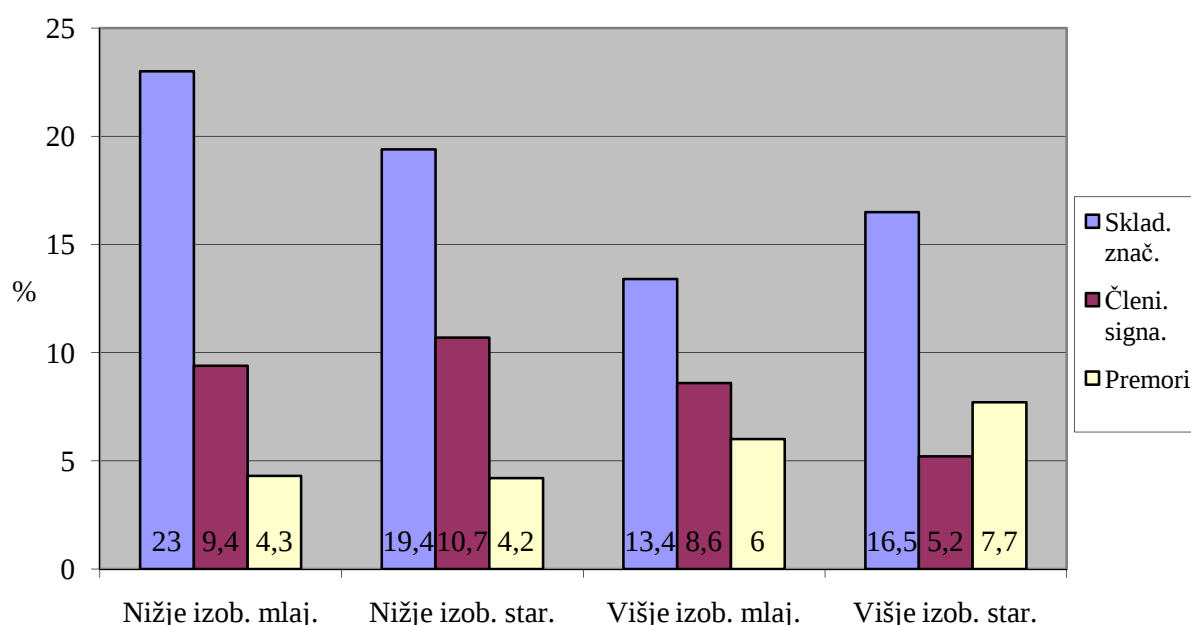
Na podlagi zgornjih rezultatov skladenjskostrukturne analize je nemogoče sklepati o jezikovni kompetenci posameznikov. Kot rečeno, so meje izrekov v govorjenem jeziku težje določljive, saj so v govor vključeni številni dejavniki, ki jih moramo upoštevati (intonacija, prozodična sredstva). Mojca Smolej (2006: 15) celo navaja, da lahko v spontano govorjenem besedilu z upoštevanjem skladenjske teorije pisnega jezika z gotovostjo določimo le (eno)stavčno strukturo oz. samostojno (enodelno) poved. V pričujočem besedilu smo meje postavljali na podlagi **subjektivne presoje** ob upoštevanju

premorov in intonacije. Da bi prišli do objektivnejših rezultatov, bi morali besedila zapisati na podlagi instrumentalne analize posnetkov in jim nato določiti skladijsko strukturo izrekov.

6.8.2 Grafični prikazi analiziranih značilnosti in primerjava po skupinah

6.8.2.1 Skladijske značilnosti (oklevanja, skladijske nedoslednosti, spreminjanja skladijske podobe izrekov, nenačrtovana ponavljanja), premori in členitveni signali

6.8.2.1.1 Primerjava med skupinami govorcev, razdeljenimi po starosti in izobrazbi³⁴

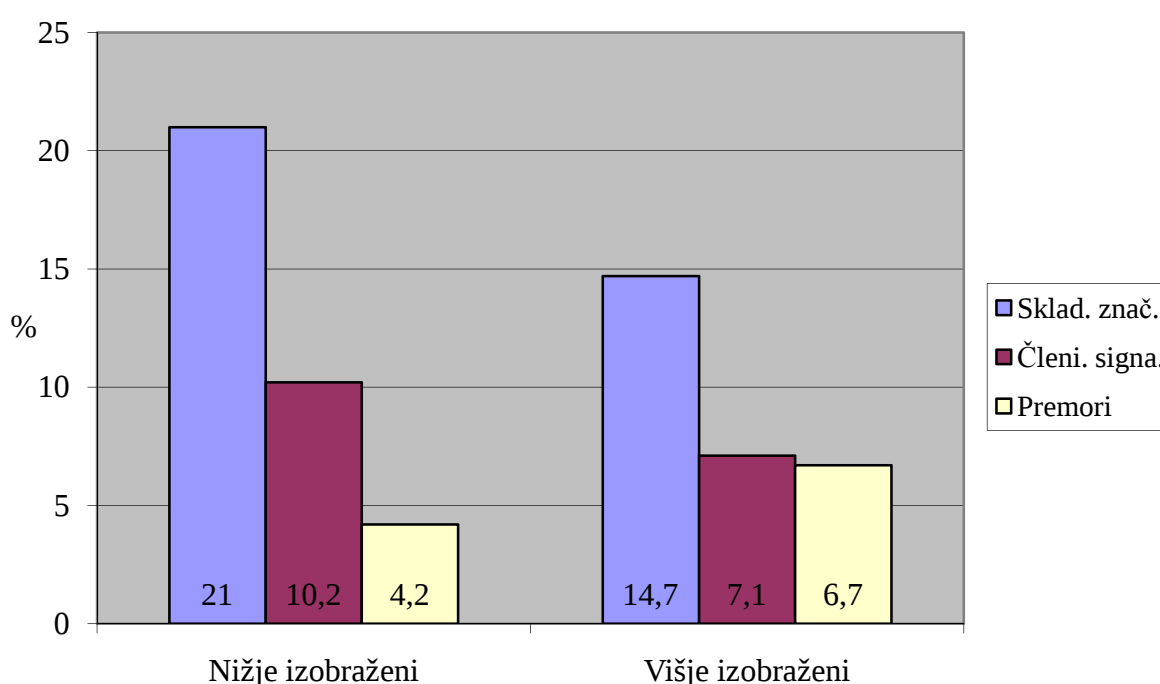
Grafikon 1: Skladijske značilnosti (oklevanja, skladijske nedoslednosti, spreminjanja skladijske podobe izrekov, nenačrtovana ponavljanja), premori in členitveni signali med skupinami govorcev, razdeljenimi po starosti in izobrazbi.

Iz grafikona je razvidno, da ima največ, tj. 23 %, skladijskih značilnosti (oklevanj, skladijskih nedoslednosti, spreminjanj skladijske podobe izrekov in nenačrtovanih ponavljanj) skupina nižje izobraženih mlajših govorcev. Sledi skupina nižje izobraženih

³⁴ Štirje govorci iz skupine nižje izobraženih mlajših so stari od 70 do 73 let. Pet nižje izobraženih starejših govorcev je starih od 80 do 89 let. Pet višje izobraženih mlajših govorcev je starih od 75 do 77 let in štirje višje izobraženi mlajši od 80 do 92 let.

starejših govorcev z 19,4-odstotnim deležem skladijskih značilnosti in najvišjim deležem členitvenih signalov (10,7 %). Višje izobraženi mlajši govorcev imajo najmanjši delež skladijskih značilnosti (13,4 %), a od obeh predhodnih skupin višji delež premorov, in sicer 6 %. Višje izobraženi starejši imajo 16,5-odstotni delež skladijskih značilnosti, kar je manj kot obe nižje izobraženi skupini (mlajša in starejša). Vendar pa imajo najvišji, 7,7-odstotni delež premorov v besedilih.

6.8.2.1.2 Primerjava med nižje in višje izobraženimi govorcev³⁵

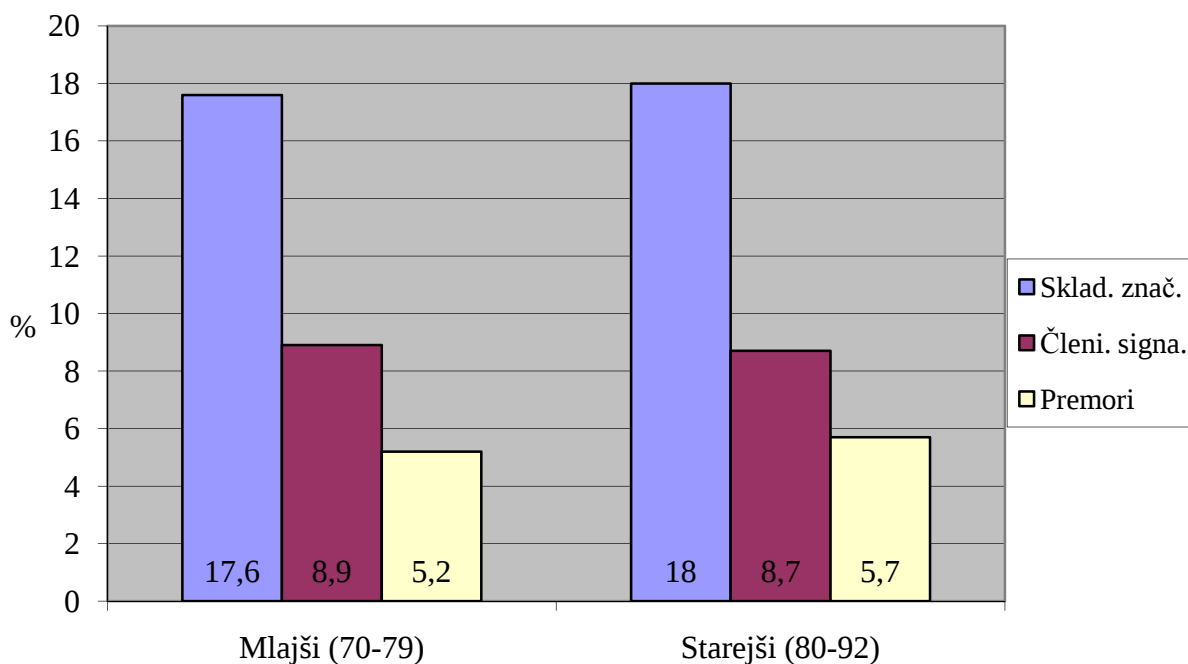

Grafikon 2: Skladijske značilnosti (oklevanja, skladijske nedoslednosti, spreminjanja skladijske podobe izrekov, nenačrtovana ponavljanja), premori in členitveni signali med nižje in višje izobraženimi govorcev.

Nižje izobraženi govorcev imajo za 6,3 % več skladijskih značilnosti, tj. 21 %, in za 3,1 % več členitvenih signalov, tj. 10,2 %, od skupine višje izobraženih govorcev, medtem ko imajo ti za 2,5 % večji delež premorov v besedilih, in sicer 6,7 %.

³⁵ V obeh izobražbenih skupinah je devet govorcev.

6.8.2.1.3 Primerjava med mlajšimi in starejšimi govorci³⁶

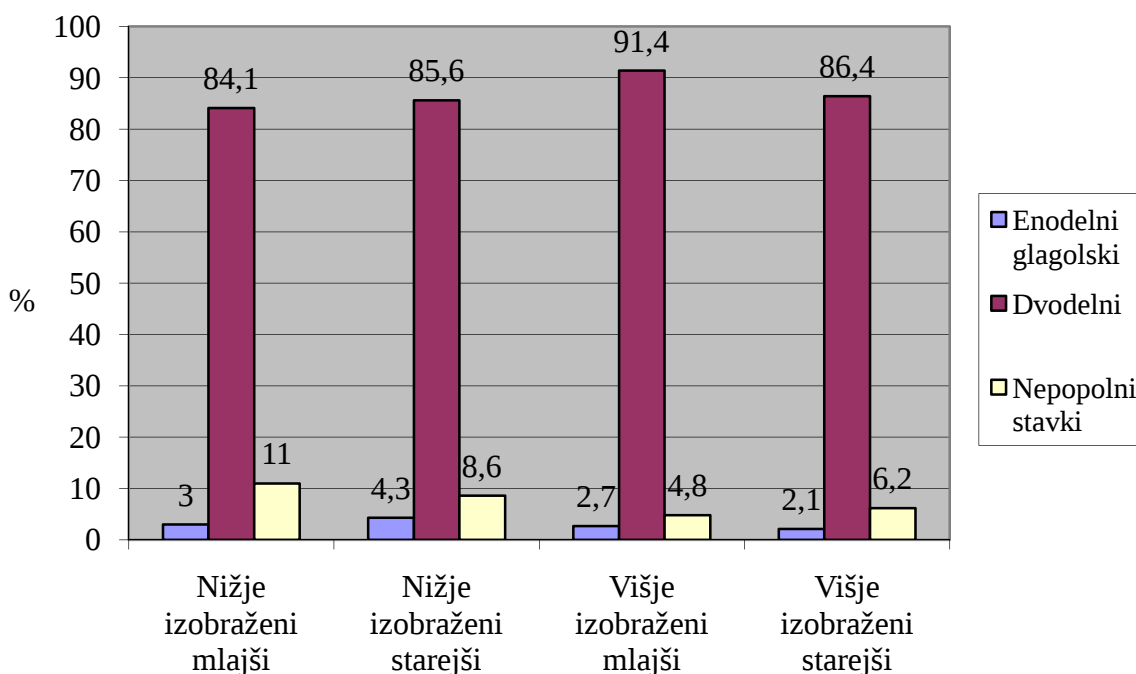
Grafikon 3: Skladenjske značilnosti (oklevanja, skladenjske nedoslednosti, spreminjanja skladenjske podobe izrekov, nenačrtovana ponavljanja), premori in členitveni signali med mlajšimi in starejšimi govorci.

Če govorce razdelimo v dve starostni skupini, vidimo, da med skupinama prihaja do zelo majhnih odstotkovnih razlik. Starejši govorce imajo za 0,4 % višji delež skladenjskih značilnosti, tj. 18 %, za 0,5 % več premorov, tj. 5,7 %, vendar za 0,2 % manj členitvenih signalov kot mlajši govorce, in sicer 8,7 %.

³⁶ V obeh starostnih skupinah je devet govorcev. V mlajši skupini se starostni razpon giblje od 70 do 79 let in v starejši skupini od 80 do 92 let.

6.8.2.2 Enodelni glagolski, dvodelni in nepopolni stavki

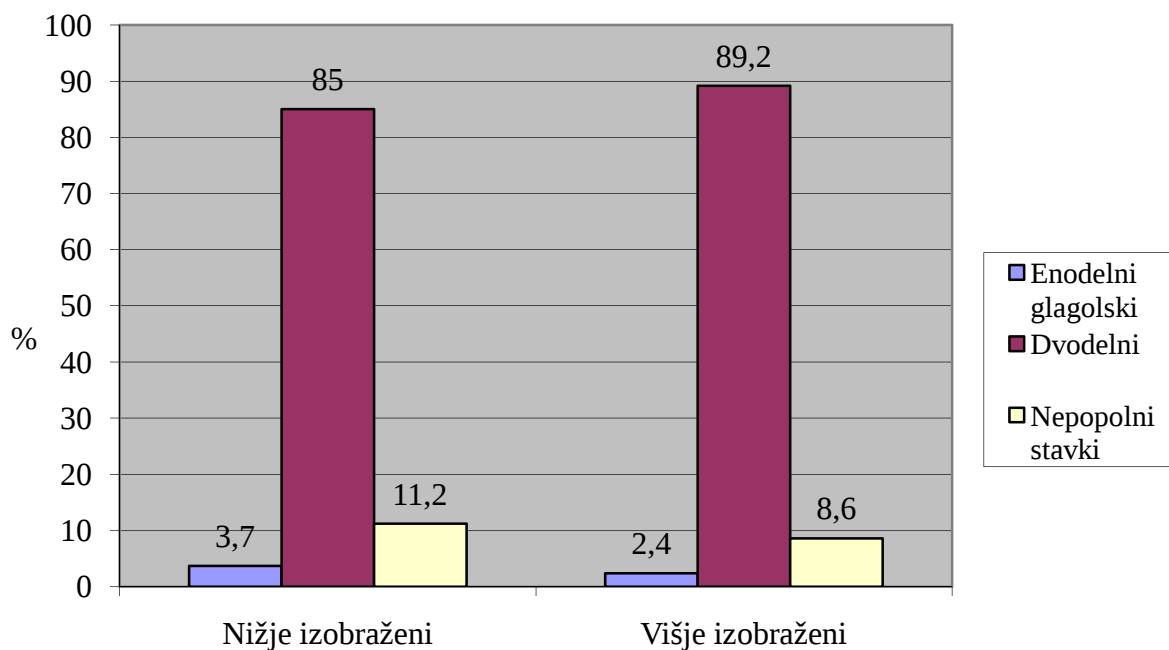
6.8.2.2.1 Primerjava med skupinami govorcev, razdeljenimi po starosti in izobrazbi

Grafikon 4: Enodelni glagolski, dvodelni in nepopolni stavki med skupinami govorcev, razdeljenimi po starosti in izobrazbi.

Pri vseh štirih izobrazbeno-starostnih skupinah prevladujejo dvodelni stavki. Višje izobraženi mlajši jih imajo največ, in sicer 91,4 %. Na drugem mestu so višje izobraženi starejši s 86,4 %. Obe nižje izobraženi skupini jih imata manj: nižje izobraženi mlajši 84,1 % in nižje izobraženi starejši 85,6 %. Nižje izobraženi starejši imajo največji delež enodelnih glagolskih stavkov, in sicer 4,3 %. Nižje izobraženi mlajši in starejši imajo največ nepopolnih stavkov, mlajši 11 % in starejši 8,6 %, medtem ko jih imata obe višje izobraženi skupini manj: višje izobraženi mlajši 4,8 % in višje izobraženi starejši 6,2 %.

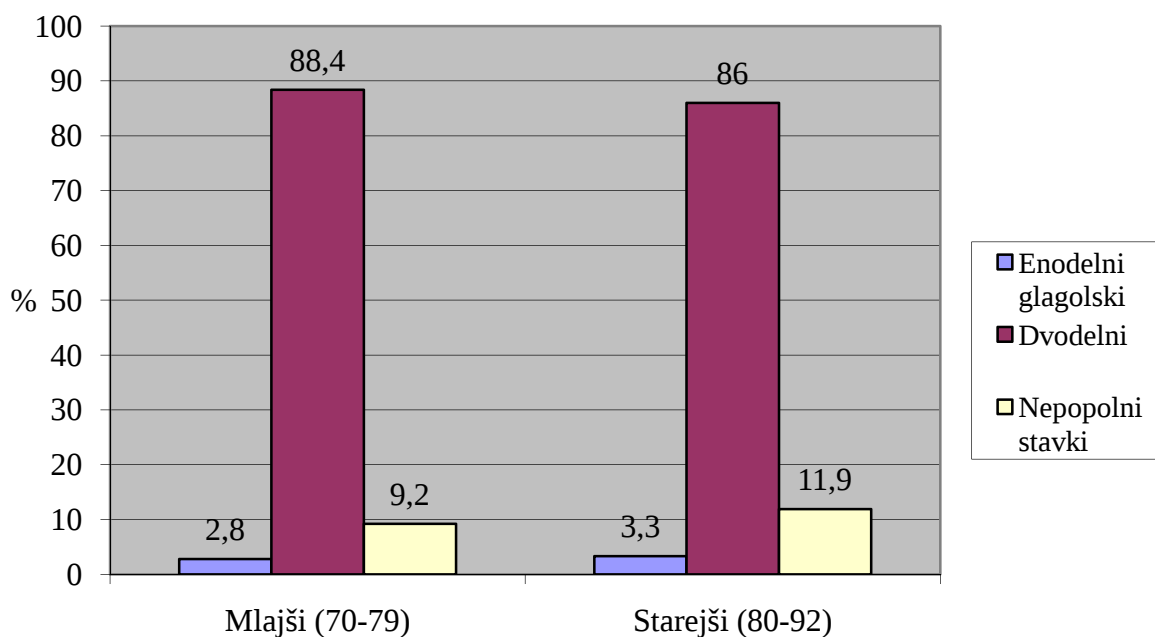
6.8.2.2.2 Primerjava med nižje in višje izobraženimi govorci

Grafikon 5: Enodelni glagolski, dvodelni in nepopolni stavki med nižje in višje izobraženimi govorci.

Med obema skupinama govorcev, razdeljenih po izobrazbi, prevladujejo dvodelni stavki. Delež dvodelnih stavkov je za 4,2 % večji pri višje izobraženih govorcih (89,2 %), medtem ko imajo ti za 1,3 % manj enodelnih glagolskih stavkov, in sicer 2,4 %. 11,2 % nepopolnih stavkov se pojavlja v besedilih nižje izobraženih, kar je za 2,6 % več od skupine višje izobraženih govorcev, ki jih imajo 8,6 %.

6.8.2.2.3 Primerjava med mlajšimi in starejšimi govorci

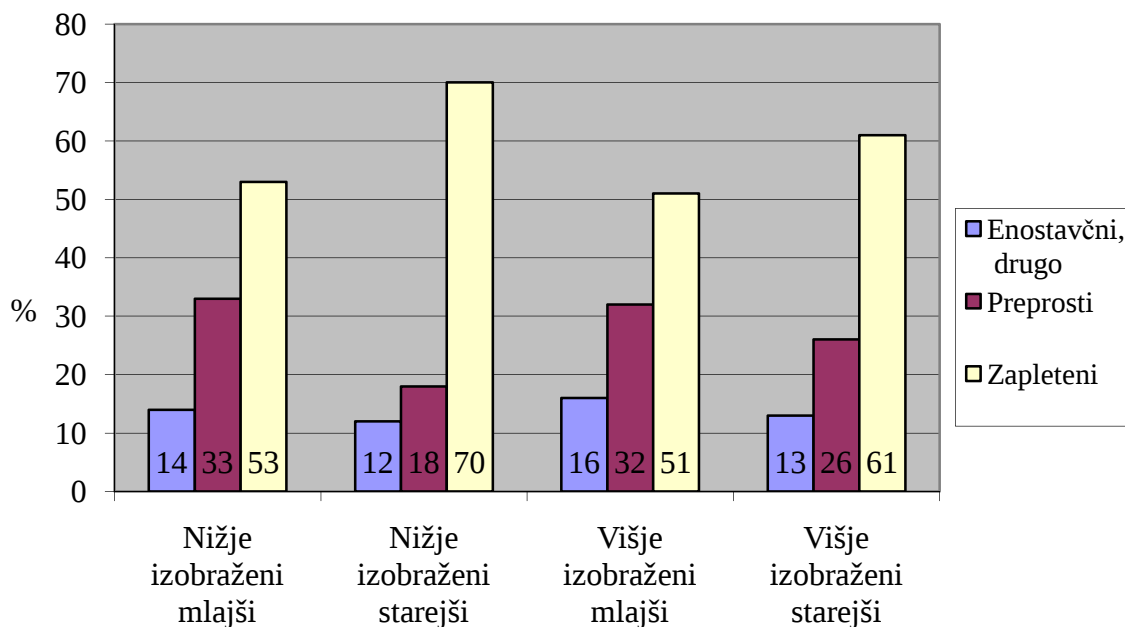

Grafikon 6: Enodelni glagolski, dvodelni in nepopolni stavki med mlajšimi in starejšimi govorci.

Največji delež v obeh skupinah zavzemajo nepopolni stavki. Mlajši jih imajo 88,4 % , kar je za 2,4 % več kot starejši govorci, ki jih imajo 86 %. Sledijo nepopolni stavki, teh imajo največ starejši govorci, in sicer 11,9 %, medtem ko jih imajo mlajši za 2,7 % manj, in sicer 9,2 %. Delež enodelnih glagolskih stavkov je prav tako višji pri starejših govorcih, čeprav je odstotkovna razlika majhna, saj jih imajo starejši 3,3 %, mlajši pa 2,8 %.

6.8.2.3 Enostavčni, preprosto zloženi in zapleteno zloženi izreki

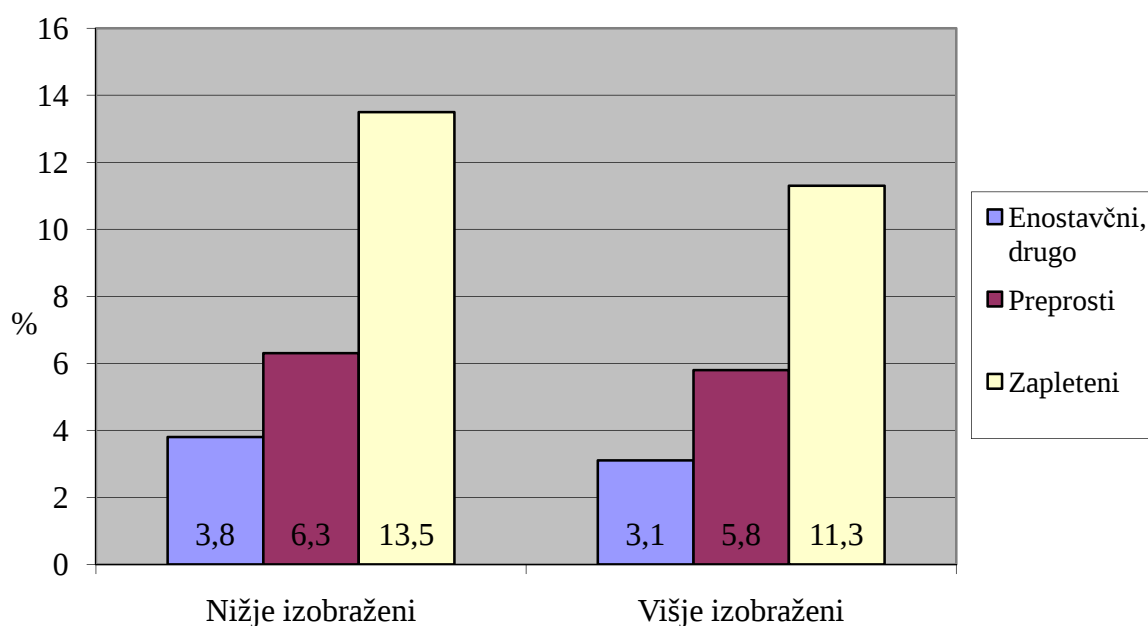
6.8.2.3.1 Primerjava med skupinami govorcev, razdeljenimi po starosti in izobrazbi

Grafikon 7: Enostavčni, preprosto zloženi in zapleteno zloženi izreki med skupinami govorcev, razdeljenimi po starosti in izobrazbi.

Iz grafikona je razvidno, da je pri vseh štirih skupinah največji delež zapleteno zloženih izrekov. 70 %, kar je od vseh skupin največ, jih imajo nižje izobraženi starejši govorci. Sledijo višje izobraženi starejši z 61 %, nižje izobraženi mlajši s 53 % in višje izobraženi mlajši z 51 %. Delež preprosto zloženih izrekov je največji pri nižje izobraženih mlajših govorcih, in sicer znaša 33 %, medtem ko je z 18 % najmanjši pri nižje izobraženih starejših govorcih. Enostavčni izreki in »drugo« – pod slednje se uvrščajo npr. pastavčni izreki, so precej enakomerno razporejeni, saj se gibljejo od 12 % (nižje izobraženi starejši) do 16 % (višje izobraženi mlajši).

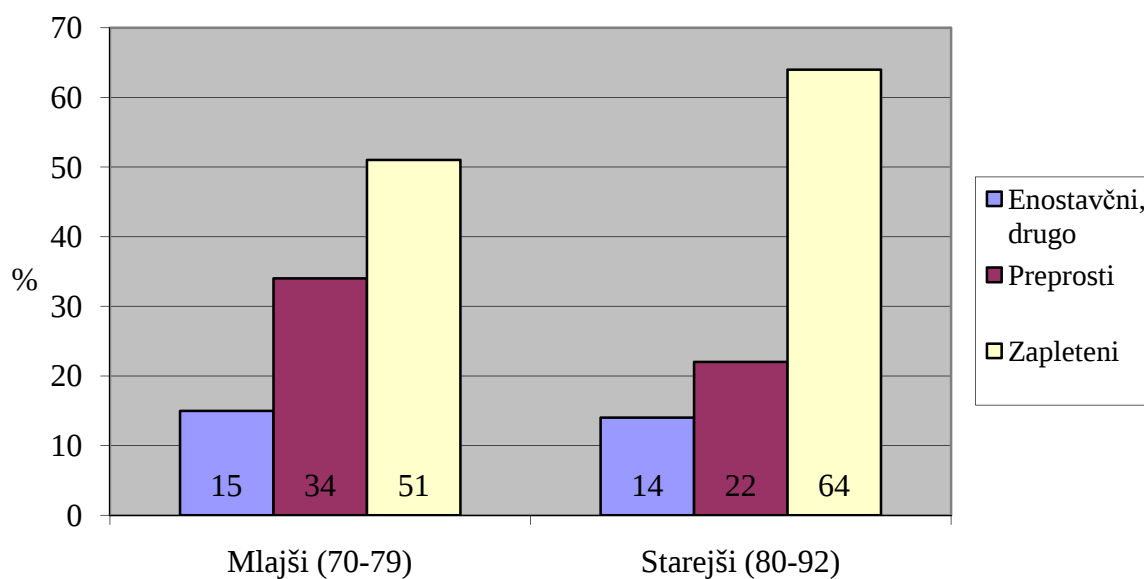
6.8.2.3.2 Primerjava med nižje in višje izobraženimi govorci

Grafikon 8: Enostavčni, preprosto zloženi in zapleteno zloženi izreki med nižje in višje izobraženimi govorci.

Skupina nižje izobraženih govorcev ima 13,5 % zapleteno zloženih izrekov, kar je za 2,2 % več od višje izobraženih govorcev, ki jih imajo 11,3 %. Med obema skupinama je za samo 0,5 % razlike pri preprosto zloženih izrekih, več jih imajo nižje izobraženi govorci, in sicer 6,3 %. Tudi enostavnih in »drugih« izrekov imajo s 3,8 % več nižje izobraženi govorci, vendar je odstotkovna razlika med obema skupinama majhna, saj njihov delež pri višje izobraženih znaša 3,1 %.

6.8.2.3.3 Primerjava med mlajšimi in starejšimi govorci

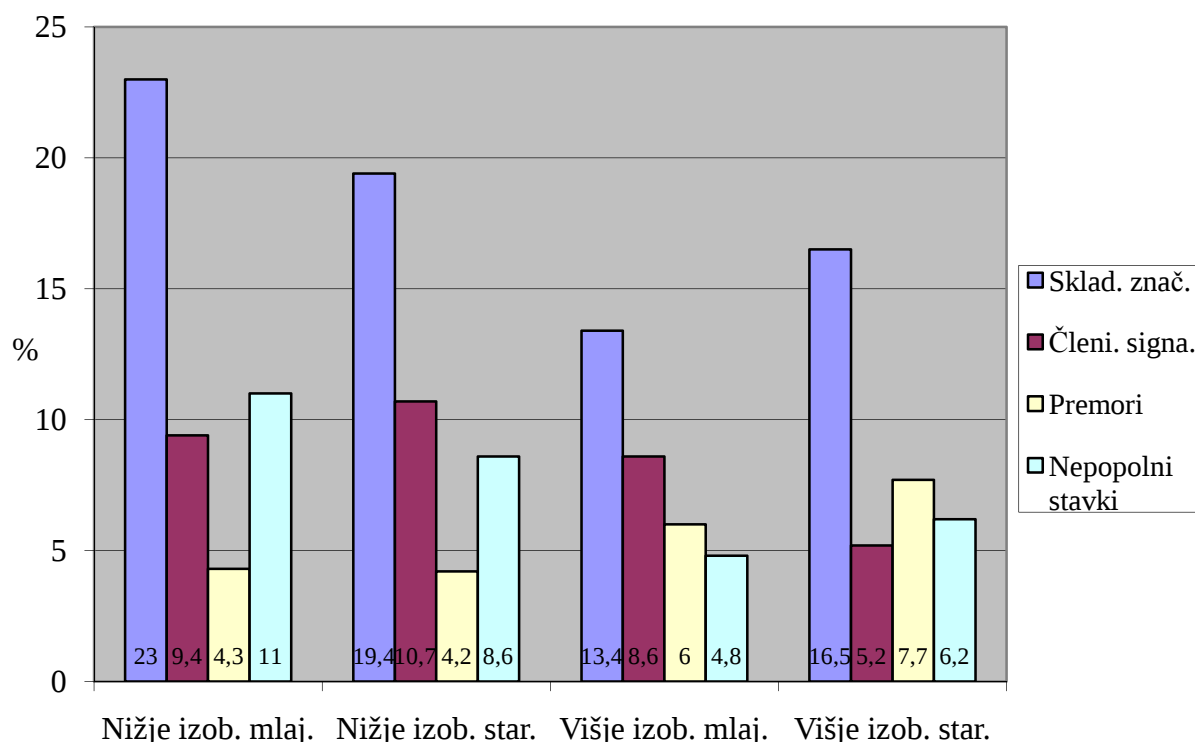

Grafikon 9: Enostavčni, preprosto zloženi in zapleteno zloženi izreki med mlajšimi in starejšimi govorci.

Kakor je bilo pričakovati, v obeh skupinah prevladujejo zapleteno zloženi izreki, vendar jih ima skupina starejših govorcev za 13 % več od mlajših govorcev. Slednji jih imajo 51 %, starejši pa 64 %. Delež preprosto zloženih izrekov je za 12 % večji pri mlajših govorcih, in sicer znaša 34 %, medtem ko jih imajo starejši 22 %. Odstotek enostavnih in »drugih« izrekov je v obeh skupinah najnižji in skoraj identičen. Mlajši jih imajo 15 % in starejši 14 %.

6.8.2.4 Skladenjske značilnosti (oklevanja, skladske nedoslednosti, spreminjanja skladske podobe izrekov, nenačrtovana ponavljanja), členitveni signali, premori in nepopolni stavki

6.8.2.4.1 Primerjava med skupinami govorcev, razdeljenimi po starosti in izobrazbi

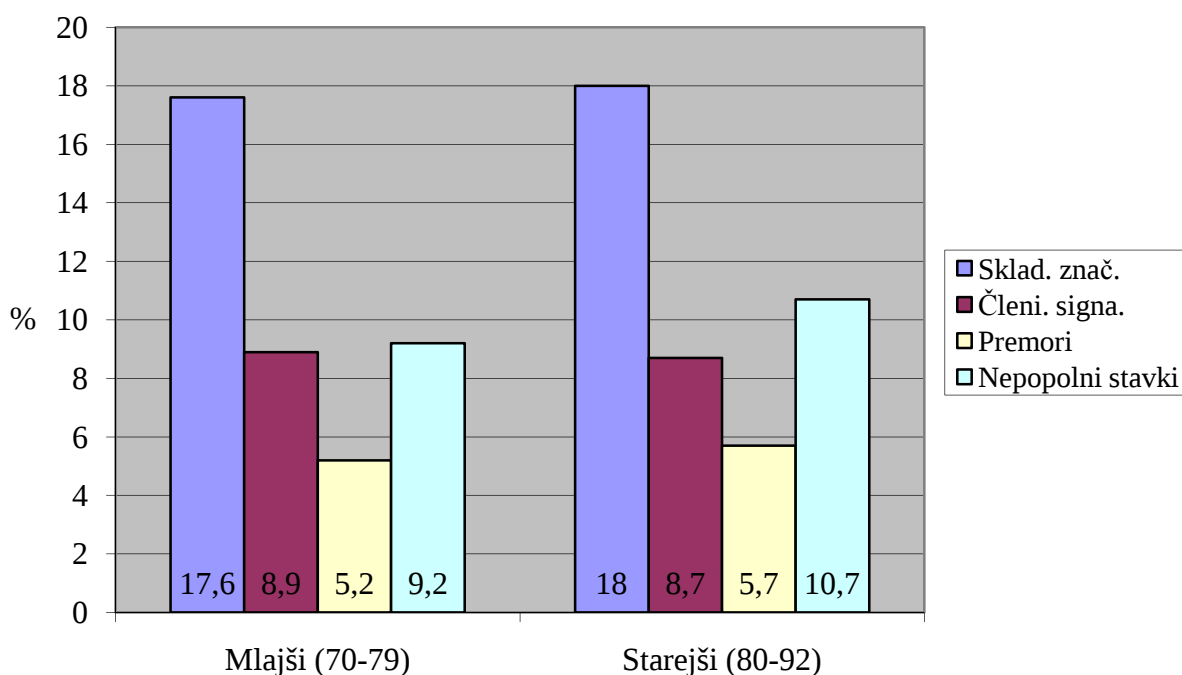
Grafikon 10: Skladenjske značilnosti (oklevanja, skladske nedoslednosti, spreminjanja skladske podobe izrekov, nenačrtovana ponavljanja), členitveni signali, premori in nepopolni stavki med skupinami govorcev, razdeljenimi po izobrazbi in starosti.

Vsi podatki v grafikonu so bili podani že predhodno, vendar so tukaj izpostavljeni tisti, ki so najbolj relevantni za temo pričujočega dela: skladske značilnosti, členitveni signali, premori in nepopolni stavki.

Skupina nižje izobraženih mlajših govorcev ima najvišji delež skladskih značilnosti, tj. 23 %, in nepopolnih stavkov, tj. 11 %. Sledi skupina nižje izobraženih starejših govorcev, katere delež skladskih značilnosti se od prejšnje razlikuje za 3,6 %, in sicer znaša 19,4 %. Tudi nepopolnih stavkov imajo manj – za 2,4 %. Odstotek členitvenih signalov je z

10,7 % najvišji pri skupini nižje izobraženih starejših govorcev, pri nižje izobraženih mlajših pa je za 1,3 % nižji in znaša 9,4 %. Skupini nižje izobraženih imata višja deleža skladenjskih značilnosti, nepopolnih stavkov in tudi členitvenih signalov od ostalih dveh skupin višje izobraženih govorcev. Višje izobraženi mlajši govorci imajo namreč 13,4 % skladenjskih značilnosti, kar je od vseh štirih skupin najmanj, medtem ko jih imajo višje izobraženi starejši za 3,1 % več. Prav tako imajo manj nepopolnih stavkov, in sicer 4,8 %. Višje izobraženi starejši pa jih imajo za 1,4 % več, tj. 6,2 %. Ista skupina ima najmanjši delež členitvenih signalov, ki znaša 5,2 %. Višje izobraženi mlajši jih imajo za 3,4 % več, torej 8,6 %. Premorov imajo od vseh skupin največ višje izobraženi starejši, saj njihov delež znaša 7,7 %. Nekoliko manj, in sicer 6 %, jih pripada višje izobraženim mlajšim. Obe skupini višje izobraženih imata večji delež premorov od nižje izobraženih skupin. Pri nižje izobraženih mlajših znaša 4,3 %, kar je za 0,1 % več od nižje izobraženih starejših, ki imajo 4,2 % premorov, kar pa je od vseh štirih skupin najmanj.

6.8.2.4.2 Primerjava med mlajšimi in starejšimi govorci

Grafikon 11: Skladenjske značilnosti (oklevanja, skladenjske nedoslednosti, spreminjanja skladenjske podobe izrekov, nenačrtovana ponavljanja), členitveni signali, premori in nepopolni stavki med mlajšimi in starejšimi govorci.

Kot je razvidno iz grafikona, prihaja do zelo majhnih odstotkovnih razlik pri analiziranih podatkih med mlajšimi in starejšimi govorci. Mlajši govorci imajo za 0,4 % manj skladenjskih značilnosti od starejših, in sicer 17,6 %. Starejši jih imajo 18 %. Delež nepopolnih stavkov pri mlajših znaša 9,2 % ter je za 1,5 % manjši od deleža pri starejših, kjer je ta 10,7 %. Premorov je prav tako manj pri mlajših, ki jih imajo 5,2 %, medtem ko jih je pri starejših 5,7 %, vendar pa imajo mlajši za 0,2 % več členitvenih signalov, tj. 8,9 %.

7. RAZPRAVA

Grafična primerjava podatkov je pripeljala do sklepne analize pričujočega dela, s katero bomo potrdili ali ovrgli podane hipoteze ter pojasnili rezultate, ki jih je raziskava izpostavila. Med osemnajstimi govorcami sem primerjala skladenjske značilnosti, do katerih prihaja le v spontano govorjenem besedilu. Terminologija in definicije omenjenih značilnosti so bile povzete po D. Zuljan Kumar (2007), in sicer sem raziskovala t. i. oklevanja, slovnično nepopolne izreke, skladenjske nedoslednosti, spreminjanja skladenjske podobe izrekov in nenačrtovana ponavljanja, ki so namreč tudi pokazatelji spoznavnih procesov govorcev. Kadar so v besedilih precej pogoste, to lahko kaže na težave, ki jih imajo govorce med izrekanjem, do katerih prihaja zaradi upočasnjene procesiranja informacij in postopnega upada prospektivnega spomina, zato starostniki težje načrtujejo, kaj bodo povedali (Zupančič 2001: 779–782). Skladenjske značilnosti sem primerjala s členitvenimi signali in premori. Oboji namreč povečujejo obseg načrtovalnega časa in govorce, ki jih imajo v svojih besedilih več, potrebujejo več časa za načrtovanje. Ugotovila sem, da ima skupina nižje izobraženih mlajših govorcev najvišji delež skladenjskih značilnosti (23 %) med vsemi skupinami, kar je bilo deloma presenetljivo, saj sem pričakovala, da bodo imeli najvišji delež nižje izobraženi starejši govorce (19,4 %). Vpliv izobrazbe je še pomembneje potrdila primerjava, v kateri sem govorce razdelila samo po izobrazbi. Izkazalo se je namreč, da ima skupina nižje izobraženih večji delež tako skladenjskih značilnosti (21 %) kot tudi členitvenih signalov (10,2 %), a manj premorov (4,2 %) kot višje izobraženi govorce. Ti imajo 14,7 % skladenjskih značilnosti, 7,1 % členitvenih signalov in 6,7 % premorov. Večji delež premorov pri višje izobraženih je pojasnljiv s preprostim opažanjem, da so se bolj izobraženi govorce med izrekanjem zavestno trudili oblikovati čim bolj kohezivno in koherentno besedilo, zaradi česar so se tudi večkrat ustavljali in si s tem podaljševali načrtovalni čas.

Pri analizi stavčnih struktur sem izhajala iz skladenjskega pomena glagola v povedku ter njegovih obveznovezljivih stavčnih členov (Kranjc, Žele 2004: 139). Kadar obveznovezljivi stavčni členi ob povedku niso bili prisotni, je šlo za nepopolne stavke, na katerih je bil tudi poudarek. Po pričakovanju v besedilih prevladujejo dvodelni stavki, njihov delež je najvišji pri višje izobraženih mlajših (91,4 %). Enodelnih glagolskih stavkov je v besedilih zelo malo. Pri nepopolnih stavkih se rezultati – hierarhično po skupinah – povsem prekrivajo z rezultati pri skladenjskih značilnostih. Nepopolnih stavkov

imajo namreč največ nižje izobraženi mlajši govorci (11 %), sledijo nižje izobraženi starejši govorci (8,6 %). Najmanj jih ima skupina višje izobraženih mlajših (4,8 %), a nekoliko več skupina višje izobraženih starejših govorcev (6,2 %). Tudi ko sem govorce razdelila samo po izobrazbenih skupinah, se je pokazalo, da imajo nižje izobraženi za skoraj tri odstotke več nepopolnih stavkov (11,2 %) kot višje izobraženi (8,6 %). Slednje spet potrjuje vpliv izobrazbe.

Susan Kemper (1993: 61–62) je ugotovila, da mlajši govorijo kompleksnejše skladenjske strukture kot starejši, ki delajo tudi več napak, in sicer uporabljajo nepravilni preteklik, nepravilne kombinacije osebka s povedkom ipd. Kvantitativna analiza skladenjskostrukturne podobe izrekov, in sicer enostavnih, preprosto zloženih in zapleteno zloženih izrekov, pa je predvsem izpostavila problematiko pristopa k analizi govorjenega jezika skozi slovnico pisnih besedil. Pokazalo se je namreč, da imajo zapleteno zloženih izrekov največ nižje izobraženi starejši govorci (70 %), ki jim sledijo višje izobraženi starejši (61 %). Ko je primerjava vključevala samo izobrazbo, so nižje izobraženi govorci imeli več (13,5 %) zapleteno zloženih izrekov kot višje izobraženi (11,3 %), iz česar pa ne moremo sklepati, da so torej nižje izobraženi tvorili zapletenejšje strukture kot višje izobraženi. Šlo je predvsem za to, da je direkten prenos slovnične teorije, ki je oblikovana predvsem na podlagi pisnih besedil, povzročil vrsto nejasnosti. Na zapleteno zloženost so namreč vplivale skladenjske nedoslednosti, spreminjanja skladenjske podobe izreka in oklevanja. Izreki, v katerih so se pojavljale, so bili večstavčni, s solednimi razmerji, kar je pogojevalo njihovo vrstno umestitev v omenjeno skupino (zapleteno zloženih izrekov). Kot rečeno, samo izobrazbena primerjava pokaže, da imajo nižje izobraženi več zapleteno zloženih izrekov kot višje izobraženi, kar pa sovpada z deležem skladenjskih napak, ki je pri nižje izobraženih višji. Enostavni izreki so precej enakomerno razporejeni po skupinah, nižje izobraženi jih imajo 3,8 % in višje izobraženi 3,1 %. Prav tako se delež preprosto zloženih izrekov med obema skupinama razlikuje za samo 0,5 %. Med dvema skupinama po starosti razdeljenih govorcev se je pokazalo, da imajo starejši 64 % zapleteno zloženih izrekov, medtem ko jih imajo mlajši 51 %, kar lahko deloma povežemo z deležem skladenjskih značilnosti.

Naslednji dejavnik, ki izpodbija kompatibilnost skladenjskostrukturne analize izrekov z oceno jezikovne kompetence v pričujočem delu, je »definicija in zaključenost« izreka v govorjenem besedilu. V teoretičnem delu sem podala nekaj perspektiv jezikoslovcev, ki se ukvarjajo z vprašanji govorjenega jezika in s tem, kako določiti meje izrekov v govorjenem

jeziku. Chafe (v Beaman 1984: 58, pov. po Zuljan Kumar 2007: 32) odgovarja, da bi moralo ločevanje temeljiti na konceptu intonančne povedi. Slednjega sem se oprijela tudi sama in med drugim upoštevala padajočo intonacijo kot kazatelja, da lahko postavim končno ločilo. Vendar pa se je na praktični ravni tudi to izkazalo za ne povsem ustrezno. Intonacija govorcev je bila nemalokrat polkadenča, torej ne kadenčna, na kar je med drugim vplivala tudi besedilnovrstna izbira v okviru spontanega govora, saj je šlo za pripovedovanje zgodbe (Smolej 2006: 26). Tako so govorci s polkadenčno intonacijo velikokrat vzdrževali »nativnost« in izkazovali koherentno spetost svojih besedil. Zato sem se morala pri postavljanju mej izrekov zanašati na lastno subjektivno presojo, kdaj izrek obravnavati kot zaključeno celoto, ob zavedanju, da se »zaključuje« s polkadenco, pri čemer ne bi pomagal niti zapis na podlagi instrumentalne analize besedil, čeprav bi tako vseeno dobili objektivnejše rezultate. Omenjenega problema se zavedajo tudi raziskovalci govorjenega jezika. Mojca Smolej (2006: 15) tako navaja, da lahko v spontano govorjenem besedilu z upoštevanjem skladenjske teorije pisnega jezika z gotovostjo določimo le (eno)stavčno strukturo oz. samostojno (enodelno) poved.

Pred analizo sem postavila štiri hipoteze. Grafična primerjava **je potrdila prvo hipotezo**, saj se v besedilih nižje izobraženih mlajših govorcev, starih od 70 do 73 let, pojavlja večje število skladenjskih značilnosti (napačnih startov, skladenjskih nedoslednosti, spreminjanj skladenjske podobe, nenačrtovanih ponavljanj) in nepopolnih stavkov kot v besedilih višje izobraženih starejših govorcev, starih od 80 do 92 let.

Resnična je tudi **druga hipoteza**, da se v besedilih govorcev z višjo izobrazbo pojavlja manjše število skladenjskih značilnosti (napačnih startov, skladenjskih nedoslednosti, spreminjanj skladenjske podobe, nenačrtovanih ponavljanj) in nepopolnih stavkov kot v besedilih govorcev z nižjo izobrazbo. Obe hipotezi dokazujeta, kar je bilo predhodno že pojasnjeno, da je izobrazba pomemben dejavnik vpliva na jezikovno zmožnost starostnikov.

Tretja hipoteza je **ovržena**, saj ne drži, da večje kot je število premorov v besedilih, manj je skladenjskih značilnosti (napačnih startov, skladenjskih nedoslednosti, spreminjanj skladenjske podobe, nenačrtovanih ponavljanj) in nepopolnih stavkov, kar je razvidno iz grafikonov. Skupini višje izobraženih govorcev imata od nižje izobraženih skupin sicer res več premorov in manj skladenjskih značilnosti ter nepopolnih stavkov. Hkrati pa rezultati dokazujejo tudi, da ima skupina višje izobraženih starejših govorcev kljub višjemu deležu premorov (7,7 %) od višje izobraženih mlajših (6 %) več skladenjskih značilnosti, in sicer

16,5 %, medtem ko jih imajo višje izobraženi mlajši 13,4 %. Slednji imajo tudi manj nepopolnih stavkov, in sicer 4,8 %, kot višje izobraženi starejši govorci, katerih delež znaša 6,2 %.

V **četrthi hipotezi** sem predpostavljala, da *ima mlajša skupina govorcev, starih od 70 do 79 let, manj skladenjskih značilnosti (napačnih startov, skladenjskih nedoslednosti, spreminjanj skladenjske podobe, nenačrtovanih ponavljanj), premorov, členitvenih signalov in nepopolnih stavkov kot starejša skupina govorcev, starih od 80 do 92 let*. Iz rezultatov pa je razvidno, da imajo starejši govorci sicer res za 0,4 % več skladenjskih značilnosti, za 1,5 % več nepopolnih stavkov in za 0,5 % več premorov, vendar za 0,2 % manj členitvenih signalov kot mlajši govorci. **Hipoteza torej ne drži.**

S pomočjo hipotez in grafikonov sem prišla do spoznanja, da se v pričujočem raziskovalnem vzorcu starostni upad jezikovne zmožnosti sicer izkazuje, vendar so odstotkovne razlike prenizke, da bi lahko zares objektivno govorili o starostnem upadu jezikovne zmožnosti. Za doseg relevantnejših in objektivnejših rezultatov bi bilo treba število govorcev večkratno povečati ali jih primerjati z besedili mlajše skupine ljudi. Tabelarni prikazi med individualnimi govorci so namreč pokazali, da se v raziskovalnem vzorcu osemnajstih govorcev pojavljajo posamezniki, katerih rezultati močno odstopajo od povprečja in posledično tudi močno vplivajo nanj ter ga zvišujejo oz. znižujejo. Pri takih govorcih prihaja do precejšnjih razhajanj z rezultati, ki sem jih glede na njihov izobrazbeni nivo ali pa starost pričakovala. Kot primere, ki potrjujejo omenjeno trditev, lahko navedem kar nekaj govorcev iz vseh izobrazbenih in starostnih skupin. Sedemnajsti govorec, star 89 let in nižje izobraženi, ima v svojem besedilu zelo majhen delež skladenjskih značilnosti (8 %), členitvenih signalov (5,4 %), premorov (2,2 %) in nepopolnih stavkov (13 %), ki so, kot je bilo predhodno večkrat poudarjeno, med drugim tudi kazatelji spoznavnih procesov in s tem jezikovne zmožnosti posameznika. V nasprotju z njim ima mlajši in višje izobraženi osmi govorec, star 80 let, precej višje deleže skladenjskih značilnosti (28 %), členitvenih signalov (7,8 %), premorov (5,1 %) in nepopolnih stavkov (16,9 %). Četrta govorka, stara 70 let, in trinajsti govorec, star 73 let, sta v raziskovalnem vzorcu med najmlajšimi, oba sta sicer nižje izobražena, a imata glede na starostno razliko (več kot 15 let) v primerjavi s sedemnajstim govorcem zelo visoke deleže analiziranih značilnosti. Na drugi strani jih ima druga govorka, stara 85 let, precej manj. Za tehtnejše pojasnilo, zakaj prihaja do omenjenih odstopanj, je potrebno vključiti še dodatne eksplicitne dejavnike, ki so na razpolago, npr. poklic. Druga govorka je bila vse življenje zaposlena v gostilni,

medtem ko je četrta govorka delala v tovarni, trinajsti govorec pa je bil mizar. Tekom svojega poklicnega delovanja so bili vsi trije v interakciji z ljudmi, vendar lahko upravičeno sklepam, da je od vseh treh bila v stiku z ljudmi največ prav druga govorka, katere govor na ravni analiziranih značilnosti ostala dva precej presega. Ta predpostavka posreduje spoznanje, kako številni, kompleksni in razplasteni so dejavniki, ki pogojujejo človekovo jezikovno zmožnost. Omenjeni primeri pa pravzaprav dokazujejo tudi, da niti starost niti izobrazba nista dejansko zagotovilo, kako/koliko jezikovno kompetenten je starostnik.

V znanosti se je z raziskovanjem jezikovne zmožnosti ukvarjalo kar nekaj znanstvenikov. V nalogi sem izpostavila raziskave Susan Kemper (1993), ki so časovno že precej oddaljene, saj so nastajale v začetku devetdesetih let. Pomemben doprinos pa predstavljajo izsledki najnovejših raziskav italijanske raziskovalke France Taddei Gheiler, ki vključujejo nekoliko širši spekter dejavnikov in dajejo poudarek psihološkim in sociološkim komponentam (http://209.85.129.132/search?q=cache:Kfi3uzLd3TEJ:www.ticinoricerca.ch/catprog/attachment/documentazioni/Anziani_ENG.pdf+the+language+of+the+elderly&cd=1&hl=sl&ct=clnk&gl=si, 12. 2. 2009). Zanje se je namreč izkazalo, da imajo tolikšen vpliv, da pravzaprav težko govorimo o »jeziku starostnikov«, ki bi ga proizvedel izključno upad spoznavnih sposobnosti. Na jezikovno zmožnost v veliki meri vpliva okolje, v katerem je govorec živel oz. živi. Kot rečeno, je eden od takih dejavnikov zaposlitev (poklic), saj ta posamezniku izoblikuje specifičen »prostor« medosebne interakcije, ki njegovo jezikovno zmožnost nezavedno modificira. Podoben vpliv imajo govorčevi lastni interesi in dejavnosti, s katerimi se je ukvarjal in se ukvarja v vsakdanjem življenju.

Izkazalo se je torej, da številnost dejavnikov otežuje analizo jezikovne zmožnosti starostnikov, vendar pa je njihovo postopno vključevanje edina pot do znanstveno relevantnejših rezultatov pri obravnavi omenjenega področja tudi v prihodnje, saj je jezikovna zmožnost nenazadnje osnovno področje človekovega udejstvovanja, nova odkritja pa lahko predstavijo učinkovite strategije, kako jo tudi v starosti ohraniti na optimalni ravni.

8. ZAKLJUČEK

V središču pričujočega dela je bila tematika upada jezikovne zmožnosti, ki nastaja kot posledica degenerativnih sprememb s starostjo. Upočasnjeno procesiranje informacij, upad prospektivnega spomina in ostali dejavniki vplivajo na jezikovno zmožnost starostnikov, to pa se lahko izkazuje na različnih področjih posameznikovega jezikovnega udejstvovanja. Osredotočila sem se na govorno produkcijo. Upad sem proučevala skozi skladijsko analizo osemnajstih posnetih spontano govorjenih besedil zdravih starostnikov nad 70 let. V ospredju skladijske analize so bile skladijske značilnosti, ki nastajajo le v govorjenem jeziku, členitveni signali, premori, skladijska struktura izrekov in stavčne strukture s stališča popolnosti ali nepopolnosti oz. prisotnosti obveznovezljivih stavčnih členov ob povedku.

Premori, členitveni signali, skladijske značilnosti (oklevanja, skladijske nedoslednosti, spreminjanja skladijske podobe izrekov, nenačrtovana ponavljanja) in nepopolni stavki so bili relevantni pokazatelji razlik v jezikovni kompetenci tako posameznikov kot tudi skupin, v katere so bili razdeljeni govorci glede na starost in izobrazbo. Na podlagi rezultatov sem ugotovila, da je pomemben dejavnik, ki vpliva na jezikovno zmožnost, izobrazba govorcev. Višje izobraženi govorci so namreč imeli višje deleže vseh omenjenih značilnosti kot nižje izobraženi govorci, razen premorov, ki so jih imeli nekoliko več nižje izobraženi. Analiza skladijske strukture izrekov pa je pokazala, da višji delež zapleteno zloženih izrekov pri skupini nižje izobraženih ter skupini starejših govorcev sovpada z višjim deležem skladijskih značilnosti (oklevanj, skladijskih nedoslednosti, spreminjanj skladijske podobe izrekov, nenačrtovanih ponavljanj), premorov, členitvenih signalov in nepopolnih stavkov. Ko sem omenjene značilnosti primerjala med govorci, razdeljenimi izključno po starosti, se je izkazalo, da imajo starejši govorci, stari od 80 do 92 let, res višje deleže skladijskih značilnosti, premorov in nepopolnih stavkov kot mlajši, stari od 70 do 79 let, vendar se razlike gibljejo od 0,4 do 0,5 %, kar je premalo, da bi lahko zares objektivno govorili o upadu jezikovne zmožnosti v pričujočem raziskovalnem vzorcu. Za objektivnejše rezultate bi morala večkratno povečati število govorcev ali pa besedila primerjati s skupino mlajših ljudi. Vendar pa sem ugotovila, da se pojavljajo velike razlike med individualnimi govorci, kar priča o tem, da niti izobrazba niti starost nista dejansko zagotovilo, kako/koliko kompetenten je govorec, in nakazuje na številnost in raznovrstnost dejavnikov, ki vplivajo oz. oblikujejo jezikovno zmožnost starostnikov. Slednje pa

potrjujejo tudi najnovejše raziskave omenjenega področja, ki v obravnavo pomembneje vključujejo psihološke in sociološke vidike in celo dokazujejo, da ni mogoče najti povezave med kronološko starostjo in jezikovno zmožnostjo starostnika.

Zaradi številnih dejavnikov je upad jezikovne zmožnosti pri zdravih starostnikih težko dokazljivo in tudi zelo »odprto« področje človekovega delovanja ter znanstvenega raziskovanja tako v mednarodnem kakor tudi v slovenskem jezikoslovnem prostoru, kjer se s to problematiko do sedaj ni še nihče neposredno analitično ukvarjal. V prihodnje pa lahko prav nove raziskave s postopnim vključevanjem in upoštevanjem vedno bolj raznoterih dejavnikov pripeljejo do novih odkritij in interdisciplinarnih povezav ter morda predstavijo učinkovite strategije za ohranjanje oz. vzdrževanje spoznavnih sposobnosti in jezikovne zmožnosti na optimalni ravni tudi v starosti.

9. LITERATURA IN VIRI

Accetto, Bojan, 1987: *Starost in staranje. Osnove medicinske gerontologije*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Beaugrande, Robert Alain de, Dressler, Wolfgang Ulrich, 1992: *Uvod v besediloslovje*. Ljubljana: Park.

Enciklopedija Slovenije, XVI. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.

Golden, Marija, 2001: *O jeziku in jezikoslovju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za splošno in primerjalno jezikoslovje.

Harris, Margaret, Coltheart, Max, 1989: *Language Processing in Children and Adults. An Introduction*. London: Routledge.

Hribar, Nataša, 2000: Govorjeni jezik politikov: razčlenitev z vidika skladenjske strukture in koreferenčnosti. *Diplomska naloga*. Mentor: Ada Vidovič Muha. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Jakobson, Roman, 1989: *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Kemper, Susan, 1993: Geriatric psycholinguistics: Syntactic limitations of oral and written language. *Language, Memory, and Aging*. Ur. Leah L. Light in Deborah M. Burke. Cambridge: Cambridge university press. 58–76.

Kovačev, Asja Nina, Zaletel, Marija, 2006: Identiteta starostnikov in njene značilnosti. *Posvetovanje Celostna obravnava starostnikov*. Ljubljana: Visoka šola za zdravstvo. 107–122.

Krajnc, Mira, 2004: Besedilnoskladenjske značilnosti javne govorjene besede (na gradivu mariborščine). *Slavistična revija* 52. 475–498.

Kranjc, Simona, 1993: Zgodnja jezikovna kompetenca. *Jezik tako in drugače*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 138–148.

Kranjc, Simona, 1997: Govorjeni diskurz. *Jezik in slovstvo* 42. 307–319.

Kranjc, Simona, Žele, Andreja, 2004: Tipologija stavčnih vzorcev v slovenščini. *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. 121–142.

Kranjc, Simona, 2004: Besedni red, usvajanje prvega in učenje drugega/tujega jezika. *Jezik in slovnstvo* 49. 145–156.

Lebar, Cecilija, Tomšič, Marija, Fizcko, Jelena, 2006: Problemi starostnika pri izvajanju vsakodnevnih aktivnosti v domačem okolju. *Posvetovanje Celostna obravnava starostnikov*. Ljubljana: Visoka šola za zdravstvo. 29–38.

Logar, Tine, 1993: *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Musek, Janek, Pečjak, Vid, 2001: *Psihologija*. Ljubljana: Educy

Pečjak, Vid, 2007: *Psihologija staranja*. Bled: samozaložba.

Pirih Svetina, Nataša, 2005: *Slovenščina kot tuji jezik*. Domžale: Izolit.

Radšel Burger, Zora, 2003: Glas, govor in jezik starostnikov. *Logopedija za vsa življenjska obdobja*. Ljubljana: Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana.

Ramovš, Jože, 2003: Kakovostna starost. *Socialna gerontologija in gerontagogika*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka in SAZU.

Smole, Vera, 2001: *Vokalizem, naglas, konzonantizem* (skripta za del predmeta Zgodovinska slovnica in dialektologija 1). Ljubljana: Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete.

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 2002.

Smole, Vera, 2004: *Narečne skupine – pregled* (skripta za del predmeta Zgodovinska slovnica in dialektologija 2). Ljubljana: Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete.

Smolej, Mojca, 2006: Vpliv besedilne vrste na uresničitev skladenjskih struktur (primer narativnih besedil v vsakdanjem spontanem govoru). *Doktorska disertacija*. Mentor: Marko Stabej. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Stuart-Hamilton, Ian, 2000: *The Psychology of Ageing*. 3rd edition. London: Jessica Kingsley Publishers.

Šepić, Mateja, 2004: Besedilna zmožnost devetih pacientov z nefluentno afazijo. *Diplomska naloga*. Mentor: Marko Stabej. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Trojar, Valerija, 2006: Merjenje jezikovne zmožnosti dementnih oseb s pomočjo besedil, tvorjenih ob slikovni predlogi. *Diplomska naloga*. Mentor: Marko Stabej. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Vitez, Primož, Zwitter Vitez, Ana, 2004: Problem prozodične analize spontanega govora. *Jezik in slovstvo* 6. 3–24.

Zadavec-Pešec, Renata, 1994. *Pragmatično jezikoslovje. Temeljni pojmi*. Ljubljana: Center za diskurzivne študije, Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani.

Zorko, Zinka, 1995: Besedni red v prekmurščini. *Nemzetközi Szlavisztikai Napok V*. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola. 832–841.

Zorko, Zinka, 1994: Besedni red v severovzhodnih slovenskih narečjih. *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 4. 47–55.

Zorko, Zinka, 2005: Prekmursko narečje med Muro in Rabo na vseh jezikovnih ravneh primerjalno z današnjim nadnarečnim prekmurskim knjižnim jezikom. *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost: zbornik mednarodnega znanstvenega srečanja 2003*. Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. 47–66.

Zuljan Kumar, Danila, 2007: *Narečni diskurz: analiza briških pogovorov*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

Zupančič, Maja, 2001: Predmet in zgodovina razvojne psihologije. *Razvojna psihologija*. Ur. Ljubica Marjanovič Umek in Maja Zupančič. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Filozofske fakultete.

Zupančič, Maja, 2001a: Učinkovitost mentalnega delovanja v pozni starosti. *Razvojna psihologija: izbrane teme*. Ur. Ljubica Marjanovič Umek in Maja Zupančič. Ljubljana: Oddelek za psihologijo Filozofske fakultete.

Zupančič, Maja, 2004: Spoznavni razvoj in vsakdanja kompetentnost v pozni odraslosti. *Razvojna psihologija*. Ur. Ljubica Marjanovič Umek in Maja Zupančič. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Filozofske fakultete.

Zupančič, Maja, 2004: Socialni razvoj v pozni odraslosti. *Razvojna psihologija*. Ur. Ljubica Marjanovič Umek in Maja Zupančič. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Filozofske fakultete.

Zwitter Vitez, Ana, 2008: O spontanem govoru. *Spisi o govoru*. Ur. Primož Vitez. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete. 241–252.

Spletna stran:

http://209.85.129.132/search?q=cache:Kfi3uzLd3TEJ:www.ticinoricerca.ch/catprog/attachment/documentazioni/Anziani_ENG.pdf+the+language+of+the+elderly&cd=1&hl=sl&ct=clnk&gl=si. Obiskana dne 12. 2. 2009.

Spletna stran:

<http://www.bbc.co.uk/voices/yourvoice/age.shtml>. Obiskana dne 12. 2. 2009.

Korpus :

18 posnetih spontano govorjenih besedil.

PRILOGA: besedila

GOVORKA 1

Monika Pok

71 let

Bakovci

končana osnovna šola

delavka v tovarni

[...] Tou je moja zgodba /.../ Stara sen bijla štirinajst lejt, ka san šla po svejti /.../ Doma smo meli, doma smo bole skromno živeli, šest otrok nas je bilou /.../ San že pravla, ka san vö z šoule ostala /.../ Da san vö z šoule ostala /.../ tü je sezonskoga dela nej ali tü je dela nej bilou doma, san šla na sezonsko delo /.../ Tan smo delali cejli den, da da smo do poldneva smo delali, potem smo šli na kosilo /.../ Smo si malo počijvali pa smo šli pa nazaj delat /.../ Smo prišli domov, smo se umili /.../ Smo šli spat, pa nas je čakalo na drüjgi den pa tak je tri mejsece minoulo, ka smo tan bijli /.../ Pa smo te šli domov, smo malo doma bijli pa spet san šla nazaj na sezonsko delo /.../ Tan smo te prišli do Vukovara /.../ Smo se prek əə po Donavi pelali, je takša strašna nevihta bijla, ka je ladja samo malo ven stala, tan smo joukali pa krijčali »Boug nam pomagaj, ka srečno prijdemo na mesto« /.../ Te smo prišli vseeno dvej, dvej vöri smo se pelali /.../ gor po Donavi, te smo prišli na mesto, tan smo se te sakši na svoje mesto spravili, de əə de smo spali /.../ Te smo žedni bijli, smo šli k pipan, ka smo se napili, tan je bijla žveplena voda, ka či si špico coj podržo, ka je /.../ se vožgala, ka se zblisnolo /.../ Na pa tak smo te odili, tan je bijla /.../ Tan smo delali [___] /.../ Tan je bijla kak ena velka vrtnarija, kak ščeš ka je bijla tüdi šlavonija, samo je strašno dosta toga tan bilou, tan smo v paradajzi delali, v prpri /.../ Pa tak vse mogouče, da je prišla jesen /.../ te smo sadijli lük pod plüg /.../ Pa včasi si vrgo tri, štiri notri, saj te je nišče nej vido, kelko je notri spadnolo /.../ pa tak smo tisto delo te končali pa smo prišli domov, zaslüjžili smo dosta nika nej, telko ka smo tan živeli /.../ Te san pa bijla eden čas doma, te san pa šla na Vrbo delat, tan smo košare pleli /.../ Smo tüdi nej dosta zaslüjžili, vseeno, glavno ka je delo bilou, nika si že mel, ka si coj dal starišan pa ka si kaj za sebe mel /.../ Tan san delala seden lejt /.../ te san se spoznala s človekon, ka san se z njin oženila /.../ Tou je bilou pedesetdevetoga leta /.../ Te sva si pomali ustvarjala dom /.../ sva si hišo zazijdala /.../ Tou tüdi, kak sva slüjžila, tak sva si zijdala /.../ Sakši mejsec sva neka kipüvala, stardže so mi nej mogli pomočti, ka so nej meli s koj, nej so nej so delat odili, doma tüdi nej se telko pripouvalo, ka bi lejko kaj oudali, telko [___], ka so za porcijo meli /.../ Pa tak sva se te šezdesetpetoga leta preselila v hišo, ešče nej do- dograjeno, telko ka je znoutra bilou napravleno /.../ Že prej se je

rodila hčerka, potem pa sin /.../ Pa tak smo te živeli dale naprej /.../ Zaj san pa stara sedendeset lejt, pa man dosta betega /.../ pa dosta vsega, tak se te zaj končuje moja pravljica /.../ [...]

GOVORKA 2

Marija Rajh

85 let

Bakovci

končana osnovna šola

delavka v gostilni

[...] Bole je tou bilou /.../ kak ti naj poven, revno ali kak /.../ Bijla san že v sedenajstun leti san odišla na sezonsko delo /.../ v Nemčijo /.../ zaradi toga, ka san malo pomagala /.../ San prišla domov, pa san se zaposlila pa v əə v eni restavraciji v Murski Soboti, ka san delala əə kak əə čistilka /.../ Rada bi bijla /.../ rada bi mejla küjarski poklic, pa [] zaradi toga nej, ka so nej doubili plače tisti, šteri so šli za vajenca /.../ Ges pa san šla pa san rajši bijla čistilka, ka san dobijla plačo /.../ Na in tan san delala dve leti /.../ Te san šla v drüjgo mesto, v Sombatel /.../ Te san tan pa bijla za pomočnjico, te san že malo nikaj /.../ te znala /.../ Na in po tiston san prišla domov, pa nazaj v Mursko Soboto v eno enoj gospej, ka je mouž bil internirani bijla sama pa san pri njoj bijla, živejla z njouf, ka nej bijla sama, na in tou je bilou do štiridesetpetoga leta /.../ San pa te že mejla /.../ ee kak naj zaj [] əə dečka in un je mogo it-, un je prišo domov z vojske madžarske, pa je bil malo doma pa je mogo iti nazaj na dosluženje /.../ pa prišo nazaj domov in po tiston əə štirideset əə šestoga leta san se poročijla z njin /.../ In san se odselila na njegof dom, tou je bilou prazno, interniral- internirali su je fse njuve in smo začnoli živeti tan, tak, skromno /.../ Tak san te že /.../ əə štirideset šestoga san se oženila, štirideset pet sedmoga san že mejla prvo dejte in tak smo pomali začnoli delati najprle s kmetijof, in te pa po tiston je pa, əə pač mož se pa zaposlo kak trgovski pomočnik /.../ Ka je delo kak trgovec, tou bil izučeni /.../ Na in da je əə doubou dovolenje za ə gostinski poklic, je mogo narediti te izpite coj, pa te je doubou dovolenje, ka lejko zel vö za gostilno, ka smo meli /.../ Te smo začnoli z gostilnof tak čista malo, z malin, sakše leto malo več več in tak smo prišli malo k sebi te že za par lejt /.../ In te že štiridesetmoga leta se že drüjgo dejte naroudilo, pedesetdrüjgoga že treče in tak smo te živeli tüdi tan /.../ Ali te je že bilou malo /.../ Najslabši časi so bili tou štiridesetseden, osen do pedese-toga leta bilou najslabše /.../ Fse na karte smo mogli živeti, na karte smo mogli küjpiti oblejke, či smo doubili in əə pomali tak /.../ Tak smo te že malo začnoli z gostilnof in tak šlo naprej naprej pa ə pouleg toga kmetijstvo smo delali, svinje san mejla doma, fse živali drüjge, ka smo s toga živeli, kaj smo oudali in tak je bilou že te malo lepše, ka smo ležej živeli /.../ Ne ven, te pa tak /.../ [...] /.../ In tak po tiston, ka sva že tan živela,

delala, je pa zmejs douba pa əə /.../ po trij mejsece za orožne vaje, ka mogo odijti, te san pa bijla sama doma, tri dece pa gostilno san mejla /.../ San mogla sama pomagati, taka san mejla dobro rodbino, ka so mi pomagali, ka smo preživali pa tiste trij mejsce in tou je bilo dve leti po spouloma je douba po trij mejsece za orožne vaje, ka mogo odijti mouž, pa san sikdar bijla sama doma /.../ Tak pa te pa že prišo domov in te smo pa naprej delali, te je že bilou lepše, nej /.../ [...]

GOVORKA 3

Terezija Fister

75 let

Bakovci

končana višja pedagoška šola

učiteljica

Bilou nas je pet otrok, pet deklet, bijla san najmlajša med njimi in ker sem bijla dobra učenka, so pač moji starši se odloučili, ka do me dali v šoulo /.../ in po peton razredu osnovne šole sem šla v gimnazijo, po malaj maturi pa na učiteljišče, ker je bijla potreba za učitele zelo velika /.../ Ə prvo leto sem obiskovala učiteljišče v Mariboru, naslednje leto pa so nas premestili v Mursko Soboto, lendavsko, ljutomersko, radgonsko pa soboško občino /.../ Taka san tri letnike končala v Murski Soboti /.../ Leta tisoč devetsto triinpedesetoga san diplomirala /.../ Ə prvo službeno mesto san dobijla v Spodnji Ščavnici /.../ Ə dobijli smo takrat učitelji dekret iz Ljubljane in z dekretom san bila določena na tou osnovno šolo /.../ Ə no, to je bila /.../ nepopolna osemletka /.../ Ə učila sem dopoldne predmetno /.../ so bili združeni peti, šesti, peti, peti razred je bil posebej, šesti, sedmi, osmi so bili pa združeni v enem oddelku in smo predavali po turnusih /.../ Ə na, na šouli smo bili sami mladi, bilo je zelo lepo, bilo nas je pa pet /.../ Upravitelj pa štiri učiteljice smo bijle /.../ No, tam sem bila pet let, po petih letih sem se poročila in san prosila premestitev v Bakovce, ker je bilo prosto delovno mesto, sem bila sprejeta in tu sem delala trideset let /.../ In po petintridesetih letih əə sem se upokojila /.../ Ja to sem še pozabla, vmes sem še končala pedagoško akademijo, ker so bili pač predpisi taki, ka naj bi mel vsak učitelj višjo izobrazbo /.../ Ə no, sedaj sem doma /.../ Dela mi ne zmanjka /.../ Ja, ukvarjam se z əə, kaj jaz vem, z gospodinjstvom, vrtnari- vrtnarstvom /.../ Ə no odin precej sem pa tudi aktivna tak /.../ əə ka se tiče rekreacije /.../ S kolegicof sve dosti pešačile, kolesarim /.../ včasih sem še hodla na rekreacijo v telovadnico, zdaj sem že to opustila /.../ pos-večala sem se tudi vnukom /.../ ko sem bla doma /.../ Mamo dva vnuka in ta dva sem pazila /.../ No, zaj sta že nekoliko odrasla, starejši je maturant bo letos, mlajši je v devetem razredu /.../ Pa /.../ če me rabita, jima še pomagam /.../ tu pa tam /.../ [...]

GOVORKA 4:

Amalija Fister

70 let

Bakovci

končana osnovna šola

delavka v tovarni

Ėāā, da san z osnovne šole osta-la [...] [...] /.../ san āā najprle najprle šla /.../ āā sezonsko delo delat /.../ na āā Goričko, ka smo nabejrali jabla- na kombinat, ka smo nabejrali jabolka /.../ Dvej sezoni san tan tou delo opravljala jesensko, nej, v jeseni, ā te se je pa začelo na soboškon območji graditi nasijpi /.../ Te smo pa āā mlade, z vesi dikline šle /.../ nasipe so delali, me smo pa šle, ka smo āā nosile vodou delaſcon, pa šerale smo zgoraj, kak se pravi, nej, tisto /.../ āā pa tan, tou je trajalo /.../ en čas /.../ Te smo pa doubili, āā, te je pa bil razpis za tovarno, Muro, nej /.../ in tak san se te zaposlila v Muri /.../ Je pa bilou tak, ka smo z biciklnami odili, nej, z biciklnami se vozili /.../ Deset lejt sen āā smo z biciklnami šli, nej glede zima je bijla takšna, ka smo āā, ka je bilou po meter sniga, ka smo biciklne āā smo biciklne v rokaj nesle, ka smo nej mogle se pelati vgojno, ka smo že ob štirih šle z douma, nej /.../ āā pa domov domov prišle, rano večer prišle domov in tou san tak te v Muri /.../ āā svoje cejlo nej, delo delala /.../ tak do upokojitve, san pa vmes /.../ [...] no, āā /.../ V-vmes smo, vmes smo mele tudi kakše kroške, nej, ka smo na bakovskoj /.../ na bakovskon, āā kak se pravi tou /.../ mladina bakovska, ka smo kakšne igre ā smo pripravljale za takšne ā za kakšne praznike ali kakše oblejtnice, pa te ā te smo pa še zimskoga časa, pa kda smo popoldne bile prouste, te smo odili doma okouli tak po enoj ulici smo si zeli enih par hiš, ka smo večer šli /.../ kak se tou pravi, vö /.../ mladi smo šli āā /.../ ka je bučno semen ā smo lüjpali, nej /.../ Pa tisto je trajalo najprej pri enoj iži nas je bilou po deset s cejle tiste ulice, [...] lipou smo popejvali, pa tak je starejši lidge so bili z nami in da je tou bilou konec, te nan je gospodinja pripravila āā spekla pogače, pa smo meli tak eno fajn večerjo, se zabavali, zadnji večer smo čist malo samo bilij, te pa sm- āā lüjpali, te smo pa pač do polnouči bilij, pa smo tou, nej, delali, te pa, da smo pri drüjgoj hiši drüjgoj šli in tou se tak cejlo zimou ponavlalo, do spomladi smo skouz neka meli, nej, pa perje /.../ Ėā pri nas je bilou mo- je mokoš teko in naše āā ženske so /.../ ā so pouvale, ali kak se tou pravi, so gojile gouske in je bilou dosti perja in tou smo te z- odile okouli z materami, ka smo perje čejsali in tou je glij tak bilou lipou, ka smo ā seli te po tiston končanon deli, smo te malo /.../ tak proslavljali in tou se tak ponavljali cejlo zimou, ka smo tou meli, nej, ka smo tou delali /.../ [...]

GOVORKA 5

Rozina Koren

85 let

Murska Sobota

končana pravna fakulteta

pisarniška delavka, vodja

[...] Po končani a fakulteti Pravni fakulteti san napravila diplomsko nalogo /.../ in tou a tak uspešno, ka je moja diplomsko nalogo odkupo a republiški zavod za javno upravo Slovenije [] in mi je takrat, ko, a, ko so tou nalogo, ko sem jim predala, priredili cejlo si profesori Pravne fakultete so prišli na a, na sprejem oziroma na tou oddajo te moje naloge diplomske, da smo tan meli eno zakusko /.../ Te san bila srečna, ka san dobila in prvič nesrečna, ker sem bila sama pa san nej mejla te sreče s kom deliti /.../ V službi san nej smela povedati, ka je moja diplomatska naloga tak dobra bijla, zatou ka so bili grozno nevoščeni, ka san uspešno študirala, nej, in a še či bi jin še tou povedala, bi me še bole zasovražili, nej pa z menof so-sočustvovali /.../ Starši so stari bijli /.../ Či san jin tou povedala, za njih je tou nej bilou nič posebnega, nej: »Vejpa fala bougi, ka si napravila, nej« /.../ Tou je fse, nej, potem še /.../ a [] /.../ Nej, nej san mejla komi povedati /.../ Domov san prišla večer s tiste proslave z vlakon v Soboto v stanovanje svoje in san se postavila, san pravla tako: »Stejne, ve ste edine, ka me poslūjšate, kelko san srečna« /.../ Ali ta moja sreča je nej trajala dugo, zato ker so potem je ta javod zavod za javno upravo izdajal sakšen mejsec javna uprava se je a imenovala a brošura, nej, so pijsali /.../ No in san del tistega mojega diplomske naloge /.../ a najšla notri tak san a najšla notri prepisano dejansko del tiste naloge, no in je /.../ San potem šla a k ednomi sodelavcu tan, san pravla, zaj pa prnesen jaz mojo diplomsko nalogo pa mo preverjala in te un je čital diplomsko nalogo, jez san čitala diplomsko nalogo, on pa v tistoj javnoj upravi tisto dobesedno so to mojo nalogo prepisali, prvič tou /.../ No medten časom pa san še prišla a so a meli eni sestanek na republiški -em a na republiškem zavodu oziroma tisti direktor zavoda je tüdi tan sodeloval /.../ Ena republiška zadeva /.../ No in je edna mlada diklina tan /.../ predavala, čitala a /.../ Tisto je tak slabo bilou ozvočeno, ka san jaz tu pa tan kakšo besedo zagrabila in san nej znala, zakoj je, pač pa potem, da so pavzo napravili, je prišla k meni in je a pravla a: »A ste a ste a /.../ ugotovili, od kod ta moje predavanje?« Ja, pa nej san p-preveč a primerjala, kak je /.../ »Ja, tou san prepisala iz vaše diplomske naloge« /.../ Tako /.../ Potem sam še pozneje zvejdila, ker meni je ta, direktor a republiškega zavoda za javno upravo a določo datum, do kdaj mora biti diplomatska naloga gotova in mora najmanj stou strani op-tipkanih a obsegati /.../ No in jaz sem jih napravila stoudvanajst strani pa šest prilog kcoj, ka san dopolnjevala in zatou mi je datum določo, ker je nekak eden mejsec po tisten ta direktor mel v Beogradu predavanje /.../ in je mojo nalogo /.../ a porabo za tisto predavanje v Beogradu /.../ To, to vse no in a še to bi

povedala, da so mi sicer plačali nekšo malenkost za mojo diplomsko nalogo, zavod mi je plačal nej, samo mali znesek /.../ Tista diklina, ka je tou predavala, je z mojoga prepisala in pod ten əə, ka je bilou napijsano v javnoj upravi, je njeno ime bilou nej moje, nej /.../ Je dobesedno prepisano bilou /.../ On pa v Beogradi pitanje, kakši honorar je doubu za takše, ker je tou bijla naloga, ka mi je tou profesor pravo: »Ja tega pa nikjer ni, ne najdete [] /.../ vi mate bogato prakso in iz prakse bi rad mel /.../ takšo, ka nigdi nej napisano« /.../ No, tak se je ta moja diplomatska naloga končala in prvič v življenju san bijla razočarana /.../ [...]

GOVORKA 6

Gizela Sraka

87 let

Murska Sobota

končana višja gospodinjska šola

učiteljica

[...] Sem Sobočanka /.../ əə tu rojena in živim še danes tu /.../ əə /.../ Po končani osnovni šoli səm, so me vpisali v gimnazijo /.../ Takrat je blo bilou tou, na lejko poven, əə /.../ Takrat je bilo osem gimnazij, ne əə /.../ [] san jih ges napravila velko maturo in po maturi əə sem pa ostala doma, ker se je že začela približevati druga svetovna vojna in in /.../ Ges san tou končala əə gimnazijo, da san bijla əə štrdesetoga leta, zato smo meli mi že šestdesetpetletnico mature, a ne /.../ Na žalost nas je živjih še blo pet /.../ zaj je eden cilou mreo fkraj, zaj smo samo že štirje ostali oziroma ena əə [] je živa, ampak je je vid jo je čista zap- zapūjsto, taka əə navadno ni ni prišla zraven, no əə /.../ Po əə /.../ po tem obdobju, dvainštrdesetega san se poročila, mož je bil gradbeni tehnik in in sva si ustvarila svoj dom, mela sva tri otroke /.../ In moj mož je bil v službi na vodni skupnosti, tam je bil direktor in je svojim delavcem pelao ob neki priliki prvega, əə prvega v mesecu jin je pelao plačo in to ven əə na Muro pri Bistrici /.../ In əə tam skoz vas, ko se je pelao skoz ves, je iz enega dvorišča əə priletel vn priletelo vn mlado žrebe, ki je skočilo na njegov motor na balanco /.../ mel je zlomlene obe roki in tüdi in tüdi əə pretres možganov /.../ On je to žrebe stresu iz toga motora, se sedo v en jarek tam in əə je začel bruhati kri /.../ Slučajno so prišli miličniki k njemu in so mislili, da je pijan /.../ Odpelali so ga v bolnico, vendar je v bolnici skup padel in je je bil nezavesten /.../ Ker tu niso imeli takih inštrumentov, da bi ga lahko operirali, so ga takoj poslali v Ljubljano, jes san se pelala z njim in tam nas je sprejel əə primarij, doktor Korošec se je imenoval, zelo na zelo əəə čustven zdravnik in ko əə me je izprašal, kako je doma, mi je celo dovolu, ka san bijla noč in dan pri njem, celo v v sobo mi je dal prpelati eno postlo, tak da sen ga pravzaprav jes deset dni čuvala /.../ [] Njega so operirali, un je bil še vedno v nezavesti in əə vsi so mi kje [] ki so ga

prišli obiskat, različni naši znanci, zdravniki, so pravli əə, ka je boukše, ka ka ne bo əə preživel, ker je vprašanje, če bo vse z njin vredi, če bo normalen ali karkoli /.../ Jes seveda nisem imejla takšnoga əə občutka, ampak sen le upala, ka de dobro, no in moje upanje se je k sreči uresničilo, tak ka san ga jes po enem mescu dobila domov, əə ker mi je primarij pravo, ka de mel boukšo oskrbo, kak jo ma tam v bolnici, ne /.../ No, to je bil en takšen trenutek oziroma əəə ta-krat san premišlaval, a bi a bi zdaj jes nikje le iskala službo, ne əə /.../ Kaj pa če mož əə ne bo čisto vrede /.../ [] Hvala bogu se je končalo dobro, ampak jes sem le iskala službo in tak san jes əə dobila službo na prvi osnovni šoli, ker je ravnatelj šole iskal əə ljudi oziroma əəə učitelce ali učitle, ki bi meli vsaj maturo, in da bi əəə da bi ustvarilo učiteljski zbor, a ne /.../ [...]

GOVORKA 7

Marija Pucko

75 let

Murska Sobota

končana srednja zdravstvena šola

zobna asistentka

Ja po vojni je rejsan bilou hudo, əə v šoulo san odla əə peški /.../ iz Beltinec v Mursko Soboto, nej, nej bilou vlaka, nej bilou nikaj əə peški smo hodili, edino mož je mel en takši stari bicikl, ka da se un vö z vesi bratonske pelo, te smo ga že čuli, nej /.../ Mij cejla kolona peški, un pa še en njegov pajdaš [] sta mela pa biciklne /.../ Takše s platišča nabita, nej gumiji, zračnica /.../ Tou si niti nemrete predstavlati /.../ Tou so te zračnice, kak so əə zaj gumiji nej, tou je bilou nasejkano, pa gor na drod napelano, pa te okrog potača /.../ Pa tou je ružilo kak san satan /.../ Taka smo te že znali, kda se tej dečki pelajo z vesi /.../ Smo se že kar veselili, ka mo je vidli /.../ In [] tüdi za domov je tak bilou, nej /.../ Te pa tüdi recimo idnouk smo šle tri kolegice smo bile, in pa tü kak se zaj ide v bolnico, tü je bijla en takši drevored əə jablani posajenih /.../ in tü smo se me doj sele pa smo pravle gnes pa peški nemo šle domov, mogouče što pride, ka de nas pelao /.../ In te je rejsan prišo en ruski kamijon /.../ Tisti nas tisti te stavo, pa nas je naklao, smo pravle, ka do Beltinec, nej /.../ Əə un pa gas do Beltincev tak, ka smo se trde bile gor na na tiston kamijoni, ružile smo po po kabini, əə te nas je pred Odrancami dol djao, taka smo te z Odranec peški mogle nazaj v Beltince iti /.../ Tou so takše prigode, nej /.../ San pa tüdi naprej šla v Ljutomer v šoulo, tan je teta bijla, əə ka san te pri teti stanjüvala /.../ taka je šoulo nekaj minula, te smo se pa začnuli z- za poklic brigati /.../ San ščela iti v zobotehnično šoulo, samo san nej bijla sprejeta, əə taka san te šla sili prilike delat, ka je ena asistentka šla na porodniške /.../ in san na njeno mesto šla /.../ in tak san te tan ostala əə /.../ San se pa te smo se pa te sledkar dokvalificeljati mogli, pedesetšestoga leta, te san že mejla

prvoga otroka, z druĳgin san pa bila noseĉa, smo doubili en k p skript, ka smo se mogli vĉiti, pa te s s tistoga    izpite delati /.../ Deset predmetov je bilou /.../ Tisto smo te napravili, sedendeset rtoga, te smo se pa dale  oulali /.../ In te pa je tisto tista  oula premalo bijla, smo pa šli v Maribor v medicinsko šoulo /.../ in    taka smo te nekaj tou zakluĉili te te študij oziroma te   tou poklicno šoulo, nej /.../ [...] /.../ Ja, v službi je pa tak bilou /.../ Da san bijla    noseĉa /.../ pa    te san bijla    stanovala v Beltincih, mo  je  e bil na študiji,    v Soboti san pa te v službo mejla in te san se z Beltinec z biciklinon v Soboto v službo vozila /.../ Taka je takša cesta bijla, grda,   kak noseĉa nej oziroma kak dojeĉa mati, te san  e Bojana mejla /.../ Namesto ka bi šla ob desetih domov, štiri v re ka bi delala, smo   san šla popoldne ob dveh /.../ Ka je nej bilou delovnoga tak časa takak tou zaj, ka prekine  pa ide  pa zdravo nej /.../ San ob dveh šla iz Sobote, taka san domov prišla s tak imi prsmi /.../ Brisaĉe san si notri nadejvala, tou je vse teklo, dejte pa doma troubilo kak zme  ano, nej, laĉno /.../ Na srejd dvorišča san bicikl ta ličila, maloga na prsa djala, pa ka sva se te podudala pa /.../ to-, težko je bilou,  i se tak zeme tou vse skuper naše življenje /.../ Se ne da primerjati recimo kak zaj, si- sicer zaj tüdi nej lejpo, nej, sigurno ka nej, samo takrat nej bilou nej malice, nej proustega, nej rednoga delovnika, nej bilou    prevoza do službe /.../ cesta je takša do Beltinec bijla, sam kamen, nej bilou asfalta /.../ Hudo je bilou /.../ [...]

GOVOREC 8

Janez Pucko

80 let

Murska Sobota

konĉana veterinarska fakulteta

veterinar

[...] [...] služili smo smo ena taka prehodna generacija, ka smo    bili pod    Karad ord evo krouno, pa smo bili pod madžarsko krouno, pa smo zaj pod bili pod madž- pod mar alovo krouno, nej, ka smo dali pravzaprav tri ena takša ta obdobja skozi, nej, taka san je začno v gimnazijo hoditi v bivši Jugoslaviji, Kraljevina Jugoslavija, nej /.../ Moje prvo spričevalo gimnazijsko je v cirilici /.../ ka tou so bile te take jugoslovanske razmere, takrat so pač v Beograd bijli, nej /.../ No te je prišla okupacija, te pa san za o v madžarsko šoulo oditi, taka san niti mu nej znal madžarsko /.../ Pri o si v madžarsko šoulo    učitelj madžarski ti je začno gučati, ti si ga gledao kak tele v nova vrata, nej /.../ Ali tou ščasoma si se moral tou dojemati, pa štiri lejta v    madžarsko šoulo hodo v gimnazijo in te jo nekaj končal, nej /.../ Voj- te pa po vojni je pa t j tak /.../ No, pri tista tiste dogodivščine okrog /.../ propada bivše Jugoslavije, pa okupacije, pa tak naprej, nej, taka smo šoulo aprila prekinoli, smo šli domov /.../ Se spomnin slučaja, ka san, takrat smo tan aprila meseca so

nan te dali za tisti letnik *aa* spričevala za prvi letnik gimnazije, nej /.../ San po tisto spričevalo prišo, v tiston časi so ble pa v Soboti ene demonstracije, velki demonstracije *aa* soboških *aaa* hajmadinstofcof, ker madž- *aa* Prekmurje so Madžari zaseli, nej /.../ Najprej *aa* Nemci, potem so pa Prekmurje /.../ je Hitler predal *aa* madžar- madža- pod madžarsko, nej, in *aa* takrat so pa te soboški hajmandinstovci organizirali eno veliko demonstracijo, ka neščemo bit pod Madžarsko, ka ščemo biti pod Nemčijo, nej /.../ Pa te so po Soboti odile ene, ene skupine ljudi, pa so kričali *aa* na *aaa* čast Hitlera, pa Nemčije, pa tak naprej /.../ Pa začnoli so govoriti, ka Nemci že prihajajo, ka do nazaj Prekmurje okupirali in tak dale /.../ [___] San z biciklnon bil iz Bratonec te /.../ odkec san si [___] in san se zmlelo med tisto, tou maso lidij, ka san te po tej Kovač, zaj sedANJI Kovačovi cesti smo šli nasproti /.../ kak deca, nej, mladeniči, smo šli Nemcon prouti, ka pridejo nazaj namesto Madžarov, ka do Madžari šli ven /.../ Pa smo prišli tan mimo Černelavec do Veščice /.../ pa san vido, ka je tou nekša norija, pa san se obrno pa san se nazaj v Bratonce pelo, nej, domov v ves, s tistin svojin spričevalon iz prve Jugoslavije, nej /.../ No in *aa* tisto madžarsko šoulo san te končo, končali, seveda te osvoboditev, tista evforija, veselje in tak dale /.../ samo tou je bil tüdi kratek čas, nej, te so tiste mi kak kmečka deca, kak kmečka deca, smo pač šli kmetje, te so vmesne vdaje bile in tak naprej, taka je pri kmetih *aa* je nekaj časa bilo vreu, potem pa doma pri kmetih je bilou veliko pomanjkanje, pa vse je bilou na karte, vse je bilou na na tiste *aa* obvezne oddaje so bile in tak naprej /.../ Taka *a* tisto, kar smo pridelali, si moral kak obvezno oddajo odati, taka smo potem določene stvari nazaj kupovali, nekaj si moral pa obvezno dol dati, nej /.../ In to je trajalo vse dokeč *aa* dolgo, enih *aa* dokeč so- [___] tisti spori z *aa* z z Stalinon, pa tak naprej, sakšo leto, okrog leta petinpedeset, šezdeset se je te situacija malo malo popravila in tak, nej /.../ [...]

GOVORKA 9

Alojzija Kregar

82 let

Bakovci

končana osnovna šola

delavka v tovarni

[...] Ge san s Krouga doma /.../ *aa* tou je bilou štiridesetomoga leta, ka je bil velki požar v v Krougi /.../ Zgorelo je štrnajset iz /.../ Takši vöter je bil, takši džug, ka je nejso mogli, ka s cejloga Prekmurja so bijli gasilci, so nej mogli pogasiti /.../ Ka je pač gorelo, je gorelo, nejso mogli več pogasiti /.../ In tou mi je v takšen spomini ostalo /.../ Ges san te *aa* /.../ Zadvčera bi mi že v fabriki te delali, te je pa gli bil prvi april /.../ Pa so tan so nas nika v soboti zajebavali, ka prej prvi april, ka v Krougi gori /.../ *aa* pa je istina gorelo /.../ Te smo šle domov in se je zgorelo, samo moja iža nej

pa pa Pršova nej /.../ Ovo je pa vse na krejsi zgorelo, seden iž pa v Rožni seden /.../ In od tistiga mao man ges takši, ə tao mi je əə ostalo notrik ə nej samo v spomini, tündik ə nemren prenesti əə vötra, džuga /.../ Da džug pijše, te mene tak glava boli, ka ka bi lejko samo ta spadnola, naš, tak mi je tou ostalo v spomini /.../ No, tou je bi naj eno bilou /.../ [...] /.../ [...] Poven ti pa, ka je štiridesetpetoga leta bilou, da smo se mi selili, ka smo se mogli vsi seliti ə vö iz Krouga, ka so tü bili Rusi, pa smo mi mogli vö iti /.../ Əə pa smo bili v Bratonci /.../ Pa mi smo se s kravami vred odselili, samo moj ajta so doma ostali, mi pa vsi ostali smo mogli iti furt /.../ in s kravami vred, te pa nan je svalilo əə krma, pa smo pa me je ena tan sousidof s kunjon pelo domov po krmo smo /.../ Te pa əə je of meo bratranca ali sestrično tü v Bakovci, ka so Mes əə ka so meli tü gostilno, kak je zaj Martika naš ta əə [...] Bugarovo, tak se pijše /.../ Əə te pa idem- müva ta prle, [...] tak kak se doj pela, mij tou malo tan gučimo v künji s touf njinofof njegovof sestričnofof pa mouž je bil pa ena služkinja je bijla od Lipe, ena diklina /.../ Te pa se müva posloviva, ka ideva zaj te po krmo, pa da doj prpelava na cesto, te je granata prletejla, pa tan de je, de smo mi stali, tan je doj vdarila granata, pa tista diklina je takoj mrtva bijla /.../ əə ovi so pa bili poškodovani, taka so se pozdravili /.../ en əə eden nogou, en rokou, pa s tiste [...] /.../ Na, tou bi zaj naj bilou fse, o tem /.../

GOVORKA 10

Marija Kous

82 let

Bakovci

končana osnovna šola

delavka na kmetiji

[...] Nejsan mejla preveč srečnoga otroštva, kumaj san bijla leto in pol stara, ka mi je oča umrl /.../ taka smo te ostalo pet dice pa mama pa dedek pa babica /.../ Tak neje bilou koga, ka bi za nas skrbo, edino dedek so kovač bijli, ka so kakše dinare te zaslužžili, ka so nas te s tistin uni /.../ vzgajali /.../ Radi so nas meli, čiglij so stari bijli, pa so fajn skrbeli za nas, taka /.../ Liki neje bilou srmaštva, neje bilou takak zdaj, kak smo res- rasli gor, tak so šli saki v svoj kraj /.../ Edni so šli ə /.../ Najstarejša sestra je te odišla v Francijo, ka je brat jo proso, ka bi šao rad študejrat, pa nej mogel, nej so mogli za s ken plačati, je una odišla v Francijo, taka je te una una pejneze pošilala zravna ta na šoulo, nej /.../ V Varžěji je bil, ka je v zavodi, ka študejrao, taka zravna so pejnezi šli ta /.../ Jes pa teva sva əə dvej, ena sestra še pa en brat, mij smo pa te doma ostali, pa te je /.../ san tütj končala ousmi šoulo, nej /.../ San bijla ə skouz odlična, pa bi tüdi rada šla v šoulo, pa so me nej püjstili, so nej meli: »S koj mo te prej plačüvali« /.../ Nejsmo včasi dinara meli /.../ pri iži, tak je bilou tou strašno te, ka včasi tak v jesen prišlo, ka smo z dedekon šla vö travo kosijt za krave, ka

hitrej nakrmijo vgojčno, ka va šla prej orat, pa prej nakosiva, pa me že tak zebe bilou, pa so mama pravli: »Naš ka, zaj cejli teden nemo prej əə bilice nücali, mo vküp dejvali, ka te tebi prej štrunfle küjpimo« nej, əə /.../ Tak je pa te /.../ Ka smo pa piceke meli, tou pa so tuj se zoudali, ka te si si lejko cukar küjpo pa sol pa tou, vejpa melo pa mast pa tou smo meli, ka je [___] trbelo küjpiti, tou pa smo se te s toga si vküp dejvali /.../ Ka san šla v Veržej, da san šla ta k meši, pa so mi dali za dva dinara, ka moren kocke cukar küjpiti, tou so znali, dvadvajsti kock je bilou notri, pa bi včas tak rada edno vö zejla, pa san nej vüpala, ka pa naj bi šteli, nej, ka nega telko kock /.../ San s tistimi kockami domov prišla, nej, kak je bilou, ja, tak /.../ Tak s- smo rasli te naprej /.../ Brat je te že zraseo tuj, pa te že v vojsko odišel, neje bilou doma koga /.../ Sestra se je te əə oženila krej že, taka sva te müva z braton sama bila, pa te mama /.../ so tüdi dosta bili betezni, ka so ji noge preveč bolele tüdi, pa so rane meli takše na nogaj pa so nej mogli dosta te večino san mogla jes delati vse, se kositi, v štali biti, vse ka je trbelo, tou je, dedek so pa že te tuj stari bili, ka so že /.../ əə bilij dosta stari, ka so nej mogli tüdi te že več kovačije so tüdi nej delali, pa /.../ na /.../ Pa tüdi san tisto, da je bilou ešče štiridesetpetoga leta te, ka so Rusi prišli se, te smo še /.../ bilij, san bijla, ka san šla, v petek je bilou, ka prej mo šli k meši, so bilij pokojni Koren, pa da san mijmo šla əə Jeričove iže tan doli pred cerkvijof /.../ Pa bižin pa notri v cerkef pridemo, pa je začnola tak tuliti, pa samo tista iža Jeričova se podrla, ka so, pa tan je bilou pet əə Rusov, ka so stali pouleg, pa san vjdla na srejdi ceste, kak je enomi odrezalo glij tak glavou pa rokou fkrej, pa glava pa rouka je na srejdi ceste bijla, taka so gospoud prišli pa so pravli: »Ite domov, nede prej əə, ka je prenevarno zdaj əə ja, bejžte sakši, kak more v svoj kraj domov« /.../ Na in san domov prišla, pa še tisti den, pa je odzaja v našo ižo treščila granata, pa dedek so bili əə notri v malo enoj sobi, pa uni so malo, ka so nej tak čüli, pa so se tou nika nej bojali /.../ Te je pa tista granata tak treščila, ka ji je tak lüčilo notri v dveri, ka smo mislili, ka do fertik, nej əə /.../ Tisti stres, kak je treščilo, da pa jin je vseeno zato nej bilou nika, liki te so več se nej vüpali vö iti, tak so se zosagali, nej, ka je bilou /.../

GOVORKA 11

Matilda Bencak

71 let

Bakovci

končana osnovna šola

delavka na kmetiji

Jes san se v Franciji na- narodila /.../ In prišla san domov, [___] je Jugoslavija še bijla, nej /.../ Te san pa začnola se v šoulo oditi /.../ Pa san nej znala preveč s- slovenščino /.../ pa so se mi moji součenci norca delal- pos- posmehovali so se mi /.../ In se tou meni zamerilo, pa več se ne bom se

odla v šoulo, jes bom šla nazaj v Francijo v šoulo /.../ Pa jes san tista prva bijla, ka san hlače nosla in si so z men- nor- norčavali /.../ Takši slabi občutek san mejla, ka san sploj niš- [] v šoulo šla, san doma povedala in taka so mama šli z menoj v šoulo in tak so te prepovedali tvaršice, ka naj se več ne norčujejo /.../ Te sen jin pa tak pravla: »Da bi uni zaj šli v Francijo /.../ pa naj bi v tisto šoulo šli /.../ kak bi se pa tan počutili« /.../ Strašno je velka sprememba /.../ Tisti časi, pa kak je zaj, pa kakšnon smo srmaštvi preživali /.../ Mrzle učilnice smo meli /.../ nej malice, slabo obuti, dosta smo preživali /.../ Pa smo zadovolni bilij, danes je pa nišče nej zadovolen, z malicof, ka v šouli dobivajo /.../ Tou bi vam povedala /.../ Velke razlike so, fejest se spremenilo /.../ Zaj je Amerika prouti tistomi časi, kak je bilou /.../ Velke šoule majo /.../ lepo urejeno vse, toplo, svetlo, mi smo pa bili čisto siromašni, pa smo zadovolni bilij /.../ Əə odla san tuj gimnazijo /.../ Eno leto san odl- v gimnazijo odla, san se dobro včijla, pa san se mogla prekiniti, ka san mogla doma ostati /.../ Oče je zb- bolehao, starejša sestra sta odišla krej pa brat, in tak san mogla doma pomagati staršen /.../ na polju, te smo vse ročno pa s kravami vse delali, nej bilou traktorof, in tak san te doma ostala in te san pa doma /.../ V mladosti san mamu zgubila, devetnajst let san stara bijla, ka smo doma krmo nakladali pa doj z vouza spadnola /.../ očeta san tuj mlada zgubijla, veliko operacijo je meo pa tuj pedesetseden lejt smo zgibijli [] in tak san san mogla mladosti se pač oženiti /.../ Dosta san preživejla, dosta srmaštvo, se na rokou delali, se na rokou prali /.../ Teča teča so nej bilij časi kak zaj, se doma trbelo spečiti krüj v peči domači, se zaprati na rokou, nej bilou pralnih strojof, nika /.../ Suženjsko delo je bilou /.../ Tou si nemren več predstavlati, ka smo vö dali /.../ Zaj je pa enkratno življenje majo /.../ pa so nej zadovolni /.../ Ja, pa kak smo tou ə se peški delali /.../ Ročno želi, ukapali, ponoči želi, takša vročina bijla, in tisto s kravami se vküp vozili, snopje, pa te od əə hiše do hiše je šao- šla mlatilnica, kak smo [] delali, pa si z ene sklejce smo tan jedli /.../ Takša enolončnica bijla, zadovolni smo si bili /.../ Danes ta mladina, ne bi šli tou delat pa ne bi zadovolni bili /.../ Kakši časi bi [] /.../ Ali se spomnimo, ka je lepše bilou pa smo se več srečevali, kak pa danes /.../ Zaj pa nika, nega zadovolstva /.../ V srmaštvi smo živeli, tou si pravijo, lepše je bilou /.../ Odili smo perje čejsat, seme lüjpat, delali smo pa fejest težko, fejest, se na rokou, ja, pa nej takši življenski standard bil, kak zaj /.../ Si pravijo starejši pa naši moji otroci, ka so že tuj starejši, ka je lepše bilou /.../ Čigli smo fejest težko delali /.../ Smo popejvali, ka smo perje čejsali, seme lüjpali po koruzi, [] smo li tak peli, jes san rada pojen pa še zaj /.../ Že tritresti lejt odin pedesetštiri lejt v cerkev popejvat, v cerkveni pevski zbor /.../ Lipou /.../ Tou je moj hobi /.../ Tak san zadovolna, ka man te glas prirojeni /.../ In tou je moj hobi, ka vküp prijdemo pa spopevlemo, pa je /.../ Ka se srečujemo malo, nej /.../ De so tej zlati časi, kama so odišli, kak tista pesem ge, nej: »Zlati časi, kam hitite, saj gotovo spremenite« /.../ Fejest se spremenilo, fejest /.../

GOVOREC 12

Leopold Červek

77 let

Bakovci

končana srednja ekonomska šola

računovodja

Na, san Poldi Červek aa /.../ rojeni enaintridesetega aa /.../ Osnovno šoulo san obiskoval v Bakovci, a leta tisoč devetstou tridesetdevetega v prve štiri lejta je dejansko šoula bijla še slovenska, aa tisoč devetsto enainštrdeset pa se je začela šoula z- v madžarščini /.../ Madžarsko šoulo aa san dejansko odo peti, šesti, se- aa sedmi razred /.../ in leta tisočdevetsto petinštrdesetoga san dejansko potem /.../ šao v šoulo, ki je bila nižja gimnazija /.../ No, tü smo morali potem še dodatne izpite delati za gimnazijo in tako san dejansko gimnazijo končal aa /.../ Po gim- po gimnaziji san dejansko šel dale študirat arhitekturo, vendar kot aa mlajši /.../ san to šolo zapustil in predsedal v ekonomsko srednjo šolo /.../ Na, to šolo san tudi končal v Murski Soboti in /.../ san dejansko šao v mladinsko organizacijo, ki je neposredno bila zelo aa dejavna v tisten času a /.../ Študirali smo a te igre, vaške, spomnim se aa Divji lovec, aa Kadar se ženski jezik ne suče in potem še ostale aa te vesele večere /.../ No, aa po teh /.../ kulturne dejavnosti san dejansko začel aa tudi a /.../ igre učiti oziroma režisirati, in smo precej časa kot mladinja delovali v a tem področju /.../ No, ker kot mladi nan nej bilou zadosta, smo se predvsem vrgli na žogo, se pravi nogomet /.../ Nogomet je dejansko bil aa /.../ San bil dejansko začetnik in san ekipo zbral /.../ Vem, da smo aa imeli učiteljico, Eriko, a iz Maribora, aa, ki nas je malo držala v tempu igre, aa mislin pri teh dejavnosti, ka je potrebno napijsati pa kaj takšnega, aa kot aa trener pa kot predsednik aa san pa dejansko nogomet vodo a osebno /.../ No, aa spominjan se a najbolj dogodka, ko smo začeli igrati a nogomet, a glede igrišča /.../ Igrišče smo enkrat aa imeli na pašniki, to je na enem travniku /.../ in potem so nas tan ti verti preganjali, smo šli a v vaški dom, kjer je ta, kje je zdaj tudi zgrajeni, in tu smo dejansko morali tudi zapustiti kot igrišče, in smo se preselili na prek stare Möre, kjer to igrišče še danes stoji /.../ No, kaj mislin povedati, aa glede same ureditve aa /.../ vrat, aa o- okrog igrišča narediti /.../ Vem, da je precej delo a v tem času na tem področju Geza Fister, kateri nam je tudi aa zorganiziral, da smo res aa odžagali in si naredili vrata, pač kakša vrata so bili, pač bile, so dejansko nogometna vrata svoje mere imele, vendar bolj balave aa /.../ In se spominjan, da smo šli k enemu a /.../ vertu, ga zaprosit za prečne /.../ a vra- ali štange, pa smo trige bili notri pri njegovon očeti, dva sina sta pa šla pa sta doma ukradnola a tej lejs in pripeljali na k Geziji na žago v Likačovon mlini, in je čez nouč potem to bilo urejeno, tako da smo naslednji dan lahko vrata mirne düjš postavili /.../ [...]

GOVOREC 13

Franc Pok

73 let

Bakovci

končana osnovna šola

mizar

Štirideseterečega je bilou, te da so partizani tü bili, nej, ka so se začnoli pojaviti /.../ Te smo tü dosta že spoklali, tej, nej, a fse fküper, pa so te idnouk aa nikak javo, ka idejo partizani partizani pod ouglon, nej, ka ka bi prej naj tan šli partizani /.../ Samo je tou bila laž, ka je samo bila kak ena aa, ka so je pretegnoli žandamerji v tišinsko cejlo žandamerji, ka so šli stražit pa je čakati, ka pri- ka pridejo, aa ka je zgrabijo pač, pa je spolovijo /.../ Je, so prišli notri v v doubuo žandarge, tan pa te sta že dva bila v žandarskon oblečeniva, pa sta pravla: »Ja, tü je prej zaj pred eden hraston bil bous [] /.../ Tü je prej zaj počakamo partizane«, nej /.../ Te pa je a rejsan a idejo po doubli doj, te sta pa samo z več žandarov bilou, ka so s- skupno šli vküper, aa kad se tan se razpoderijo dale doj po doubli, ka dre- debelo drevje bilou /.../ Te sta pa njeva samo zaostala, od rasta pa vö so samo rafali leteli na žandamerijo na žandare /.../ Pa te so je tan nekaj, dva ali tri so spoklali, nekaj pa ranjeno bilou, dva ali trige tuj /.../ Pa tisti te eden žandar je pribežjo tan s- trečomi sousidi od nas, kak je aa /.../ nanč nej v žandamerijo bežjo, liki v vejs pribežjo notri, ka se ščeo skriti, ka naj ga njega še tuj ger ne ne poučijo /.../ [] Pa so bili partizani, tou so tisti bilij, ka so aa [] na, tisto, par dni prle ali dva kedna, tri kedne prle so v črnski mejaj spostrejlali, še zaj tisti spomenik tan ge in te se za tisto tan tej tou maščevali, žandamerji, nej, žandaran, ja /.../ Taka jih dosta nej ostalo [] /.../ Tou je že bilou štiridesetpetoga leta /.../ aa, da so a Nemci že b- b- bli tü, se pomikali /.../ Te so pa aa začnoli Rusi iti v notrik aa od Sobote tü okouli se, pa so aa prišli v a v Gradišče /.../ pa, tan so pa bijla [] vogrška vojska [] /.../ tan povrh, ka so bežžali tü pred Rusami tisti Vougrri, pa so tan te dosta orožja püjstili /.../ Pa so tisto orožje tan povrgli in zaj so Nemci prišli pa so tisto orožje ščeli ešče seof odpelati /.../ Pa so te ves prišli, pa te so iskali, što de s kobilo ali s kakšo foringov, ka bi pelo naj aa za njimi na Petanjce do avstrijske granice ščista, ka bi te te uni tou prevzeli /.../ Əa pa te so uni a tisto pelali /.../ pa so tisto odpelali za njih, te so pa a zvedli partizani pa Rusi, a pa so te šli za njimi, pa te na Petanjci pri cintori so je zaodili, so prišli za njimi, aa partizani pa Rusi že /.../ Tisti prvi Rus, ka je tan te spadno, ka je [], ka je bil v naprej na avtoji preveč sedo, ka ges san nej vido, liki kak so gučali aa, tisti pa ne ven kelko partizanov je bilou pa še dva Rusa z ž njin tuj, aa so te Nemci s tistin proutitankovskin, ka je eden z Gradišča pelo orožje za njimi, je tisti, so ga te strejlili notri aa v tiste koula, ka je te se razneslo /.../ Pa te je tisti avto, pa tisti s šterin so bili na avtoji gor, tou je vse bilou mrtvo tuj, ja /.../ Əa tišinska kobila, pa kak je koula pelala od straja

tak, ja, mogla je nikaj napraviti, te so se spreverglo əə strgalo se, ka je bijla naprežena, pa sama domov prišla brez gekla /.../

GOVOREC 14

Štefan Antolin

75 let

Bakovci

končana pedagoška akademija

učitelj

[...] No, star san sendesetpet lejt, pa se bi spoumno malo, kak san je začao əə se s čebelami ukvarjati /.../ Te san bil star ə nekak ka je znan, deset lejt /.../ əə in sousid je mel precej dosta fčel, əə pa san skouz plouta gledal, kak te čebele lejtajo /.../ Əə idnouk pa bilou ena nedela bijla, pa smo meli obed /.../ na, smo sideli, pa prijde sousid pa pravi: »Čüj, Števek, vejpa odi pa mi pomori dol stepsti te roj, ka gor sidi na slivi« /.../ Pa pravo ajta: »Ja, vejpa bon šao, samo čakaj, ka se malo nagejmo« /.../ »Vejpa te nečaka tüj seof zemi« /.../ Na, pa smo se nagela pa sva šla ta pa tan gor na slivi tisti roj sedo /.../ Ta dedek sousid je mel tisto štango, je mel koš, pa en droug, pa tou prej gor zvežemo te koš na droug, pa te tij əə sousid boš držao, dečak, pa te naj po tistoj vejki malo vdari, pa da de vdaro, te do fčele spadnole notri v te koš, pa mo tisto fajn dol zeli, pa mo meli /.../ Seveda, mij tou lejpo napravimo, drži ajta gor, ge pa k- po tiston vdarin, fčele spadnejo notri, kelko te tisto dol nesemo od rouk tisto palico, pa kak dol prnese, tak so se čebele vö sipale s koša, pa smo bejžali /.../ Əə sousid je fajn kadil pipo, tan stal pa gledal, müva z ajton sva bejžala, tan pa bijla bil ograja takšna, gaber pa tou raslo, pa sva glave držala v tisto v tisti plout, v tisti gaber, veje notri, ka sva fčele odgnala /.../ Tisto malo drživa, gledava tan ta, [___] ka je zaj /.../ Ja, fčele idejo nazaj gor na tisto əə slivo, pa se tan lejpo gor nazaj sedejo /.../ Aja tak, no ka mo pa zaj /.../ Ja, še inouk mo delali /.../ No, pa te, da smo končali, se mantramo, pa smo ga stepli notri, dol djali, obrnoli koš na en stolec, večer smo pa ga stepli notri v kijšto /.../ əə notri /.../ Tou je pa pravo te sousid: »Naš ka, ka sta se telko mantrala, te roj naj bou vajni« /.../ No in tak san ges te z ajton mel prvi roj, prvo čebeljo družino /.../ No in to je tak bilou malo, pri njen tan v tiston əəə /.../ v černjaki notri je bilou /.../ No in tou te tak bilou pa te pa pomali pomali pa ajta pravijo, ka či müva ne bi še kakšnoga mela /.../ Pa so püjščali roji, pa sva si coj napravila, te pa da so že tan bilou malo več, ka či müva doma napravila sama vküp zabila, en takšno strejo, ka bi sama mela, ka ne bi tan pri sousidi mela /.../ No, pa te sva tisto napravila pa tak tiste kaptare so pravli včasik, kijšte kaptare, mela pa nekaj tist- notri steplo pa te tou bilou /.../ No in tou tak ə ge tou pomali te oči pomagán, da san se pa ge odselo od douma, šao v slüjžbo, san tiste čebele seof pelao, pa san se te tan v Krougi naredo san əə

čebelnjak pa mel, malo deset san jih mel, pa tak san si ge te tou /.../ Neke so me takrat spikali, ali əə nej mi je volja minila, ker san nekako rad vido, kak so tou lejtale, pa zaj ne bi pravo, ka gli tisti med, ka je tak sladki bil, ka bi zarad tega tisto, ali ə me veselilo, rad san mel tole, pa san te tisto ge tak pomali əə s čebelami delal /.../ Tü je bilou več tej rojalov əə, čebelarof rojalof, ka so tou meli, pa so pravli: »Ja, vejpa tij si že tak telko star, močen si, ka ne bi tij əə nan pomagat, da mi pelamo kama əə na pašo, v Haloze, na Pohorje, gor na avto skladati fčele, pa ti tütj lejko svoje zraven nakladeš« /.../ Ja, vejpa bon te ge tütj šao z vami /.../ No pa te smo tisto nakladali večer, pa smo pelali, včasi smo pelali v Haloze, te smo pelali na Pohorje, əə v Haloze smo na [] pelali, na Pohorje na ə na jelkof pa tak dale, na, pa te da smo šli točit, so oni fajm točili, ge san pa san mogel fejst delati /.../ Te san pa pravo, a ge pa nemo mel telko, pa mo mel več, ka san te ge san svoje vozo pa tak, pa te san tütj več točo /.../ [...]

GOVOREC 15

Štefan Merklin

77 let

Murska Sobota

končana višja ekonomsko komercialna šola

učitelj

Torej, moja živlenska zgodba /.../ sega tan na konec druge svetovne vojne /.../ Zelo dobro se spominjan /.../ prihod rdeča armade /.../ prvih ruskih vojakov /.../ na Goričko, v vas Vadarce, kjer sem se rodil /.../ Star sem bil komaj trinajst lejt, vendar san zunaj čakal prve ruske izvidnike, kljub obstreljevanju /.../ Nemcev z avstrijske Radgone oziroma Avstrije /.../ Prvi izvidniki, ki so prišli v bližino, so me kot dečka, ki je zunaj neustrašno čakal te ruske vojake, osvoboditelje /.../ je bilou: »Ponjemaješ pa ruski« /.../ In jes san odgovoro: »Dedek zna« /.../ No in tako je potem dedek tak-takoj prišel zraven /.../ Znal je dobro rusko, ker je bil v ruskem ujetništvu, in so ga vzeli kot nekega prevajalca iz ruščine oziroma obratno, in mu dodelili neko izkaznico, da se lahko gibal med rusko vojsko, med oficirji in med tejmi san jes bil tudi kot trnajst lejt star deček in so me potem oficirji že dobro poznali /.../ Najbolj zanimivo za mene pa je bilou, ko sem prišo na kosilo v rusko oficirsko kuhinjo, ko san zagledal tan puding, južno sadje in pa druge dobrote, ki so jih ruski oficirji imeli /.../ In teh kosil sen bil večkrat deležen in pa tudi živel tam določen čas v njihovi bližini /.../ Tako da sen se gladko gibal in nihče me ni niti ustavljal /.../ No, tou je ena zanimivost predvsem na tou, da v tistem času /.../ petinštiridesetega leta, ko ni bilou nej južnoga sadja, nej nekih drugih dobrot, so pa ə ruski oficirji imeli potem to in to je za mene ə bil velik dogodek, en doživljaj, da nekje ješ z visokimi ruskimi oficirji, ki pa so bili zelo inteligentni napram drugim vojakom, ki so pra

v tako prešli to Prekmurje, vendar so bili dostikrat nasilni, in takrat jes kot trinajstletni deček nisam skakal okrog njih, pač pa san se takrat skrival /.../ Ker to so bili napol tudi divjaki /.../ Danes bi lahko jih razumel, saj so štiri leta bili na fronti, nej /.../ Ko je eden reko: »Bil a san v stalingrajski bitki, tisti eni težkih bitk«, ne /.../ No, tako da smo praktično je potem razumeli /.../ No in odhod te /.../ inteligentne ruske vojske z temi oficirji /.../ je bil tudi na koncu težek, ko so potem šli proti Avstriji, prekoračili tou a slovensko-avstrijsk ali jugoslovansko-avstrijsko mejo takrat, nej, da smo se praktično zajoukali /.../ No in tou je zdaj en takšen dogodek, ki na drugi strani včasik straši, bojimo se vojske, bojimo se vojakov, ampak ko prideš v takšno takšno okolje, kot je bilo, kot je ta moj primer, ko maš opravka z a izobraženimi ljudmi, nej, pametnimi ljudmi, ki so se pač morali boriti na ruski strani, nej, prouti prouti nemški armadi /.../ [...]

GOVOREC 16

Jožef Mesarič

87 let

Bakovci

končana osnovna šola

delavec na kmetiji

San bil na slepič operejrani, geli, pa pa pa /.../ san te nej šao v vojsko, da so [] šli, te pa smo mogli iti v Lipovce /.../ Na pa te a ka smo meli dve kravi, pa dva kunja [] tel- teleta so pa njali doma, pa te saki den eden šao domov plavat /.../ Te pa je a san ge z nikšimi svojimi pajdašami sküp prišo nigdi, nigdi ne ven de, pa smo pravli [], pa san mogo tak iti /.../ Pa san se te ge v Soboti prijavo pa včasi san tan osto, pa so naši doma nej poveda- ali pa v Lipovcaj nej povedo oči pa sestan pa a brat je tuj bil /.../ Ge san te prle odišo, nej, ka san ge že /.../ tan san ge z Rusami delo /.../ par dni /.../ ka so nafto küjali, naš tou /.../ neven povedati /.../ [] Tan so pa te küjali, ge ne ven, ka san delo, tou ne poumlin, liki te san ge šao domov, geli, a pa san [] mojimi vküp prišo: »Prijavi se, ka boš šao []«, pa tak /.../ Pa san se te prijavo v Soboti, pa san te mel srečo, ka san te prišo notri v [avtobus] /.../ [avtobus], te smo tan doj [] brisali a pucali en tovornjak nemški, nej tovornjak, avto, [] tisto ribali /.../ pri [] kelko nas je bilou ne ven /.../ Te pa, da pa a bijla kapitulacija, te pa eden bil [], ka kričo, ka idemo v Maribor, pa so te šli v Maribor mi /.../ a na falat peški, te je on organizejro a tovornjak eden vmes lekar nas je en čas pelo, tan ta prouti Lipovcan [] /.../ Kunje pa organizejro, ka so nas pelali, pa tak /.../ a de pa, de pa smo šli prek Möjre, tou pa ne ven ti nika povedati /.../ Nigdi smo prišli tan na Bistrici [] so prišli prek [] /.../ Pa te tan z lekar smo /.../ Ptuji ali kak /.../ [] tan spali ali pa smo tan bili /.../ Liki da smo prišli, prle kak smo prišli v Ptuj, smo na cesti a en top bil, ka a ka ga je razneslo, znaš, a ka

na mino prišo /.../ Te pa smo šli eden f te kraje gor na brejg malo po travi, eden pa v of kraj pa tak malo brejg bil /.../ Pa te ne ven, šteri mi je pravo: »Pazi, viš tū je mina« /.../ Ka se tou na na travi poznalo /.../ ə ka of, šteri mino notri zakapo, je nej mogo zakriti zemle nej, s travof, pa smo te [] vse še prišli skouz, pa te tan, niti ne ven, de smo spali tan ali nej, samo /.../ Te smo prišli v Maribor /.../ V Maribori pa /.../ smo trij dnij spali notri v enon hoteli /.../ [] Smo pa doubili mesto tan pouleg frančiškanske cerkve je bijla tisti hotel, ə [] pouleg so bili ə semeniščniki ali kak bi povedo tou /.../ ka so študejrali, nej /.../ Tiste sobe prazne bile, tou [], pa spodkar so ə Nemci ali pa tisti ujetniki ležali, geli [], pa te tan bilou ə [], ozgora pa bilou se prazno /.../ Mi smo te ə zgora, trge pet nas je lekar bilou pa smo tanta ozgora spali /.../ Pa smo te mij tisto gor nanosili [] viši pa pa mije pa fse fküper pa [] nazaj doj nosili, pa /.../ pa te /.../ gor prali, naš ka so boje skakale, pa smo te pravli, pa te smo doubili nikše posteale [] /.../ [...]

GOVOREC 17

Viljam Šentavec

89 let

Rakičan

končana osnovna šola

blagajnik

[] tega leta sem zapusto, kot šestnajstletni fantek /.../ svojo domovino /.../ San odišo v tujino, v Nemčijo, živel san tan enkrat deset lejt, spadno san tan v ameriško ujetništvo kot nemški vojak, ka san nemško vojsko služo, tou bilou pr- pred Berlinom /.../ Šestinštirdesetega leta san prišo domov, san se vrno v rojstni kraj, pol sam pa srečo tan v Puconcih, pred cerkvijo za božič mojo zaj živečo ženo, takrat punco, pa je bilou pač srmaštvo /.../ Za božič, šešinštirdesetega leta sva se prvikrat pred cerkvijo videla, popoldan je bijla tan v gostilni tista muzika, takrat so rekli miting, [] vojni takoj, vi tou se ne spoumnite /.../ in dvanaj- ə edenajstoga februara štiridesetšestoga sva se že poročila /.../ Ni bilou kakšne ə posebnega poznanstva, ne bon nič govoru drügo, ampak od takrat naprej sva skupaj živela živiva še danes, sva že šezdesetdej leto poročena /.../ Jes sam san osebno v osemdesetdevetem letu, žena osendesetštiri, pa še zmeraj drživa skupaj kot dva vrabca na suhi vejici /.../ [] Včasi eden drugega malo prisluhne ali pa malo ali pa malo ga pokluka, tako müva tou vlečeva naprej /.../ Seveda sva potem počakala na eno starost, nej bilo drugega, sva si premisla, greva v dom /.../ ali bo pa en šou [], pol sva se pa premislila, boljše, da greva obadva /.../ Sva hvalabogu zmožna plačati, tako sva se odloučila in sva zaj že pol leta tukaj v domu /.../ V domu se počutiva müva zelo varno, sva zadovolna, celou lahko rečem sva srečna, da sva v domu /.../ Seveda tukaj čakamo zaj zadnje ure, katere mogouče lahko pridejo hitro, mogouče do se pa še

vlekle, da mo še devedeset ali pa cilou še več star, ka jaz vem, tou nišče ne vej, kda bo, zaj na kraj prišo /.../ Rad poslušan tam televizije v bolnico, tisto eno pesem: »Po štengaj hod gori, navzgor« /.../ Tou tak Kranjci nakupujejo /.../ Tou je ena tak ena čudna pesem, [] nas stare srmake /.../ Ne vem, kaj vam še naj povem /.../ skoron je tou zadosti /.../ Tou seveda, da da včas prijde kaj malo vkriž tudi med nami tukaj, ka smo starci, nej med nama, mislin v domu /.../ Seveda gde je več ljudi je več pameti, več mišlenj, saki ma svoje a na, pravice, ampak pravice niso vse enake, zato včas pride tudi do kakšega nesporazuma, ampak tu- tukaj treba malo zadrejmati, ali se pa gluh narediti, pa iti ven, pa nej vse poslušati /.../ a hrana je vredeu, a oskrba je zdravniška pri roki vse, tak da midva sva tu srečniva in zadovolniva /.../ To je pač naš život, kateri je samo ena borba /.../ Ko se narodiš, pa prideš do svojoga a [] da si osenajst lejt enkrat star, da prideš v polnoletnost, samo delaš, delaš, a nafsezadnje si za fse delo za nič /.../ Tolko, či si se preskrbo, na svoje stara lejta je še prav, ampak mnougi pa to ne naredijo /.../ Potem potem majo, ko so stari, probleme /.../ [...]

GOVORKA 18

Jolanka Erniša

92 let

Murska Sobota

končana realna gimnazija

gospodinja

Rodila sem se v Severni Ameriki tisoč devetsto sedemnajstega leta /.../ Starši so /.../ zapustili domači kraj /.../ odšli v Ameriko in si tam ustanovili družino /.../ Po /.../ desetih letih bivanja v Ameriki, Betlehemu /.../ sem se rodila /.../ in štiri leta stara smo se vrnili nazaj v svoj rojstni kraj /.../ Hodila sem v š- šolo /.../ osnovno šolo /.../ pet razredof, potem pa šla v gimnazijo, ki je takrat bila š- štiriletna /.../ realna gimnazija /.../ Po /.../ šouli /.../ ker nisem šla naprej študirat a v drugi kraj /.../ s- sem pa ostala doma /.../ pri starših kot edinka /.../ Zelo rada sem se vključevala v razna /.../ društva, telovadna, pevska /.../ In tako je prišo čas moje poroke /.../ Poročila sem se /.../ tisoč devetsto tridesetšestega leta /.../ z Prekmurcem, učiteljem Erniša Jožefom, s katerin sva imela edinega otroka /.../ ki pa na mojo največjo žalost v življenju, je moral prehitro umreti /.../ Tako sem zaj /.../ tu kot starka /.../ dvaindevedesetletna /.../ prišla v dom v Rakičan /.../ moji si najdražji pa počivajo v grobu na soboškem pokopališču /.../ [...] /.../ Imam tukaj dobre stike z poznanimi Sobočani, tudi z nepoznanimi se rada h- hitro sprijateljim, pomagam /.../ rada jih imam /.../ misli moje so pa vedno samo /.../ pri mojih pokojnih /.../ in na mojo na- na mojo a veliko veliko /.../ ljubezen do Sobote, kjer sen odraščala /.../ sem morala zapustiti /.../ dom /.../ In kot sem že omenila,

sedaj sem tukaj v Rakičanu, v domu za ostarele /.../ S- s- sem zadovolna, kakor sem omenila, in upam, da bom še toliko zdrava /.../ da bom lahko sama za seboj fse opravljala najnu- nujnejše /.../

IZJAVA

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo.